

811.1622(035)

С 38

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ

≡ ПОРАДНИК ≡ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ПРИСТОСОВАНИЙ ДО БУДЕННОГО ВЖИТКУ
ДР-ом В. СІМОВИЧЕМ

УКРАЇНО-АМЕРИКАНСЬКЕ ВИД. Т-ВО „КОСМОС“
ХАРКІВ—БЕРЛІН—НЬЮ-ЙОРК .

1922

Передрук заборонено
All rights reserved

50 приміри. на япон-
ському папері нуме-
ровано

25 000 примірник. цьо-
го видання замовлено
Наркомосвітою УСРР.

000000134962

Borys Grinchenko Kyiv University

42717

Від Редакції.

Потреба такої книжки, як оця, здавна відчувалась. „Правописний Словарець“ Голоскевича вже давно розійшовся, книжечка Академії обіймає тільки найважливіші закони правопису, та й то зібрані вони в ній не дуже систематично, а заглядати до граматики — та їх і немає — не кожний має час і змогу, та й і завдання граматики зовсім інше. Все те мав перед очима автор, пишучи свій практичний „Порадник“, і він зазначає це у своїй передмові й додатку до самої книжки, що, хоч „практична“, ні трохи не тратить свого наукового характеру.

Але ж, переглядаючи книжку до друку, редакція зауважила, що хоч який у ній ясний і доступний виклад — то все ж не всяк, хто знає тільки московську мову, чи якусь говірку української, розбереться, де й чого йому шукати, щоб усунути свої сумніви щодо вживання тої, чи іншої форми, тої чи іншої букви. Тим то редакції довелося, полишаючи в цілому текст книжки, її унаочнити, унагляднити, зробити її ще більше з педагогічного боку практичною.

Цю мету мають виповнити ось які редакційні поправки:

1. пороблено параграфи, на які легше покликуватись, ніж на самі явища, як це зробив у манускрипті автор;

2. поміщено скрізь боківки, щоб читачеві легше було знайти, що йому треба, при чому явища, які, на думку автора, відомі читачеві з московської мови, чи з народньої, поміщено на першому місці, українські літературні — на другому, напр.: **жс** — **з**, себто, в московській, чи в нарічевій мові є **жс**, а треба **з** (**жселезо** — **залізо**), **е** — **а** (**жсепок** — **пасище**) . . . ;

3. автор не зазначав при явищу, чому саме його згадує, що ось, напр., у московській мові, з якою знайомий читач, чи в народній говірці, вона інакше (**богатыи** **базитий** . . .), а

що в літературній українській мові треба вживати такої форми, а не іншої — тим то подекуди в тексті це пододавано;

4. для перегляду відміни йменників, прикметників і дієслів додано зразки відмін, на подобу того, як автор робить у займенниках і числівниках;

5. вміщено на кінці показчик, де чого шукати (автор обмежився тільки змістом), — і в ньому зібрано всі слова й явища, щодо них може в кого повстати сумнів, як саме їх писати, чи вживати;

6. для прикладів заведено курсив; самі явища, про які мова, зазначено грубим письмом.

Додати треба, що сам автор придержувався в правописі азбучного порядку (а, я, е, є, и, і, ї) . . .; такий самий порядок бачимо в обговорці наростків і, здебільшого, всі приклади подаються за азбукою.

Щодо самого тексту, то він у цілому лишився, як був, а тільки пороблено де-які зміни в термінології (напр., замість польського „речівника“ поставлено „йменник“, як первісно писав сам автор, головнo з тої причини, що не може бути „діве́нника“, коли немає „йменника“, замість „вольового“ способу — „наказовий“, тощо), пододавано де-що, що автор нашвидку пропустив, або чого не доглянув (напр., §§ 4₂, 5_{5д}, 7_{3б,в}, 11₃, 12_{1в}, 14₈, 27_{3г}, 37, 68₂, 65_{1,2} . . . виділено „їю“ в окремий параграф, додано про „ї“ в чужих іменах власних, пор. § 21₄, в морфології про пом'якшення *к, г, х* на *ч, ж, ш*, пор. 25₃, де-що в наростках, напр. 72_{1г}, 72_{28г}, 73₁₆ і т. д) тощо. Одну тільки поважнішу поправку зроблено в тексті, а саме, щодо писання наростка **-ічний** (із іменників на: *ік, -іка*) в чужих словах, який змінено в дусі правил Академії, а саме, щоб як у всіх інших чужих словах змінювати „і“ на „и“ тільки після зубних (отже: *фізичний*, — але *педагогічний*. Приклад — „пшеничний“ не підходить, бо ж у слові „пшениця“ є „и“, не „і“).

З чим редакція була незгідна, а чого ще не вирішило ні життя, ні Академія, це зазначено під текстом.

Др. Василь Сімович.

ВСТУПНІ УВАГИ.

Єдність усякого народу виявляється насамперед у єдності його літературної мови, цієї найхарактернішої ознаки нації. Але повна єдність народньої мови це фікція — такої мови ніколи не було, нема та й не буде, принаймні, поки люди живуть у неоднакових географічних, кліматичних, економічних, станових умовах. Така єдність є просто наукова абстракція, конкретна ж єдність визначається тільки тим, що люди різних говорів розуміють одне одного, що їм не перешкоджають у цій різниці їхньої мови, що, нарешті, вони признаються до однієї народности, як би вони її не звали. З появою ж у народа книжности виникає потреба устаткувати, внормувати міжговіркову й надговіркову — книжну або літературну — мову. У кожного народа історія книжної мови своєрідна, своєрідне її походження й дальша хода її розвитку, але загальний напрям того розвитку, принаймні в європейських народів, такий самий, це — наближування її до живої мови народу. Наслідком цього процесу є загибель «мертвих» книжних мов, як латини, старослов'янського язика, і народження нових книжних мов — чи то в формі переродження старих у напрямі «онароднення» їх, чи шляхом цілковитого розриву зо старою, «мертвою» літературною мовою і появи нової на народньому ґрунті. Роздріблення й відокремлення мов це ф а к т.

Що факт це позитивний, як і всяка природня диференціяція, про це свідчить як-найкраще розвиток літератур у європейських народів: ХІХ століття, доба розвитку «народніх» книжних мов, зазначається появою великих літературних сил (Міцкевич, Пушкін, Шевченко, Гамсун . . .).

Є погляд, що диференціяція мов — явище негативне й ненормальне, що нівеляційний вплив цивілізації стирає й колись, нарешті, зітре різниці між мовами, і отже диференціяції протиставляється бажана й необхідна (з того погляду) інтеграція. Цьому поглядові суперечить факт дотеперішнього розвитку мов.

Диференціація й інтеграція не такі вже суперечности і протилежности в явищах вищого, складнішого ґатунку. Інтегральний вплив цивілізації, культури, напр., не тільки не суперечить розвиткові особистих, індивідуальних здібностей у людини, а навпаки, можна сказати, пособляє йому. Без сумніву, разом з освітою людина набуває більш загальнолюдських прикмет, але ж одночасно поглиблює й індивідуальне, і ледви чи аж треба доказу, що між двома особами вищої культури заходить більша індивідуальна різниця, ніж між двома рядовими представниками, скажім, дикунів. В тямку «розвинута людина» ми свідомо, чи несвідомо вкладаємо прояв у неї в більшій мірі того, що можна назвати наслідком диференціації й інтеграції людей.

Взаємний вплив мов — явище безсумнівне, але ж рівнобіжно йде й розвиток їхніх індивідуальних властивостей. Кожна мова в річ дуже складна, і не завжди можна докладно визначити напрям впливу, розмір його, характер (у фонетиці, синтаксі, лексиці), а мови без таких елементів нема, як і немає мови без елементів оригінальних, навіть чисто індивідуальних. Перші елементи, сказати б, інтернаціоналізують мову (принаймні, при умові широкого розповсюдження де-яких елементів, як, наприклад, поширення серед європейських мов багатьох слів латинського й грецького походження), другі ж її індивідуалізують, відокремлюють. В цьому нема ніякої суперечности, визнання цього ж факту і вірний погляд на мову дає в руки де-який компас усім тим, що творять літературну мову.

В основі сучасної книжної української мови лежить народня стихія, але ж вона не становить у ній чогось цілком певного, визначеного, вже через саме те, що єдність народньої мови — утопія. Підлягаючи, крім того, впливам інших мов, інших культур, вона стає тим складніша, що до неї входять штучні, чисто «книжні», а то й зовсім чужомовні елементи. Витвір поколінь письменників, українська книжна мова останніми часами вступає в нову для неї, але звичайну для літературної мови фазу буття; вона стає живою мовою цілої інтелігенції, мовою школи, науки, державних і громадських установ, одним словом — тою умовною міжговорковою й надговорковою мовою, що визначає собою єдність народу, будучи спільним органом останнього — з одного боку, і проводячи в нарід позанародні культурні впливи, посередничачи між народом українським і народами іншими — з другого. Через цю мову (поза іншими способами) в український нарід увіходять культурні здобутки інших народів, через неї ж

виявляє й свої культурні вартости український для поживи інших і своєї. Ясно, що значіння кожної книжної мови міряють насамперед тим, наскільки вона потрібна і придатна для самого народу, але ж без шкоди для народу її не можна замкнути в межі самої народности — мови народу. Вимагати цього (Шевченковский язык!) — значить, свідомо чи несвідомо обводити нарід китайським муром. Та ж *est modus in rebus*. Книжна мова повинна використати *maximum* культури народу в сфері мови, використати безпосередньо, але і приспособити народне язикове світорозуміння для пізнання нового, вказаного іншими мовами. Розвиток нової української книжної мови завжди йшов під знаком глибокої народности її, але незвичайно важкі умови життя її не дали можливости в однаковій мірі розвиватись у ній усім елементам, необхідним для книжної мови, як усенароднього органу. Остання революція, збивши кайдани з українського народу і поставивши його книжну мову на належну височінь, разом з тим поставила перед нею цілу низку завдань, цілком природних для нового порядку речей. Декрет, закон, нота, інструкція, адміністративні розпорядки, хемія, математика . . . все це треба висловити українською мовою і висловити, здебільшого, людині, що набувала своєї інтелігентности не українською мовою, систематично її не вчилась і знає хіба що якусь народню говірку. Та знаючи добре і книжну мову дореволюційної доби, не завжди людина висловиться — особливо на письмі — так, як цього вимагає становище й функція літературної мови тепер. Не устаткований іще як слід правопис, не скрізь зовсім одноманітна морфологія, не вповні визначена синтакса, не цілком однакові, а то й цілком не однакові терміни для сили силенної тямом наукового значіння. Більш-менш упорядковано тільки головніші правила правопису, решту ж, здебільшого, на свій смак доводиться кожному вибирати з можливого, тобто, вживаного «так і так», а то й «і так, і так, і так». Це де-кому здається навіть безнадійно-катастрофічним, хоч власне тут нічого ні безнадійного, ні катастрофічного немає. Це свідчить тільки про надзвичайно жвавий розвиток української літературної мови, розвиток, який, правда, може видатися ненормальним, але ж це вже явище другорядне, бо дочасне. Кожна жива мова перебуває у стані безперестанної еволюції — одні елементи в ній вимірають, другі виростають, треті перероджуються; ніяка граматика, ніякий кодекс правил не може встановити повної єдності живої літературної мови. Проте ж релятивна єдність, можлива єдність у дану добу,

є необхідність, яка має немалу вагу. Особливо гостро відчувається така потреба для літературної мови ділового, практичного й наукового характеру, тим паче тоді, коли така мова якийсь, може, й довгий час у значній своїй частині являтиметься перекладом із другої, у нас — передусім із московської мови. Воно не диво, що наша сучасна мова рябіє від різних неорганічних елементів, став через край різноманітною, особливо, щодо синтакси та лексики. Інакше воно й бути не могло. Тільки тому рябінню, тій різноманітності треба в інтересі тої релятивної єдності ділової, практичної й наукової мови запобігати. Ми знаємо до того один шлях: якщо мога розповсюджувати науку української мови й таким чином підготовляти людей, що думали б, говорили б і писали б по-українському як слід. Певна річ, життя, щоденний *usus* буде найкращим регулятором у виробленні релятивної єдності; з часом само по собі відпаде те, що непотрібне, інше заінкорпорується і не відчуватиметься вже, як щось неорганічне. Але поки це буде, повстає для тих, що пройшли неукраїнську школу, потреба — зібрати в систематичний показник хоча б що-найголовніше з того, що повинно становити релятивну єдність сучасної книжної мови. Оцей «Порадник» і є спроба дати вказівки з різних відділів граматичної єдності сучасної літературної мови.

Складаючи його, впорядчик і мав на увазі теперішнього українського інтелігента, вихованого, звичайно, на неукраїнській мові, але ходюю подій поверненого народові, примушеного знати його мову в потрібному для інтелігента розмірі. Той інтелігент уже не вчитиметься систематично мови, він приневолений користуватися принагідними матеріялами щоденного життя, в розмові, на зборах, з брошури, часопису, словом — набувати знання з того життєвого казана, де ніколи доглядати граматичних правил, вишукувати потрібні параграфи правопису й т. п. А нераз йому доведеться й уважніше, серйозніше поставитись до своєї мови: треба написати протокола, скласти заяву, укласти звідомлення, перекласти цілу книгу на українську мову, треба викладати в українській школі — тут уже хоч-не-хоч мусиш удатись до граматики, словника й т. ін., і звичайно, удатись за справкою щодо якогось окремого явища, щодо окремої граматичної категорії, на яку наскочиш. Чи писати „збиратись“ чи „збіратись“, Івану“ чи „Іванові“, чи „Іванови“, *гаразд* чи *горазд*, *два рази* чи *два раза*, „той, *що* прийшов“ чи „тотй“, який прийшов“, „книгу вже перекладено“, чи „книга вже перекладена“

—такі й подібні питання зустрічаються раз-у-раз, відповідь же на них не легко знайти швидко, а головне, відповідь безсумнівно правильну. Насамперед, майже всі граматики української мови писані для школи, для дітей, значить, для методичного навчання, а не для справок, і тим то часто треба прочитати кілька сторінок, щоб знайти те, що потрібне; по-друге, ще й досі нема в нас офіційальної граматики, граматики ж неофіційальні не скрізь у згоді між собою, і деякі правила в них і вимоги їхні до української мови не придатні. Правда, як уже заважено вгорі, повна однаковість граматики неможлива, але ж багато де-чого вже можна й слід уже цілком устаткувати, зодноманітнити. З цією метою видано й *«Найголовніші правила українського правопису»* (Київ, 1921), як офіційальний правопис Української Академії Наук, затверджений Наркомосом У. С. Р. Р. Гр. Гриньком. Тільки туди не ввійшло чимало правописних подробиць, не кажучи вже про морфологію та синтаксу. В наш «Порадник» «Найголовніші правила» ввійшли цілком, без винятку, при чім завжди з поміткою: (Ак.). Все ж інше, за недостаткою офіційальних матеріалів, взято з ріжних граматик і творів українських авторів, і воно лежить на відповідальності самого впорядчика.

Заводячи ту, чи іншу граматичну норму, не встатковану Академією, упорядчик завжди виходив з таких мотивів:

- 1) щоб ця норма була природна для найбільшої частини народньої мови;
- 2) щоб вона була звичайна в творах найкращих українських письменників, і
- 3) щоб вона була краща, вигідніша з погляду поступу, удосконалення мови.

Звісно, що як коли не можна було погодити всі вимоги, то перевага віддавалася традиції. «Порадник» цей є, сказати б, граматичний інвентар української літературної мови, систематизований так, щоб швидко й легко знайти потрібну граматичну вказівку в відповідній мовній асоціації. В першому розділі подаються вказівки щодо окремих звуків і літер, у другому вказівки морфологічні, у третьому наростки й, нарешті, синтактичні вказівки. Відносно повним являється тільки перший розділ, другий обмежується йменником, прикметником, займенником, числівником та дієсловом, наростки подаються йменникові, прикметникові й дієслівні, синтактичні ж уваги торкаються тільки найважливіших питань. Зроблено так через дуже обмежений час для складання «Порадника».

Проф. О. СИНЯВСЬКИЙ.

ЗВУКИ Й ЛІТЕРИ.

А) ГОЛОСІВКИ [ГОЛОСНІ].

А.

1. 1. В старій українській мові писали й говорили, та в де-яких говірках і досі говорять „о“ (по моск. так пишуть), а треба казати й писати „а“ в таких словах:

о—а

а) *багатий* (*багати́р*, *багацтво*, *багато* . . .), *ганчар*, *гарячий* (*гарячка*, *згарище* . . .), *гаразд*, *кажан*, *калатати*, *калачики*, *каламутний*, *качан*, *монастир*, *манах*, *паламар*, *Радивон*, *Радько*, *салдат*, *халява*, *хазяїн*, *чабан*, *шаравари* . . .;

б) і так само в наворотових дієсловах: *ганяти*, (*роз-*, *поганяти* . . . — хоч: *гонити*), *знемагати* (*змагатись* — *змагання*, *помагати* — *помагач*, *вимагати* . . . — хоч: *знемога*), *качати* (хоч: *котити*), *ламати* (*ламаний* . . . хоч: *ломити*), *скакати* (*перескакувати*, *скакання* . . . — хоч: *скочити*), *хапати* (*хапаний*, *хапко*, *хапливий*, *хапнути*, *хапання*, *хапком* . . . хоч: *схопити*);

о лиша-
ється

Але ж: *вимовляти*, *догорати*, *прощати*, *вмочати* . . .

2. Після піднебінних шипучих (*ж*, *ч*, *ш*, *щ*) неподвоєних, які подекуди вимовляють м'яко, пишеться „а“ не — „я“,

я—а

а) у словах: *лоша*, *курча*, *ведмежа*, *горцата*, *лошам* . . .;

б) у формах: *біжать*, *кричать*, *душать*, *тріщать* . . .;

3. Пишеться **а** в окремих словах:

а) де буває в говірках (або в моск. мові) „**е**“: *барліг* (не — берліг), *Гарасим* (не — Герасим), *часник*, *часун*, *чамайдан*, *чапрак*, *чахоня*, *шалапут*; е — а

б) на кінці слів (у моск. мові, а то й у говірках лише шелестівка): *брова*, *воша*, *корогва*, *миша*, *морква*, *церква* . . . шел.—а

4. Чужі слова, в яких чується „**а**“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *капітан* [не копитан], *капітал* . . . (Ак.). Чужі слова

Про те, як писати **а** з чужих мов після **л**, див. § 22^{1в}.

Я.

2. 1. В де-яких говірках у йменників середн. роду зі старим **іє** (моск.-ье) говорять „**є**“, а треба **і** в називнику **і** в орудн. одн. говорити й писати „**я**“: *зілля*, *насіння*, *волосся*, *обіддя*, *галуззя*, *сміття*, *клоччя*, *піддашчя*, *збіжжя*, *листя*, *безхліб'я*, *безголов'я*, *пір'я* . . . , також: *зіллям*, *насінням* (ор. одн.) . . . (Ак.). є — я

2. Не — „**ї**“, а — „**я**“ пишемо в таких словах: *запрягати* (запріг і запряг, запрягла), *лягати* (ліг і ляг, лягли), *одягати* (одяг, але — одіж). і — я

3. Не — „**ї**“ і не — „**є**“ чи „**е**“ (як ось у моск. мові), а **я** появляється в таких словах: *колодязь* (колодзя . . .), *ляц* (ляца . . .), *ялинка*, *євангелія*, *наостяж* (і наветіж) . . . і, е — я

4. «В чужих словах» — скрізь, і на кінці слів і в середині — «пишемо **ія**, а не — **іа**: *матеріал*, *геніальний*, *спеціальний*, *фіялка*, *варіант*, *діявол*, *діякон*» (Ак.). іа — ія

5. Про **я** після **л** у словах, що дійшли до нас із чужих мов через польське посередництво (*пляшка*, *клямка*, *ляда*, *лямпа*, *канцелярія*), див. § 22^{1в}. я після л

Про апостроф перед „**я**“ див. § 17.

3. „Е“ пишемо:

1. в одкритих складах (у закритих в „ї“, пор. § 6з), *волосени* (волосінь), *височени* (височінь), *гребенем* (гребінь), *далечени*, *жменя* (жмінь), *каменя*, *кореня*, *кошеля*, *кременем*, *кужеля*, *лебедя*, *лемеша*, *осени*, *паперу* (папір), *постелі* (постль), *ячменю* . . . ;

2. хоч склад закритий, але, на подоби інших відмінків чи слів, являється „е“ у словах: *вечер* (вечеря, вечері, вечерею . . .), *гнобитель* (*учитель*, *родитель* . . .), *мед*, *меч*, *монет*, *небес* (небесний) *озер*, *печер*, *потреб*, (потрібно), *решет* (решітка), *хмелю*, *чудес* і т. д.; і так само замість етимологічного „ї“ в словах: *ведмедя* (ведмідь), *речи* (до речи, речами, річ), *стрельнути* (стрілити).

3. Через те, що безнаголосне „е“ в вимові наближається до „и“, то треба мати на увазі,

а) що випадне, чи вставне може бути тільки „е“, ніколи ж „и“, тим то пишемо:

випадне
„е“

дери (драти), *мерці* (мрець), *шевця*, *женці*, *жену* (гнати), *беру* (брати), *витер* (тру) [див. ще § 5з] . . . то знов: *хлопець* (хлопця), *півень*, *червень*, *кашель*, *праведний* (правда), *терен*, *вітер*, *верхівець*, *майстер*, *Дністер* (і Дністро), *Олександр*, *міністер*, *рубель*, *корабель* . . . *весел* (весло), *відер*, *земель*, *мітел*, *пісень*, *брехень*, *друкарень*, *книгарень*, *корчем*, *тюрем*, *ряден*, *стебел* (стебло), *сідел*, *сестер*, *ребер*, *чисел*, *ярем* . . .

вставне
„е“

корінне
„е“

б) як у коріні слова в „е“, то воно так скрізь і пишеться: *весло* (вёсла), *весна* (на вёсну), *степи* (степ), *теля* (отёлиться), *не брав*, *не стямився* . . . (знéстяму, знéхотя, нéмічний), *Петро* (Пётре!), *Семен* (на Сéмена) . . .

-ере-,
-еле-

в) у групах *-ере-*, *-еле-* (між шелестівками) все пишемо „е“: *берег*, *берез*, *берест*, [о]березний, *берегти*, *вереди*, *вередливий*, *вереск*, *верещати*, *вересень*, *веретено*, *дерево* (дерев), *дереза*, *джерело* (джерел), *жереб*, *оберемок*, *ожерід*, *очерет*, *поперек*, *серед*(ній), *тверезий*, *через*,

череп, . . . белебень, веле(ень), келеп, келех, селелень,
шелест, щелепи . . .

г) в відміні [флексії] іменників „е“ в в таких за-
кінченнях:

„е“
в закінч.

а) серед. р. наз., знах., кличн. відм. одн. а) імен.
м'якої відм.: *поле, горе, відерце* . . .

б) чоловіч. роду давальн. відм. одн. м'якої
відм. [див. §§ 25₁, 38] *коневі, товаришеві, краєві* . . .;

γ) кличн. відм. чол. тверд. [§§ 27₁ ва, 38],
жіноч. м'як. [§§ 27₃, 38] відм.: *брате!, земле!* . . .;

δ) орудн. відм. одн. м'яких відмін [§§ 28_{1,2,3}, 38]:
конем, товаришем . . ., *полем, стовпищем* . . ., *землею,*
ріллею, статтею, суддею, їжею (гаєм, надією . . .);

ε) родов. відм. множ., де в закінч. -*ей* [§§ 31₃,
38]: *грошей, людей, очей* . . .

г) в відміні прикметників, займенн. і числівн. б) прикм.,
сер. род. називн., знах., кличн. відм. одн. [§§ 39, 50,
55 . . .]: *чорне* (поле), *наше* (горе), *сьоме* (відерце); про
силє, їхнє, третє див. § 4₃;

займ.,
числ.

д) в відміні дієслів І кляси [групи] у формах дій-
сного способу тепер. часу [§§ 58₁, 70₁]: *станеш, гине,*
хочемо, килете . . .;

в) дієсл.

у 2 особі множ. наказового способу [§§ 62,
70]: *стальте, сипте, дайте* . . .;

е) в наростках: -*есеньк-, -ечк-, еньк-, -енк-,*
-еро, -ент- (ят-), -ен- (у дієслівних формах § 67₂),
-тель (див. § 3₂): *білесенький, річечка, дядечко, тамечки,*
рученьки, горенко, Шевченко, десятеро, козеня(т), оче-
пята, роблений, мученик, приятель, завідатель . . .;

„е“
в нарост.

в) у закінченнях таких прислівників: *дуже,*
інакше, завше, лише (лиш), *майже, паче* (неначе), *ніде,*
інде, осьде, саме . . . і прикметникових та числів-
никових прислівн. . . . *більше, довше, менше, нижче,*
добре, вперше, перше, вдруге, по-перше, найперше . . .
(більш, перш . . .).

„в“
у присл.

-ьовий,
-евий

4. «Прикметники на **-евий** (з наголосом на „е“) не міняють цього „е“ на „о“, „о“: *вишневий, тишневий, Василевий, сажневий, дешевий, смутневий, грушевий*» (Ак.).

чужі
слова

5. «Чужі слова», в яких чується „е“, «треба писати» й вимовляти «по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *губернер, доктринер, фельдшер*» (Ак.).

Про „е“ після „л“ див. § 22_{1в}.

нові
европ.
слова

6. Новіші європейські слова, такі, що мають на початку слова „е“, в укр. мові вимовляються й пишуться з „е“: «*евакуація, еволюція, егоїзм, екватор, екзамен, екскурсія, елегія, енергія, епідемія, епізод, епітет, етика, етимологія, етнографія, ефект, епоха, естетика, ехо*» (Ак.).

Про давніші слова див. § 4_{4б}.

Є.

4. „Є“ пишеться

є—йє

1. де чуємо „йє“:

є, мос, бабєчка, з'єднати, двоєчко, лякаєтьєся, п'є . . .;

2. в відміні

у відміні

а) іменників чоловіч. м'якої відм. на -й у давальн., і орудн. відм. одн. [§§ 25₁, 28₁, 38] й жіночої м'якої відм. на -я з попередньою голосівкою у кличн. і орудн. відм. одн. [§§ 27_{3г}, 28₃, 38]:

краєві, раєм . . . ; надіє, гімназією . . .;

б) займенників присвійних, указових, питайних, невизначених та числівників у родов. і орудн. жіноч. м'якої відм. одн. [§§ 49, 50_б, 51_б, 52, 55_а];

моєї, тієї, чиєї, всієї . . . своєю, цією, однією;

в) дієслів I класи [§§ 58₁, 70] у формах дійсного способу тепер. часу, коли перед закінченнями в голосівка:

маєш, криє, чуємо, малюєте . . .;

після
шелест.

3. для означення пом'якшення попередньої шелестівки перед „е“ [як ось *я, ю*]:

синє, третє, орлє, лємo . . .;

4. в чужих словах:

в чужих
словах

а) після *ль, ть* . . . : *Мольєр, барельєф, рельєфний, льє* (франц. lieu), *ТЬєр, Готьє* (Ак.) . . . ;

б) на початку чужих слів, що дійшли до нас через церкву, і взагалі «давніх і часто вживаних, де воно вимовляється як „йє“: *євангелія, євангеліст, Єгипет, єлїт, єретик, Єрусалим, Євген, Європа, єпіскоп*» (Ак.) . . . ;

в) після „ї“ (іє): *їєстизм, їєна, дієта, авдієнція, чуже „їє“ карієра*;

г) після інших голосівок; тим то пишемо *проєкт*, а не *проект*.

Про апостроф перед „є“ див. § 17.

И.

5. Буква „и“ пишеться

1. в дієсловах зо значінням наворотовости з корінним (випадним) „е“ перед *р, н, л*; *збирати, визбирувати* (беру — брати), *випирати, умирати, стирати, видирати, пожирати* [зажерливість, ненажера від — „зажерти“) . . . , *обжирати* (жну), *проклинати* (клєну), *напинати, роспинати, витинати, . . . вистинати* . . . ; так само з випадним „о“: *висихати, роздирати, виривати* [про „ї“ в інших випадках, див. § 6_б];

Дієсл.
наворот.
з корін-
ним „е“

2. у групах *-ри-, -ли-*, між шелестівками, коли в закритих словах бував *-ро-, -ре-, -ло-, -ле-*: *чорнобривий, пришити, дрижати* [і дріжати], *гримати, тривога* [і трівога], *тримати, тривати* [і трівати], *стрижень, дривіття, блищати, блискавка, глитати* . . . ;

групи
-ри-, -ли-

3. Не — „ї“, як подекуди говорять, а — „и“ пишемо в корені слова в незакритих складах після *єс, ч, ш, щ*: *жито, відчїяти, чи, чималий, широкий, щирий* . . . [див. § 6_з], і так само в таких окремих словах: *блакить, блакитний, зима* (зимовий, озимка . . .), *комїи, мизилець, хиба, письмо, дитина, дитя, дитячий* (але — діти), *сидїти* (але — сісти) . . .

і — и

Так само: *слина, слинявий* . . .

ей, ой,
—ий

4. Пишемо „и“ [не „е“ або „о“, як у моск. мові] перед йотованою голосівкою або й: *иия, чий, чия, бий, лий, пий* . . . , *рий, мий, помий, дурний* (але: *цей, той*) . . .

в відміні

5. Пишемо „и“ в відміні йменників і після *з, к, ѿ* (ніколи — „і“):

а) в чол. роді в називн. й кличн. множ., в жіноч. в род. одн. й називн. множ.: *луги, коники, сплюхи* . . . , *дороги, руки, рґки, блохи, блѣхи* . . . ;

б) іменників чолов. р. називн. відм. множ. з наростком **-ин**: *Болґари, Татари, Серби, Вірмени, Мурини*, але *селяне, міщане, Галичане, християне*, а також *люде* (див. 30_{1а});

в) «іменників жіночого роду, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку — шелестівкова відміна, див. §§ 24_з, 38) в родовому відмінкові однини: з *ночи, коло нечи, з подорожи, цієї соли, пічної тіни, без сповіди, без відповіди, з радости, до смерти*, також: *матери*» (Ак.);

г) в відміні прикметників (займенн., числівн.) чол. роду скрізь у називн. відм. одн., отже й після *яс, ч, ш, щ, з, к, ѿ*; *свіжий, гарячий, перший, вищий, другий, такий, глухий* . . .

д) в II класі відміни дієслів [див. §§ 58₂, 70₂] в формах дійсного способу: *хвалити, бачити, робимо, кричите* . . . і в закінченнях дієіменника й дієприслівників усіх дієслів [§§ 65, 68]: *хвалити, хвалячи, хваливши*;

нарост.
-чний

6. у прикметниковому наросткові **-ичн-**: *пше-ничний, столичний* . . . і в чужих словах після *ц, т, з, с, шипучих* і *р* (див. 7): *методичний, теоретичний, музичний, класичний, реторичний* . . . [пор. § 73₁₅];

в невід-
мінних
словах
на кінці

7. на кінці таких невідмінних слів:

а) прислівників і частиць: *вельми, врядигоди, доки, завжди, завсѣди, заки, коли (ніколи, відколи), куди (нікуди, кудись, декуди), ледви, межі (і між), мовчки, навпаки, ондечки, пішки, поки, почасти, рачки, скільки (наскільки . . .), стільки, сюди, тамечки, такечки, таки (так-таки), тільки, трохи, туди, тутечки*;

б) прийменників: *проти* (супроти), *ради*,

в) сполучників: *аби* (щоби);

8. в чужих словах «після приголосних [шелестівок] в чужих зубних: *д, т, з, с*, шиплячих: *жс, ч, ш* і після *р* словах (тільки не в іменах власних, див. 6_{11в}) *директор, дипломат, тил, тиран, антихрист, університет, музика, пропозиція, шифрований, режим, фабрика*» (Ак.); у власних іменах, коли вони зукраїнізовані, „и“ пишеться і після інших приголосних: *Михайло, Михайлина, Микола, Филип або Филп, Єгипет, Рим*»¹⁾ (Ак.). Також «можна писати: *диякон, диявол* [§ 2₄], *Гавриїл*» (Ак.).

I.

6. „I“ пишемо:

1. «з початку слова, коли не вимовляється „йі“ („і“ н — і О. С.), треба писати „і“ (а не — *и*): *Іван, іграшка, іду, істина, Ілля, іскра, ікавка, ім'я, їстит, їснувати, їстота, їти, Ірод, їржа, Ірпень*» (Ак.). Отже ще [як „і“ приставне]: *їмжити, їмла, їкла, їрвати, їльняний, їлле, їржавий, їще, їз- (їс-) і так само: їмовірний*. А також після прийменників *з, в, над, перед, об, роз, під, від* у зложених словах [вставне „і“]: *згонити — зігнати, стовп — зігнувсь, входити — увіходити, над нами — наді мною, переді мною, обібрати, розігнати, підібрати, відіткнути* . . .

2. „I“ на початку слова може чергуватись із „йі“: *Іван — Йван, іду — йду, ім'я — займенник, і — й, їмовірний — пеймовірний* . . ., а це на те, щоб уникнути збігу шелестівок або голосівок; з тою самою метою і приставляється та вставляється [див. під. 1] „і“: *він ишов*, але

¹⁾ Той самий закон треба б віднести й до всіх інших давно зукраїнізованих слів, що ми їх дістали через церкву: *католик, митрополит, єпископ* . . . Ред.

— вони йшли, вода ллє наче з відра, але — дощ іллє як із відра (пор. § 10₁).

е—і 3. „І“ появляється з „е“ в закритих складах: *волосінь* (волосени), *височінь*, *сільський* (село) . . . *жмїнь* (жменя), *колїс*, *плїч* (плече) . . . див. § 3₁.

о—і 4. з „о“ в закритих складах:

в закритих складах. *барліг* — барлогу
біль — з болем
брів — брова
вигін — вигону
виріб — виробу
вихід — виходу
війна — воювати
вівтірка — вівторок
вільний — воля
гін (род.) — гони
гіркий — горе
гість — гості
гуркіт — гуркоту
дім — дому
дохід — доходу
дріт — дроту
живіт — живота
засіб — засоби
захід — заходу
збір — збору
згідний — згода
злість — злости
кір — кору
клопіт — клопоту
лій — лою
макогін — макогона
милість — милости
міжувати — мозок
нарід (народ) — народу
настрій — настрою
напій — напою
недобір — недобору

бліх — блоха
божєвільний — збожєволіти
ніч — ночі
окріп — окропу
осіб — особа
ослін — ослони
Петрівка — Петрові
підків — підкова
покій — покою
покїс — покоси
поклін — поклону
похід — походу
прохід — проходу
радість — радости
рідний — родина
ріжня — рожен
розбій(ник) — розбою
самітний (і самотний) — самота

сиріт — сирота
сік — соку
слобідський — слобода
спокій — спокою
спосіб — способу
стоділ — стодола
стогін — стогону
устрій — устрою
Харків (ський) — Харкова
шкіл — школа
шкідливий, шкідник — шкода
ягід — ягода і т. і.¹⁾ Але див.

§ 6₅

¹⁾ Сюди ж належать: *сіллю* (соли), *нічню* (ночі) [§ 28₁], . . . *весілля* (веселий), *осінню* (осени) . . . Ред.

5. „**л**“ пишемо і в відкритих складах, замість „**о**“ й „**е**“

о, е — і
в відкри-
тих скла-
дах.

а) на подобу інших, споріднених слів, де є „**і**“:
гірoнька (гірка), *зірoнька* (зірка), *жіночка* (жінка), *ластівочка* (ластівка), *кізoнька* (кізка), *кісонька* (кіска), *кісточка* (кістка), *ніжeнька* (ніжка), *удівoнька* (вдівка), . . . тим то й: *борідoнька*, бо — борідка, *доріжeнька*, бо — доріжка, *голіoнька*, бо — голівка, *корівoнька* [і коровoнька], *сторіночка*, *черідoнька* і т. д.;

б) на подобу інших форм, де „**і**“ є в закритому складі: *гвіздoк* (бо — гвіздка), *дзвіноk* (бо — дзвінка), *гребінець* (гребінця . . .), *камінець* (камініця . . .), *візoк* (візка), *кілoк* (кілка . . .), *кінець*, *корінець*, *кремінець*, *обідець*, *Харківець* (Харківця), *містoк*, *олівець* (олівця), *очінок* (очіпка), *покрівець*, *стіжoк*, *стілець*, *удівець* (удівця . . .), *кігoть*, *лігoть*, *нігoть* (нігтя), *одіжкo* (одіж), *молодіжкo* (молодіж), *крадіжкo* (крадіж) . . .;

в) на подобу інших слів, у групі **-оро-**, **-оло** [§ 82в], **-ере-** [§ 33в]: *поріг*, *доріг* . . ., *сморід*, *борід*, *єковорід*, *черід* (і черед) . . ., *воріт*, *доліт* . . ., *борін*, *сторін* . . ., *голів*, *корів* (і голов, коров) . . .; *виволік*, *застеріг*, *зберіг* . . .; *роздоріжжя*, *Запоріжжя*, *подоріжжю*, *підборіддя* . . .;

у групі
-оро-
-оло-
-ере-

6. в дієсловах зі значінням наворотовості з корінним **е** [тільки не перед **р**, **л**, **н**, порівн. § 51]: *брехати* — *набріхувати*, *гребти* — *вигрібати*, *гнести* — *гнітити*, *плести* — *сплітати*, *мести* — *вимітати*, *пекти* — *спікати*, *наректи* — *нарікати*, *чекати* — *очікувати*, *чесати* — *вичісувати*, *причепити* — *чіпляти*, *чіпати*, *шептати* — *вишіптувати*, *щепити* — *прищипати* . . ., *берегти* — *зберігати*, *стерегти* — *застерігати* . . .; *підперезати* — *підперізувати*, *потребити* — *спотрібовувати* . . .;

е — і
в дієслів.
навор.

7. в окремих словах:

чотирі, *ящірка*, *срібний*, *кріпак* . . .

дїброва, *заміж*, *огірок*, *шкіра* . . .

дріжджі, *прізвище*, *піжмурки*, *діра* . . ., *дривіття* . . .

братік, *вугік* . . .

вітати, *цвісти*, *світати*, *знімати*;

е — і
у — і
о — і
и — і

а) чолов. роду в закінч. давальн. відм. одн. (-ові, -еві, -єві): *чоловікові, колезі, гасві* . . . (Ак.) [§ 25₁, 38];

б) чолов. роду з закінч. на -*єс, -ч, -ш, -щ* у називн. і знахідн. відм. множ. *ножі, паничі, товариші, гроші, куші* . . . (Ак.) [пор. § 38];

γ) усіх родів у місц. відм. одн. в усіх м'яких відмінах: *на кінці, в землі, на сонці* . . . [§§ 29, 38];

δ) чолов. род. з закінченн. на -р (-ря у родов. відм.) в місцев. відм. одн. й наз. множ.: на *кобзарі, багачіри* [малі], *комарі* . . . і навіть: *школярі, теслярі, малярі, пролетарі* . . . [§ 30₁₆];

ε) жіноч. роду з закінч. на -*єса, -ча, -ша, -ща* в родов., давальн. й місц. відм. одн. та називн. й знахідн. множ.: (великі) *калюжі, (чистій) душі, (на високій) кручі, (солодкі) груші, (лев'ячі) пащі*, див. §§ 24₃, 25₃, 29₃, 30₃;

ζ) жіноч. род. з закінченням на шелестівку в давальн., місцев. відм. одн. та називн. і знахідн. множ.: (дрібній) *солі, тині, в почі, в печі* . . . Так само іменники без однини: *радощі, труднощі, молодощі*, і т. ін. (що ніби-то являються множиною для деяких слів на -*ість*: *радість*). Виняток: *в-осени* (Ак.), див. §§ 25₃, 29₃, 30₃;

б) прикметників (займен., числ., дівприкметників):

а) у називн. відм. множ.: *пахучі, давні* . . . *батькові, учителєві, материні* . . ., *такі* . . ., *котрі, другі, треті* . . . *поорані*, . . . див. §§ 46, 47;

б) у давальн. і місцев. відм. одн. жін. род.: *старшій* (сестрі), *у свіжій* (воді), *на крутій* (горі), *другій* (дочці) . . . пор. §§ 41, 45, 47;

γ) у м'якій відміні називн. одн. чол. р., оруд. і місц. чол. і сер. одн., у множ., замість -*и*-, що ніколи не пишеться: *синій* (дим), *хвін* (коням), *третіх* (півнів), *третім* (півням), *третіми* (півнями) . . . див. §§ 39, 44, 45, 46, 47;

9. у наростку **-ісіньк-**: *білісінький, чистісінький, наросток однісінький, отакісінький* . . . (не плутати з **-есеньк-**!); **-ісінький**

10. на кінці таких прислівників: *вгорі, вранці, у прислів- долі, досі, іноді, ні (зничев'я), справді, сьогодні, тоді, ників на також: далі, мерщій, скорій*; пишеться воно і в таких словах кінці на кінці: *далебі, спасибі, помагайбі* . . . *двічі, тричі*;

11. в чужих словах, крім зазначеного в § 58:

а) кожне початкове чуже „і“: *історія, імперія, в чужих ідол, ідея, Ірод, інститут, інтелігент, ігумен, іронія, Індія, словах Іван, іміграція, інституція, інспектор* . . . (Ак.);

б) після всіх шелестівок, крім зубних, шипучих і р: *публіка, маніфест, амуніція, біблія, фігура, універсал, хроніка, архів, архідіакон, бібліотека* і т. д. (Ак.);¹⁾

в) в чужих прізвищах, де чути „і“: *Дізраелі, Дільман, Тільмон, Тіде, Тімур, Мазіні, Зібер, де-Бюсі, Россіні, де-Напжєі, Скюдєрі* (Ак.);

г) перед голосівкою та *й*: *Франція, Росія, Австрія, Азія, історія, матеріал, архієрей, Антоній, Онопрій, Григорій, Горацій* (Ак.). [див. §§ 24, 44в].

І.

7. Букву *ї* пишемо

1. »з початку слова або з початку складу, коли вона вимовляється як „йі“: *їдець, їдкий, їдцем, їжа, їжак, їзда, їздити, її, їй, їсти, їхати, їсний, Україна, твоїми, мої, свої, Ївга, троїстий*» (Ак.);

ї = *йі*

2. після приголосних (шелестівок), але тоді тільки, коли „і“ не зливається з ними: *на тім'ї, на безриб'ї, з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'їсти (і ззісти), у пір'ї, на подвір'ї, на взір'ї* . . . (Ак.);

після губних і р у злож. словах.

¹⁾ Розуміється, що і в прикметниках, утворених із тих слів, після всіх цих шелестівок теж пишемо „і“: *полемічний, технічний, педагогічний, графічний* і т. д. Ред.

в відміні

3. в відміні:

а) іменників, а саме назв місцевостей, де „ї“ після голосівки є в відкритому складі (замість „е“): *Київа, Почаїва, Чугуїва, Млиїва* . . . ;

б) займенників: *її, їх, їм* [§ 48] . . . *моїй, мої, твої, своїх, своїми* [§ 49] . . . *чиї, чиїх* § 51б . . . ;

в) дієслів у II клясі, якщо перед закінченнями в голосівка: *стоїи, доїть, гоїмо, таїте*, див. §§ 58, 70₂;

ї = йи

4. коли „ї“ склалося з „йи“ [що ніколи не пишеться]: *стоїмо, гоїти, війїна, пірїна, боїще, гноїще, збоїни, запоїти, вибоїна*;

в чужих
словах
після
голо-
сівки

5. в чужих словах букву „і“, що стоїть після голосної, передаємо через *ї* (а не „і“): *Кайї, Михайїл, Гавриїл, Рафаїл, Енеїда, архаїчний, героїчний, руїна, архаїзм* (Ак.).

Про апостроф перед „ї“ див. § 17.

О.

8. „О“ пишеться:

і—о

1. в відкритих складах: *барлог, болю* . . . див. § 6₄;

2. в закритих складах, на подоби інших форм:

а) *жалоб, запон, істот, обор, ос, рож, перешкод, підвод* (і підвід), *пригод, підпор, проб, сов, сухот* (і сухіт), *турбот, тополь, установ, чеснот* . . . ;

запозиче-
ні слова

б) у запозичених словах: *агроном, бог, закон, престол, погром, собор, єпископ, апостол, пролог, москвка, московський, Артемовський, потоп, том* . . . ;

-оро-,
-оло-

в) у групах **-оро-, оло-** (між шелестівками): *бо-рошно, виворот* (і виворіт), *ворог, волос, ворон, ворок, горобці, жолоб, колос, молот, мороз, морож, порож, околот* (і околіт), *ополошка, порох, порон, сторож, хворост* . . . але див. § 6_{5в};

е—о

3. після шипучих [*жс, ч, ш, щ, джс*] і *й* з колишнього *е, ь* перед твердим складом (тобто, перед складом, у якому в *а, о, у, ы, ь*): *жонатий, чоловік,*

чоботи, чого, чотирі, шовк, бджола, шока, щогла, гайок, йорж, лойовий, майовий . . . , кружечок, цвіточок, книжок, дощок, пташок, бочок, шийок, лайок . . .

Таким чином, узявши на увагу сказане в § 3₁ різняємо: шість — шостий (церк.-слав. шестый) — шести (церк.-слав. шести) жінка — жонатий — жених, вечір — вечора — вечеря, пшінка — пшоно — пшениця, шерсть — шорсткий, чернець — чорний, жерсть — жорстокий . . .

В часі, коли **е** (**ѣ**) переходило в **о**, шипучі [ж^е, ч^и, ш^и] були ще пом'якшені, тим то хоч: кружок, але — кружечок, смушок — смушечок, дрючок — дрючечок, горщик — горщечок, книжок — книжечок, подушок — подушечок, дощок — дощечок, лішок — лісчок, ліска . . .

Але: гайок — гайочок, райок — райочок.

„**О**“ замість „**е**“ або „**ї**“ часто маємо в формах вивідних: чорний — чорніти, шока — на щоці, пшоно — у пшоні . . . більшість — більшості, свіжість — у свіжості . . . (завжди **о**), на подобу таких форм, як: певність — певности, радість — радости . . . ;

4. випадне або вставне **о**:

а) вузол, вишор, мозок, вогонь . . . в назив. відм. одн. **вставне й**

б) верстов, дрохов, церков, буквов, кроков, корогов, тиков, плахот, відьом, жінок, дощок . . . [родов. множ. **випадне „о“**]
від: верства, дрохва, церква . . .]

Але від лоб, рот, мох — лоба, ротом, мохові . . . ;

5. при **р і л** (**ѣ**) між шелестівками: вовк — вовка, торг — л, р
торгу, горб — горбом, кров, плоть, брова . . . див. § 5₂;

6. в таких окремих словах, в яких [у поодиноких говірках] буває хоч „**у**“, хоч [в моск. мові] „**а**“: зозуля, козак, комин, комиш, кропива крохмаль . . . коштувати (= „стоить“ — не плутати з „куштувати“ = „пробовать“, отве́дыва́ть“), годувати, мордувати, схнути (і схнути), тополя, хотіти (і хтіти); а, у—о

Про -ований, див. § 10₂; про „**о**“ у кличному відм. іменників див. § 27_{3а}, в орудному, див. § 28₁, 3;

чужі
слова

7. «Чужі слова, де чути „о“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються у своїй мові: *доктор*... *адвокат*, *холера*, *вокзал*» (Ак.).

Про „о“ в чужих словах після „л“ див. § 22.

чуже „іо“ 8. «Чужоземне -іо- звичайно передається через *іо*: *піонер*, *ембріон*, *біоскоп*, *соціологія* . . .» (Ак.)

Про „йо“ в таких випадках див. § 9₁г.

Йо,ьо.

9. М'яке „о“ зазначаємо на письмі значком *йо* або *ьо*.

1. „Йо“ пишемо:

а) на початку слова або складу: *його*, *йому*, *йолоп*, *лоїювий*, *боїювий* . . .;

б) в середині слів, коли м'яке „о“ не зливається з шелестівкою, коли „й“ виразно чути (напр., після губних): *вію-вію*, *оловійювий*, *розійюкатися*, *зіюргитися* . . .

в) в відміні займенників: *його*, *йому* . . . *моїюго* (мого), *моїюму* (мому) . . ., *чиїюго*, *чиїюму* [див. §§ 68, 69, 71б. В говірках бувають і старші форми: *єго*, *єму* . . .]

г) в чужих назвах в таких самих випадках: *Воробійов*, *Соловійов* . . .;

г) в кількох словах, котрі більше поукраїнізувалися, чужоземне -іо- чергується з *ію* — однаково добре пишеться: *куріюз* і *куріюоз*, *серіюзний* і *серіюозний*, окрім того: *бульйон*, *мільйон*, *медальйон* (Ак.) [§ 16₅];

2. „ьо“ пишеться:

а) після пом'якшених приголосних (голосівок): *льоx*, *льон*, *сьогодні*, *сього*, *сьомий*, *сьоза*, *горьований*, *дьюготь*, *тьюжати*, *ьюго*, *ьюму*, *цього* . . .

б) в чужих назвах: *Ліньов*, *Кореньов*, *Кошельов* . . . (Ак.)

У.

10. „У“ пишеться:

у—в,
в—у

1. з початку слова (пня), чергуючись із *в*: вона ж *учителюв* — вона *вчителюв*, з *України* — на *Вкраїні*,

так у нас — так і в вас, був учора, був іще вчора, в удови — у вдови, він увесь, вона вся, багато всього — з усього . . . пор. § 6₂;

2. в наросткові -ува-:

а) в дієсловах, у дієімєннику: купувати, напувати, торгувати; в дієприкметнику тих дієслів і в виводних від нього словах тоді, як не падає наголос на перший склад наростка: вибудуваний [але будований], виторгуваний, будуваний, даруваний . . . (Ак.).

б) у прикметниках: білуватий, свилуватий, витрішкуватий, подовгуватий . . . -уватий

Пишемо: чував, бував, роздував, кував — але: ховати, вловати;

3. в окремих словах, в яких у поодиноких говірках [чи в моск. мові] буває „о“: будяк, ворухити, куштувати (див. § 8₆), мармур, мачуха, напурубурити, отруїти, нарубок, яблуко, яблуна, яструб.

4. після „л“ у чужих словах див. § 22.

5. про „у“ в кличн. відм. іменн. див. § 27_{1а, в, г}.

Ю.

11. „Ю“ пишемо:

1. в наросткові дієслів -юва-: плювати, клювати, танцювати, горювати, царювати, студіювати . . . — -юва -бований (Ак.) — пор. § 10₂ —, але: опльований, закльований;

2. після подвоєних шипучих [ж, ч, ш] в орудн. відм жіноч. іменників шелест. відм. [див. § 28₄, 38]: за піччю, піччю, подоріжжю, розкішшю . . . (Ак.);

3. у кличн. відм. іменник. чоловічого роду м'якої відміни (§ 27₁₆) й деяких жіночих псливих імен (§ 27_{3в}): гаю . . ., Марусю . . .;

4. в декількох нечисленних чужих словах після „л“: чужі слова (див. § 22₂) ілюмінація, ілюстрація. (Ак.) Див. іще, § 17_{1,5}; після „л“

франц. и
нім. й

5. в чужих словах на місці франц. „и“ або німецького „й“: *Вюртемберг, Мюнхен, Гюго, Сюдери* (Ак.), *Кюве* [див. § 171,5]

Про апостроф перед „ю“ див. § 17.

Правопис зложених слів.

12. У правописі зложених слів трудність становить сполучний звук — *о, е (є), и*, особливо, після пом'якшених шелестівок, *й* та *єс, ч, ш, щ*.

1. „о“ пишеться

а) після корінних *єс, ч, ш, щ*:

Сполуч-
ний звук
„о“

вірш — *вірш*омаз
душа — *душ*огуб
каша — *каш*овар
клиша — *клиш*оногий
гроші — *грош*озаплот
воша — *вош*опруд
ніч — *ноч*овид
піч — *печ*оглядини
піший — *піш*оход

сторч — *сторч*огляд
книш — *книш*охан
лічити — *ліч*озір
ласощі — *ласощ*олист
перший — *перш*орядний
чужий — *чуж*оземний,
*чуж*оземець
кожа — *кож*ом'яка
миша — *миш*оїд . . .

б) після м'якого „н“: синій — *син*ьогуб, *син*ьоцвіт, задній — *задн*ьоязиковий, *задн*ьопіднебінний, передній — *передн*ьоязиковий . . ., але ж тут може бути сполучним звуком і „є“: *син*єжупанник, *задн*єпіднебінний, пор. § 123;

в) у зложених числових прикметниках, або у зложених словах, у яких перша частина зложення в головний числівник один, два, де-коли чотирі: *дво*сотий, *чоти*рожутник, *чоти*рорічний, *одно*поверховий . . .; про три див. § 124а, про інші § 124б;

2. „є“ пишеться

„є“

а) після *єс, ч (ш?)*, але не корінних, а таких, що вийшли з м'ягчення *з, к, (х?)*: око — *оче*видний, *оче*видьки, *оче*видячки, бог — *бож*евільний, *бож*евілля, рак — *рач*ешийки . . .;

б) коли виразно чується, що те „є“ належить до першої частини зложеного слова: вище — *вищ*езгаданий,

нижче — *нижче* підписаний, може — *може* билиця, себе — *себе* люб(е)ць) . . . ;

в) після небезумовно пом'якшених *л* і *ц*: земля (землею) — *земле*писний, *земле*пис, лиця [лице] — *лице*мір . . . ;

3. „*є*“ пишеться після безумовно пом'якшених (-*тт*-, -*й* -) життя (життю), життям . . . — *життє*пис, *життє*здатний, край — *крає*вид, *воє*вода . . . пор. § 1216;

4. „*и*“ пишеться

а) тоді, коли перша частина зложення кінчається на „*и*“: межі — *межи*гір'я, *межи*річчя, *межи*гірець, *межи*народний і (міжнародний, — міжпартійний), *межи*собиця, *три* — *три*клятий, *три*зубець, *три*складовий, *три*кутник . . .

б) коли перше слово зложення в родов. відмінку числівника: *семи*літок, *п'яти*злотник . . .

Б) ШЕЛЕСТІВКИ [ПРИГОЛОСНІ]

Подвоєння шелестівок.

13. 1. Подвоюються шелестівки: зубні: *д*, *т*, *с*, *з*, плавкі: *л*, *н*, шипучі: *жс*, *ч*, *ш*, перед давніми -*ія* (-*ья*), -*ію* (*ью*), -*іє* (-*ье*), -*ії* (-*ьи*): *безлад*дя, *безуряд*дя, *суд*дя, *сміт*тя, *багат*тя, *брат*тя, *воло*сся, *поро*сся, *мотуз*зя, *галуз*зя, *весіл*ля, *Поділ*ля, *зіл*ля, *пожміл*ля, *насі*ння, *ході*ння, *збіжж*ся, *роздоріжж*ся, *безгріш*ня, *клочч*я, *житт*ю, в *житті*, *весіл*лю, на *весіллі* *л*лє, *л*лють, *тін*ню, *мідд*ю, *нічч*ю, як і в відповідних прикметниках (*життє*вий) і в зложених словах (*життє*пис) (Ак.).

Але — *дяк*, *ігумен*я, *поп*ял, *світ*я, *кут*я (Ак.), аналогічно ж: *судд*ю, *рілл*ю.

перед
давн. -*ія*,
-*іє*, -*ію*, -*ії*

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Ідентифікаційний код 02186554
БІБЛІОТЕКА

Але ж губні шелестівки, *р* і дві різні шелестівки в таких випадках не подвоюються: *луб'я*, *безголов'я*, *сім'я*, *подвір'я*, *пір'я*, *кров'ю*, *матір'ю*, *п'ю*, *п'є*, *у пір'ї* . . . *листя*, *щастя*, *смертю*, *жовцю*, *радістю* . . . , і в родовому відм. множ. сер. роду іменник. на *-я*: *питань*, *бажань* . . . (Ак.).

«Аналогічно з цими випадками не треба переносити подвоєння на чужі ймення; треба писати: *Вал'ян* (не — Валлян!), *Тазькоццо*, *імброльйо*, *мільйон*, *Мольєр*, *барельєф*, *Нью-Йорк*, *Тьєр*, *Готьє*, себ-то, з однією приголосною буквою та з *ь*; а в таких словах, як *ад'юкт* та *кон'юнктура*, пишеться апостроф, а не *ь*.» (Ак.), див § 17₅.

— **нн** —

2. Пишеться **-нн-** а) коли одне *н* належить до кореня, чи пня слова, а друге до наростка: *день* — *щоденник*, *сон* — *сонний*, *одміна* — *одмінний*, *рано* — *ранній*, *баштан* — *баштанник*, *талан* — *безталанний*, *причина* — *причинний* . . . ;

б) у згрубілих формах прикметників (займенників) з наростком **-енн-**: *величєнний*, *здоровєнний*, *добренний*, *страшенний* . . . ;

в) в деяких прикметниках: *спасєнний*, *невблаганний* [Ак.], *численний* . . .

Але ж у дієприкметниках пишемо одне *н*: *зроблений*, *спечений*, *зварений*, *запроханий*, *виструганий*, *поораний* . . . (Ак.), як і в дієприкметникових прикметниках (з іншим наголосом): *печє́ний* (пéчений — дієприкм.), *варє́ний*, *товчє́ний*, *хвалє́ний*, *коханій* . . .

збіг одна-
кових
літер

3. Подвоюється шелестівка в словах [зложених, здебільшого], коли збігаються однакові літери: *оббити*, *відділ*, *ззаду*, *роззутти*, *ізза*, *нісся*, *пасся*, *трясся* . . . також *ззісти* (із'їсти) (Ак.), *роззявити*, *роззява*, *ссати*, *ввійти* (увійти), *ввесь* (увесь, весь), *вважати* (уважати), але пишемо: *отепер*, *оцей*, *отой*, *отут*, *отак* . . . — не змішувати їх з такими як: *от тепер*, *от цей*, *от той*, *от тут*, *от так* . . .), а так само: *сімма*, *вісімма* (орудн.) — побіч: *сімома*, *вісьмома* § 55е, в.

4. «В чужих словах не подвоюється приголосний звук: *класа, маса, каса, шосе, процес, професор, субота, група, суфікс, комісар, комісія, комуна, комуніст, інтелігент, ілюстрований*...; тільки звук „*н*“ подвоюється в отаких словах: *манна, панна, ванна, Ганна, бонна*.

чужі
слова

Але у власних назвах, здебільша, лиш у чужоземних (винятково в своїх), та в словах із церковної мови подвоюємо приголосний звук, згідно з вимовою чужоземців: *Едда, Міллер, Мюллер, Ганнібал, Аннам, Колесса, Мекка, авва, Равві, осанна*... В таких випадках треба вважати тільки на справжню вимову в чужоземців, а не на їхню графіку. Через те не пишемо двох приголосних у французьких іменах: *де-Бюсі, Брюсель, Франшвіль, Мюзета, Гарона*, та з другого боку залишаємо подвійні приголосні в італійських іменах: *Ріголетто, Памті, Страделла, Тассо*... Пишучи німецьке: *Мюллер* з двома „*л*“, рівночасно пишемо: *Рюкерт* [Rückert], *Гофман* [Hoffmann], бо й самі Німці так вимовляють» (Ак.).

чужі
власні
назви

Зміни шелестівок при збігові їх.

14. Як відомо, деякі шелестівки, зустрічаючись із другими, змінюються.

1. Так перед „*ч*“

а) переходять *ц* і *к* на *ч*: Німець — Німе~~ц~~чина, *ц, к + ч = чч*
Турок — Туре~~ч~~чина, Коза~~ч~~чина, Гайдама~~ч~~чина, Хмель-
ни~~ч~~чина, чума~~ч~~чина...

б) *з* перед *ч* переходить на *жс*: показати — по- *з + ч = жч*
ка~~жс~~чик, мазка — зама~~жс~~жити, брязкати — бря~~жс~~чати...

Інші приголосні перед „*ч*“ лишаються, дарма що *Інші + ц*
в вимові *т, д* переходить теж на „*чч*“: голубчик, кра-
чик, писар~~ч~~ук, коваль~~ч~~ук, ... молодчик [чути: молоччик],
салда~~т~~чина, ті~~т~~чин, кві~~т~~частий [чути: квіччастий], без-
бат~~ч~~енко, от~~ч~~е, Корот~~т~~ченко, невіст~~т~~чин, т~~ч~~у [чути: ччу],
т~~ч~~е... [пор. § 14.₃];

2. Так само шелестівки *жс, ч, ш, т* у вимові змінюються *ж, ч, ш, т*
перед „*ц*“ на інші звуки (зц, цц, сц, цц), але ж на пись- *+ ц*

мі збірегаються: діжка — *діжці* (чути: дізці), дочка — *доцці* (чути: доцці), юшка — *юшці* (чути: юсці), квітка — *квітці* (чути: квіцці), переможець — *переможці*, Запорожець — *Запорожці*, братця (чути: брацця), *отця* (віття), *долітце* . . .

зц, зьц,
цьц, сц

Отже треба розрізняти на письмі вище вказані сполучення зі сполученнями *зи, зьци, цьци, сци* (сьци): казка — *казци*, кузка — *кузци*, кицька — *кицьци*, гуска — *гусци*, Ониська — *Онисьци* . . . див. § 16_{2,3}.

2 ступ.
прикм.
зш — жч
сш — щ

3. У другому ступні прикметників (прислівників), коли до коріння (пня) додається наросток *-ший*, то з попередніх шелестівок переходять *з, г* на *жс*, а *с* на *ш*, при чім *ш* в наростку переходить на *ч* (*зш* — *жсч*, *сш* — *шч*), інші лишаються без зміни: вузький — *вузьчий*, низький — *низьчий*, блиский — *блисчий*, дорогий — *дорожчий*, краций (із: красший), виций [так само: *дужчий*] . . . — але: глибокий — *глибий*, ліпший, тонший, більший, ширший, тихший, м'якший . . .

Так само в вивідних дієсловах: *вузжати*, *дорозжати*, *кражати*, *тонжати*, *м'якшити*, *багатшати*, *рідшати*, *молодшати*¹⁾ . . .

4. Перед наростками *-ство, -ський*

к, ч, ць
+ СТВО
ський

а) *-к, -ч, -ць* пня змінюються на *-цтво, -цький*: *козацтво*, *козацький*, *ткацтво*, *ткацький*, *молодецький*, *ловецтво*, *ловецький*, *Кобиляцький*, (Кобиляки) *галицький* . . . (Ак);

х, ш, с +
— СТВО,
— СЬКИЙ

б) *-ж, -ш, -с* пня переходять на *-ство, -ський*: птах — *птаство*, волох — *волоський* (Волох), товариш — *товариський*, наший (наш), чеський (чех), *руський*, *перський* . . . але: лях — *лядський*;

г, ж +
— ЗТВО,
— ЗЬКИЙ

в) *-г, -жс* пня змінюються на *-зтво, -зький*: убогий — *убозтво*, Париж — *паризький*, Прага — *празький*, Петербург — *петербурзький*, пороги — *запорозький* . . .

¹⁾ Бував, що у пнів на *т, д* переходить *ш* у *ч*, тим то дехто й пише: *багатчий* — *багатчати*, *молодчий* — *молодчати* . . . Ред.

г) інші приголосні перед **-ство, -ський** не змінюються, а тільки **-зький** стягається в **зький**: *братство, сусідство, братський, сирітство, сирітський, людство, людський*, але — *французький* (Ак.), *кавказький* . . .

інші +
-ство,
-ський

5. Так само буває з деякими прийменниками, коли вони у зложених словах робляться приростками, і з іншими приростками, що не суть прийменниками:

а) «приросток **з** (або **із**) перед глухими: **п, т, к, х** з-, роз- + **п, т, к, х, ф** змінює своє **з** на **с**: *спитати, стулити, скарати, схилитися, сходитися; спід, спонад, споміж, сперед, спосеред*; перед усіма ж іншими приголосними приросток **з** (чи **із**) не змінюється: *збавити, звести, зжалітися, зчарувати, зчистити, зцідити, зцілити, зшивати, зшиток, зсадити, зєісти*» (Ак.). Таксамо і приросток **роз**: *ростикати, розкидати, розходитися* . . . але: *розсипати, розчистити, розцідити*;

б) всі інші приростки (**без-, об-, над-, під-, . . .**) **без-, об-,** ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: *без- над-, під- хліб'я, безпутний, безчестя, обсипати, надкусити, підшити, відпроситись (одпроситись)* . . .

в) всі прийменники (коли пишуться нарізно) **„з“ і інші** ніколи не змінюють дзвінких шелестівок на глухі: *з хати, із прощі, без каші, з журби, без шаблі* . . . ; **прийменники**

6. У займенникових і зворотних дієсловах [що мають **-ся**] «у другій особі однини теперішнього та майбутнього часу пишемо **-шся** [у вимові чуємо: **-сся** або **-ся**]: *судишся, водишся, боятимешся* (чуємо: *судисся, водисся, боятимесся* або *боятимеся* . . .); у третій особі однини і множини теперішнього та майбутнього часу пишемо **-ться** (а не **-ця**, як чуємо, або **-ця**): *судиться, судяться, губиться, губляться, забороняється, братиметься*» (Ак.) (а не *судитьця, судиця, або судиця* — як звичайно говорять).

-шся

-ться

7. Сполучення **-чи-** не змінюємо, дарма що в вимові майже все чути **-чи-**, а пишемо: *безпечний, явчня, сер-*

- чн- дечний, місячний, помічний, помічник, влучний, вдячний, зручний, вічний, наочний . . .
- чн- Але в таких словах, як: рушник, рушниця,
- шн- мірошник (Ак.) пишемо -шн-.
- сч = щ 8. Сполучення -сч- переходять на щ: щастя, щасливий, щезнути, нащадок . . .

Випад шелестівок.

15. Випадають:

- а) д, т перед „н“ 1. *Д і т* в групах -здн-, -жсдн-, -стн-: празник, бо-розна, пізній, тижня (тиждень), коженний, пісний, ченний, напасний, напасник, пропастиця, власний, звісний, існувати, сучасний, водохресний, перся, невисисний, корисний, первісний (Ак.), нещасний, свиснути, шиснадцять.. але — вістник.
- б) перед „л“, „ц“ 2. Те саме відноситься до групи -стл-: щасливий (щастя), зависливий, жалісливий, пестливий [пестоші], ро-зіслати (стелю) . . . і до групи -рди у слові: серце.
- к перед „н“ 3. Навпаки: стрівати, уздріти, заздрий, зазд році.
- л 2. „К“ випадає в групах -ски-, зкн-: писнути, тріснути, блиснути, бризнути, плюснути, брязнути.
- одна або друга 3. „Л“ випадає у групі -сли-: умисний.
4. У групі -рни-, -рдн-, здн- випадає одна з шелестівок: чернець — черця або ченця, милосердіє — милосерний або милосердий, безглуздя — безглузний або безглуздий.
- „Г“ 5. „Г“ випадає у словах: тоді, завсідн, іноді . . . і на кінці слів: четвер, спасибі . . .
- „В“ 6. У групах вс-, вст-, вса-на початку (давній проросток: вос-) випадає „в“: спомин, спільний, стеклий, стид, схід . . .

Б.

16. Значка „б“ уживається для відріжнювання пом'якшених шелестівок від твердих — на кінці складів: *стан* — *стань* . . . , — перед „о“: *топнути* — *тЬопнути* . . .

1. Але через те, що в українській мові шипучі (*жс, ч, ш, щ*), та губні (*п, б, в, ф, м*) звичайно не пом'якшуються [в де-яких говірках шипучі бувають подеколи м'які], то після них ніколи „б“ не пишеться: *ніч, ріжє, кличте, їдеш, берешся* . . . *кров, голуб, степ, сім, ставте, б'ю, хлоп'я* (див. § 17₁).

після шипучих і губних

Та тільки не все на письмі можна кермуватись слухом. Бував так, що шелестівки вимовляються пом'якшено, а „б“ не пишеться. Не слід його писати:

а) в закінченнях речівників [іменників] на *-ар*, після „р“ *-ир*, навіть коли в родовому відмінкові маємо *-ря* [бо тоді „р“ у називн. відм. вимовляється майже в усіх говірках м'яко]: *цар, кобзар, секретар, писар, косар, лікар, вістар, манастир, багатиr* (царя, кобзаря . . .) — також: *звір, матір, тепер, не вір, гіркий, Харко, Харків* [Ак.], *вечір* [вечера], *тюрма, тхір, кір, шир* . . . словом, м'якого „р“ на кінці складів і слів на зазначається;

б) між двома пом'якшеними шелестівками (або взагалі між шелестівками, коли за ними стоїть *я, ю, є, і, ь*): слід, *сонця, віконця, світ, сміх, цвіт, кість, мислі, панський, користю, пізнє, життя, зілля, міддю, кінці, молодця* . . . (Ак.), див. далі (в), дарма що ми вимовляємо, тай треба так вимовляти: *сьлід, соньця, сьміх, сьвіт, цьвіт, кісьть* і т. д.;

між двома пом'якш. шел.

в) після „н“ перед *жс, ч, ш, щ*: *менший, тонший, інший, кінчик, панщина, ганчірка, вінишувати, хорунжий* . . . (Ак.). І так само не пишемо „б“ після „н“ перед наростком *-ство*: *панство, свинство, міщанство, духовенство* . . . (вимовляємо, здебільшого: *паньство, свиньство* . . .).

після н перед ж, ч, ш, щ

Примітка 1. Але правила б) й в) не відносяться до „л“;

коли тільки за ним не друге „т“, то після нього „б“ ставиться: *біл**ь**ший, пал**ь**чик, бувал**ь**щина, пал**ь**ця, смал**ь**цю, з закал**ь**цем, суєніл**ь**ство, пол**ь**ський . . .* (але — зілля, рілля, ллемо . . .) (Ак.).

Примітка 2. Правило б) й в) порушуються, коли пом'якшення шелестівки було перед твердою шелестівкою (в іншій формі слова); в такому разі „б“ лишається й між пом'якшеними: *ред**ь**ка — ред**ь**ці, сторонон**ь**ка — сторонон**ь**ці, Онис**ь**ка — Онис**ь**ці, дон**ь**ка — дон**ь**ці, дон**ь**чил;* для „т“ навпаки: *бал**ь**ка — у бал**ь**ці, скал**ь**ка — на скал**ь**ці, гіл**ь**ка — на гіл**ь**ці, гіл**ь**частий . . .*

-сь — с

г) після „с“ у таких словах (у моск мові „б“ пишеться): *напис**ь**, запис**ь**, літопис**ь**, краснопис**ь**, перепис**ь**, випис**ь**, підпис**ь**, допис**ь**, скоропис**ь**, рукопис**ь**, правопис**ь** . . .*

2. За те треба „б“ писати:

-ський,

-цький

-сько

а) «у наростках прикметників *-ський, -цький* після *с, ц*: *бабес**ь**кий, братес**ь**кий, напис**ь**кий, людес**ь**кий, Томашівес**ь**кий, козац**ь**кий, ткац**ь**кий, німец**ь**кий, молодец**ь**кий» (Ак.) . . . і в наростку іменників *-сько: хлопчис**ь**ко, псис**ь**ко, багновис**ь**ко, страховис**ь**ко . . .**

-зький

після „ц“

Так само пишемо „б“ після „з“ перед наростком *-кий*, себ-то, *-зький: франц**ь**з**ь**кий, кавказ**ь**з**ь**кий, низ**ь**з**ь**кий, близ**ь**з**ь**кий, вуз**ь**з**ь**кий, груз**ь**з**ь**кий, слиз**ь**з**ь**кий . . . і в таких словах, як: *Гриц**ь**ко, Яц**ь**ко . . ., цяц**ь**ка, цькувати, ськати, лопуц**ь**ка, багац**ь**ко, зненац**ь**ка . . .**

в закінч.

відм.

імен.

б) в закінченнях після „ц“: *отец**ь**, хлопец**ь** . . .* *яец**ь**, лисиц**ь**, удовиц**ь** . . .* (Ак.), за винятком таких чужих слів: *гоц**ь**, коц**ь**, палац**ь**, шкiц**ь**;*

в) в закінченнях іменників жіноч. р. родов. відм. множини м'якої відміни, як от: *пісен**ь**, черешен**ь**, вишен**ь**, сорен**ь**, кухон**ь**, ідален**ь**, спален**ь**, Лубен**ь** . . .* (у моск мові немає);

дієсл.

г) в закінченнях 3 ос. одн. і множ. дієслів теперішнього й майбутнього часу та 2 особи множ. наказового [вольового] способу: *сидить**ь**, сидять**ь**, . . . ідiть**ь**, берiть**ь** . . .*, див. § 14₈;

д) в чужих словах після „л“ і інших пом'якшених приголосних [шелестівок] перед приголосною або йотованою голосівкою: *Белью, Мюльбах, Тальякоццо, Вальян, імброльйо, мільйон, Мольєр, барельєф, Нью-Йорк, Тьєр, Готьє, рельєфний, бульйон, лє* (франц. lieu), *медальйон* . . . (Ак.).

в чужих
словах

Апостроф (протинка) ['].

17. Протинка ставиться між шелестівкою й йотованою голосівкою (*я, ю, є, ї*), коли та шелестівка не пом'якшується, лишається твердою й не зливається з йотованою.

Ставиться вона:

1. «після губних (*п, б, в, м*): *б'ю, б'є, б'ється, баб'ячий, беззліб'я, голуб'ята, п'ять, реп'яхи, пуп'янок, пов'язати, в'язи, в'ялий, в'юн, безголов'я, в'ється, в'язнути, м'який, тім'я, вим'я, м'ясо, ім'я, м'яло, м'ясиці, рум'яний, на тім'ї, на безриб'ї*» . . . (Ак.); тільки ж, як перед йотованою голосівкою є дві, чи три шелестівки, протинки «не пишеться: *святий, свято, різдвяний, морквяний, цвях, звязок, розв'язувати, зв'язувати* . . . (Ак.), *мертвяк, червяк*, . . . і в таких чужих словах, як: *бюджет, бюст, бюро, бюрократ, Вюртемберг, Белью, Мюллер*, і в інших чужих іменнях, де буквою „ю“ передається німецьке „й“ та французьке *и*» (Ак.);

після
губних

2. «в деяких словах перед йотованою голосною (голосівкою) після „р“: *пір'я, бур'ян, подвір'я* (де чути інакшу вимову, ніж у: *рябий, рясний*)» *узгир'я, матір'ю, твар'ю, Мар'яна, пір'їна* . . . «і в словах, таких як: *кур'єр, кар'єра, ар'єргард*» (Ак.). Тільки ж там, де „р“ в після шелестівки, апострофа не ставимо: *вістря, повітря* . . . ;

після
„р“

3. «після приростків, що кінчаються на приголосний звук (шелестівку), перед йотованою голосною (голосівкою): *з'їхати, під'їхати, в'їхати, об'їхати, з'ясувати, без'язикий, з'єднаний, об'єднаний, з'їсти* (і ззісти), *роз'яснити, з'явитися, з'явище* (останнє слово не треба плутати з словом «*з'явище*», що відповідає московському «хайло»)» (Ак.). Але ж

після
приростків

треба писати: *зосібна, зокрема* (не *з'окрема* . . .), *зуміти, підучити* . . .;

4. після „*ѣ*“ і „*к*“ в таких словах: *слух'яний* (і — слухняний), *Лук'я* . . .;

5. у чужих словах:

а) після „*р*“, див. вище, під. 2;

б) після чужих приростків *ад-* (*ad-*), *кон-* (*con-*), *об-* (*ob-*), *суб-* (*sub-*) перед йотованими приголосними: *ад'юнкт, кон'юнктура* . . . (Ак.), *ад'ютант, кон'югація, об'єкт, суб'єктивний* . . .

Губні: б, п, в, ф, м.

18. 1. Про їх твердість див. § 16₁.

2. „*В*“ пишеться:

„*в*“ перед „*у*“ а) перед початковим (звичайно наголошеним) „*у*“: *вууж, вузько* (вузький), *вудка, вудлище, вугілля, вузол, вулік, вус, вулиця, вухо, вустілка*, також: *вухналь* (і *ухналь*), *вудила, вуздечка*, але завжди — *учень*;

„*в*“ перед „*і*“ з — о б) перед „*і*“ (з *о*) в назвucci: *він* (відціль і — *вона*, *воно, вони*, див. під в), *від* (і *од*), *вівця* (овець . . .), *вісь* (оси), *вітчим, вітця* (і *отця*), *вівця* (овець, овечий . . .), *вівса* (овес), *вікло, віспа, вірлячий, вірла* (і *орлячий, орла*), *вістря, вісім* (восьми, восьмий) . . .; також: *вільха, вільгота, віщо* (на *віщо, за віщо*), у *вічі, віч-на-віч, вічко, вівтар, Вірмени* — а далі: *війя', війце*, але: *осел, осла*, хоч — *вісьлюк* . . .;

перед „*о*“ в) перед початковим „*о*“: *вогонь, вогию, вогняний, вона* (див. під б), *восьми* (див. під. б) . . .;

в середині слова г) в середині слова між голосівками: *навук, навутиння, живу, живемо* (не — *жию* . . .), *Радивон, осавула, гавун* . . .;

ол + шел. г) на кінці складів у групі ол + шелестівка: *вовк, повний, човни* . . . (вимовляється коротке *й*) і в минулому часі чол. роду дієслів (із „*л*“ — теж вимовляється як коротке *й*): *казав* (казала . . .), *ходив* (ходила . . .), *боров, чув* і т. д.;

д) про **в — у** (чергування) див. § 10₁;

е) „**в**“ передає чуже „**у**“ в дифтонгах, отже, чуж. гол. + **и** = гол. + **в**
напр., «чуже **аи** передаємо через „**ав**“: **автор**, **автографія**, **авдіторія**, **авдієнія**, **лавровий**, **Август**, **Австрія**, **фавна**, **фавністичний**, **Таврія**, **авкціон** . . .; аналогічно — **локавт**, **бравнінг** . . .; тільки перед голосними (голосівками) передаємо той дифтонг через **ау**, а не — через **ав**: **Ауе**, **Аугербах**, **Шопенгауер**» (Ак.).

2. «Звук „**ф**“ у чужих словах, недавно взятих і в нашій мові ще не зукраїнізованих, передаємо через **ф** (а не — **хв**): **форма**, **Франція**, **фабрика**, **фінанси**, **філологія**, **фоефор**, **маніфест**, **офіцер**, **фаховий**, **факт**, **фасон**, **фактон**, **фамілія**, **фантазія**, **фарба**, **фортуна**, **філософ**» (Ак.), див. іще § 19₆.

Ф
у чужих
словах

3. Поодинокі губні появляються в деяких окремих словах, де ми сподівалися б інших шелестівок: **ведмідь** **зволнити** (не — **вонпити**), **мандрувати** (мандрівка), **млинець**, **тулуб**, **стовп**, **комір**, **картопля** . . .

ріжні
губні

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н.

19. 1. „**Т**“ появляється замість етимологічного „**д**“ у таких словах: **тхір**, **тхнути** (пор. дихати, моск. хорек); **жертка** [і жердка] . . .

А — Т

2. Пом'ягчене „**т**“, „**д**“ подекуди в вимові (звичайно перед „**і**“) переходить у **к**, **ґ**, але ж на письмі ми залишаємо **т**, **д** і пишемо: **тісний** (не — кісний), **тіло** (не — кіло), **для** (не — ґля), **діти** (не — гіти) . . .

н, ґ — Т
— **А**

3. Етимологічне „**т**“, „**с**“ залишається, дарма що в вимові перед дзвінками переходить на — **д**, **з**: **боротьба**, **клятьба**, **отже** (але — адже), **осьде**, **просьба** (але — **призьба** і **приспа**) . . .; так само „**д**“ залишається скрізь у зложених словах: **відціль**, **відтіль**, **відкіль**, **відколи**, **двадцять** (див. § 75 ж), **відкидати**, **відпустити** і т. д.

т, с
перед
дзвінками

4. „**Ц**“ пишемо в таких словах: **обіцяти** (обіцянка), **працювати**, **міцний**, **міць**, **цїкавий**, **цурка**, **цей**, **оцей**, **відціль** (але відусіль), **місце**, **замісць**.

А перед
глухими

щ — ц
ч — ц
с — ц
т — ц

5. „Дз“ а не „з“ пишемо в таких словах: *дзвін, дзвіниця, дзвонар, дзвонити, дзуськи, дзелень-дзень* (дзеленькати), *дзюрчати, дзіндзівер, дзюб, дзьобати* (і — дзьоб, дзьобати), *бриндзя, Гандзя*... Пишемо: *позика, позичати, доброзичливий*, а так само: *парон* [моск.—паром].

ж—з

чуже

ѣ, th

—т

6. «У словах недавно або не дуже давно взятих», чуже ѣ, th на письмі передаємо через *т* (не через — ф: *катедра, Атени, ортографія, міт* (не — міф), *анатема, апофтегма, Бористен, логаритм, арифметика, патос, Пітагор, етер* і т. ін.

Здебільша те саме правило прикладається й до слів та до ймень, давно взятих, напр.: *„Теофан, Теодосій* (або Тодос). Але в скількись слів цієї категорії, де пишеться „ф“ або „ѣ“, а іноді й *ѣ*: *Федір* або *Хведір* (рідше *Тодір*), *Тимоѣвій* або *Тимофій* (рідше — *Тимотей*), гора *Афон* (рідше — *Атон*), *Хома*... Коли такі ймення відносяться до людей західної Європи, а не до українців, то треба писати тільки „т“: *Тома Аквінський* (а не — Хома)» (Ак.)

7. Про перехід *т, д, с, з*, на — *ч, дж, ш, ж* див. § 20₂.

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й.

отвер-
діння

20. 1. Шипучі шелестівки (*жс, ш, щ, ч, джс*), крім випадків подвоєння (*збіжжя, ніччю*...), скрізь отверділи. *ніч, ріж* [§ 16₁], *біжать, тріщать, душать, курча, горща, жовчу, пригорщу, лоша, лошати*... [див. § 1₂].

шипучі з
зубнихз, с, т
—ж, ш, ч

2. Вони являються з пом'ягчення *з, с, т*: лазити — *лазю* (не — лязю), возити — *вожю* (не — возю), *вожсений*, носити — *ношу* (не — носю), *пошений*, просити — *прошу, прошений*, крутити — *кручу, кручений*, вертати — *верчу, верчений*...

д—дж

Що до „д“ в подібних формах, то воно звичайно переходить на *дж* (якого, до речі, ні в усній мові, ні на письмі розділювати не можна, § 23₄) ходити — *ходжю* (а не — ходю або хожу), водити — *воджю, воджсений*,

відродити — *відрод~~ж~~ею*, *відрод~~ж~~есений*, *відрод~~ж~~есення*,
ненавидіти — *ненавид~~ж~~еу*, росповсюдити — *росповсюд~~ж~~ею*,
росповсюд~~ж~~есення, *росповсюд~~ж~~есувати*, твердити — *затвер-*
д~~ж~~ею, *затверд~~ж~~есений*, *затверд~~ж~~есення*, смердіти — *смер-*
д~~ж~~еу, сидіти — *сид~~ж~~еу*, *насид~~ж~~есений* . . .

Коли слова з таким „*д~~ж~~е*“ стоять у іншій асоціації (зв'язку), наприклад, із прикметниками, то „*д~~ж~~е*“ переходить на *ж*: *захо~~ж~~исий*, *приго~~ж~~исий* (годжу), *ведме~~ж~~исий* (ведмідь) — як свіжий, чужий . . .

Д — Ж

ст, *ск* в відповідних випадках переходять на *ш*, *ст*, *ск* — *щ*
зо на — *жед~~ж~~ис*, *зк* на — *жсч*: пустити — *пуш~~ч~~у* [не — *жад~~ж~~ис*, *жсч* — *жад~~ж~~ис*, *жсч* — *жад~~ж~~ис*],
мастити — *маш~~ч~~у*, *маш~~ч~~ений*, лускати — *луш~~ч~~ити*,
луш~~ч~~у, *розлуш~~ч~~ений*, їздити — *виї~~ж~~ед~~ж~~есати* [не — *виї~~ж~~ед~~ж~~ис*,
виї~~ж~~ед~~ж~~есати] *ї~~ж~~ед~~ж~~еу* [не — їздю], *виї~~ж~~ед~~ж~~есений*, брязкотіти —
бр~~ж~~я~~ж~~есати, *бр~~ж~~я~~ж~~есу*, близький — *бли~~ж~~есчати* . . . див.
іще §§ 14₃, 59₆.

ЗД — ЖДЖ
ЗК — ЖЧ

3. „*ж*“ й „*ч*“ із *г*, *к* у дієслів у тепер. часі і в
1 ос. одн. і 3 ос. множ: *могти* — *мо~~ж~~еу*, *мо~~ж~~есуть*, *лягти* —
ля~~ж~~еу, *ля~~ж~~есуть*, *берегти* — *бере~~ж~~еу*, *бере~~ж~~есуть*, *стере~~ж~~еу* —
стере~~ж~~есуть, *стри~~ж~~еу* — *стри~~ж~~есуть* . . . , *пекти* —
печ~~ч~~у, *печ~~ч~~уть*, *текти* — *теч~~ч~~у*, *теч~~ч~~уть*, *товкти* — *товч~~ч~~у*,
товч~~ч~~уть . . . ; у наказовому (вольовому) способі: *ля~~ж~~с*,
ля~~ж~~есмо, *ля~~ж~~есте*, *бере~~ж~~и*, *бере~~ж~~ісім*, *бере~~ж~~іть*, *стере~~ж~~и*,
стри~~ж~~и, *печи*, *товчи*, пор. §§ 59₅, 62₁.

шипучі
з „г“,
„к“ в
дієслів

4. Шипучі *ч*, *ж*, *ш* появляються в окремих словах:

ч — *чапля*, *чіпляти*, *зачіпка* . . . *почта*, *учта*, *ц* . . . — *ч*
причта, *учтивий*, *почтивий*, *хоч*;

ж — *дра~~ж~~енити*, *рі~~ж~~ениця*, *розрі~~ж~~еняти* . . . *з* . . . — *ж*
стра~~ж~~едати, *ж~~ж~~ежом*, *вдов~~ж~~е*;

ш — *шабля*, *шпичка*, *шкрябати*.

С — Ш

5. *Ш*, *д~~ж~~е* пишемо в таких словах: *дош~~ч~~*, *куш~~ч~~*, *гор-*
щик, *дош~~ч~~ок*, *дош~~ч~~ечка*, *приго~~ж~~ица* . . . *дрі~~ж~~ед~~ж~~ісі*, *ланд~~ж~~ісі*,
ланд~~ж~~ісовитий, *гри~~ж~~д~~ж~~ісоли* . . . і на початку слів: *ж~~ж~~исерело*, *д~~ж~~іс~~ж~~исед~~ж~~есати*, *д~~ж~~іс~~ж~~исут*.

ж, ст,
с — щ

жж, ж — дж

й

6. „Й“ після голосівок пишеться:

а) в називн. одн. прикметн. (займен., числівн., дівприкметн.) чолов. роду: *свіжийй* [хліб], *третійй* [раз] . . .;

б) в дав., місцев. одн. жін. род. прикметників (займен, числівн. дівприкм.): *старшийй* (сестрі), *у тійй* (балці), *на третійй* [сторінці] . . . В народніх говірках цього „йй“ подекуди не чути;

в) в формах наказового (вольового) способу дієслів: *стійй, стіййте, напійй, напійте, майй, майте* . . .;

г) крім того, в таких словах: *жаїворонок, чамайдан, віійсько, віійна, Марійка, діійка* . . .

7. „Йй“ не пишеться:

а) в наростку прикметників 2 ступня *-ій-*: *старішийй, милиша* . . . (Ак);

б) у визвуку прислівника: *далі*.

в) в числівниках (подекуди так говорять): *дванадцятьй, (не — дванайцять), двадцятьй (не — дваїцять),* див. § 55_ж.

Задньопіднебінні: к, х, г', г (гортан.).

-к, -г
в дієім.
дієслів

21. 1. В українській мові дієслова з пнем на *к, г* перед закінченням дівеменника *-ти* залишаються (не переходять у „ч“); тому пишемо: *пекти, текти* . . ., *лягти, могли, стригти* . . . і так само: *мерзти* . . .

к

2. „К“ пишеться в словах: *локишина, локиша, мозок, різка, м'який, м'якийй* (без *г*), *проскура* . . .

«В чужих словах, де чується „к“, треба писати по можливості так, як вони вимовляються в своїй мові: *доктор* (не — дохтор), *доктринер* . . .» (Ак.) *кондуктор, Віктор, Букарешт* (не — Бухарест) . . .

г

3. „Т“ пишеться в таких словах:

а) *кігті* (ніготь), *кігті, мигтіти, легкийй, легшийй* . . . *стягнути, вистигли, стогнати, тягнути*, . . .

б) на початку таких слів: *галун, Ганна, ганус, гарбуз, гармата, гвинт, гикати* (і ікати), *горік, горобець, гострий*; не пишеться „г“ на кінці слів: *четвер* (чет-

верга), *спасибі, далебі, пробі, набор* (і *наборг*) [див. § 15₅]
і в слові: *бодай*.

4. „*Г*“ пишеться в таких українських словах: *ґава, ґудзик, ґанок, ґирлиґа, дзиґа, ґрунт, дзиґлик, ґуля, ґавра, ґандж(а), ґанджовитий, ґвалт, ґелекати, ґедзь, ґерґотіти, ґніт(ґнота), ґринджоли, ґулий, ґуральня*.

5. Звук „*г*“ (g) в чужоземних словах передаємо через „*г*“: *ґімназія, телеґраф, генерал, газета, термінологія, психолоґія*. (Ак.). Зате в чужих прізвищах точно одрізняємо g (г) од h (г): *ґюґо* (Hugo), *ґутґейль, ґріґ, ґартман* (Ак.). . .

Те саме відноситься і до всіх інших прізвищ, себ-то, до назв країв, міст, гір, річок, морей і т. д.; до ймень власних, наскільки вони не прийшли до нас через церковні книги; тим то пишемо: *ґуґля, Вюртенберґ, ґренландія, ґібральтар, ґвидадьквіґр*, протока *Веріґа, ґамбурґ, ґаванна, ґаймі, Саґара* (не — Сахара), *ґванґо* (річка — не Хоанхе) і т. д. — але ж *ґолґофа, ґалилел, ґенезаретське Озеро* і т. д.

Л, Р.

22. 1. „*Л*“ пишемо в таких словах:

а) *лимар, лицар, срібло, плыгати, (фельдшґр: Ак.)*;

б) у 3 ос. мн. дієслів. 2 відміни після губних пнів на подобу 1 ос. одн.: *куплять, луплять, ломлять, мовлять*. див § 58₇;

Але такі слова: *солом'яний, здоров'я, дерев'яний, коров'ячий, зисче'вля* . . . — пишемо без „*л*“;

в) «у чужих словах звук „*л*“ на письмі здебільшого не м'якшимо, себ-то пишемо по „*л*“ букви: *а, е, о, у*, а не — *я, в, во, ю*: *класа, план . . . легальний, лекція . . . , логіка, лозунґ . . . , Лузітанія, клуб* (Ак.); тільки в декількох нечисленних словах, що дійшли до нашої мови через польське посередництво, ми маємо м'яке „*л*“, напр.: *пляшка, клямка, ляда, лампа, капцелярія, льох*, або ще:

ілюмінація, ілюстрація (останні не без французького впливу: *illumination, illustration*). (Ак.).

«Перед йотованими голосними та перед приго-
лосними (шелестівками) „л“ у чужих словах пом'як-
нується: *імброл'йо, рел'єфний, барел'єф, л'єс, міл'йон,*
бул'йон, Тал'якоццо, Вальян, Мол'єр, марсел'єза, Бель'ю,
Мюльбах, Діл'ман, Тільмон» (Ак.); див. іше §§ 1₄, 2₅,
4₄, 6_{11б} . . . ;

г) Про пом'ягчення „л“ див. § 16, примітка 1, 2.

... — р 2. „Р“ пишемо в словах:

жерсть (моск. *жесть*), *жорстокий* (моск. *жестокий*),
зате у слові „*вистачати*“ „р“ не пишеться.

Про пом'ягчення „р“ див § 16_{1а}.

Перенесення слова.

23. При переносуванні слів з одного рядка в другий
треба додержуватись таких правил:

1. Переносити, як і залишати, не можна менш ніж
одного складу: о—бід, грі—є, ста—єш, по—ко—ти—ли—ся . . .

2. У словах зложених і сприросткованих не можна
відривати ні однієї шелестівки від другої частини зложення:
про — йдисвіт, пройди — світ, чорно — бривий, ви —
співати, розі — слати, рос — трусити . . .

3. Коли виразно відчувається в слові наросток, то
ні від нього, ні від коріння слова не можна відривати
ніякої шелестівки:

брат—ство, сусід—ство, близь—кий, україн—ський
книж—ка, бать—ківський, батьків—ський, скарб—ниця.

4. В інших випадках групи шелестівок здебільша поді-
ляємо між сусідніми складами, кермуючись своїм слухом,
але *дз, дже*, коли вони визначають один звук [§ 20₂],
не розділяємо:

поч—та, дзер—кало, дер—жати, пер—ший, жерт—ва,
лед—ви, крох—маль, ниж—чий . . . але: си—*джу*, грин—*джоли*, брин—*дза*.

Групи *си, ст, ск* здебільшого не розриваються:
ві—спа, гу—стий, ко—сти, па—ска, ві—стря . . .

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-).

24. 1. Зложені слова. Зложені слова пишуться сукупно, коли означають суцільну тямку [поняття], коли в нашій свідомості не розщеплюються або слабо розчленовуються складові тямки: *горицвіт, вернигора, боривітер, зайдиголова, бабодур, білозір, верболіз, віршомаз, гречкосій, ліворуч, правобіч, нісенітниця, скособочитись, великдень, добривечір, добраніч* . . .

**Зложені
слова**

сукупно

Коли ж складові тямки таких слів виступають у нашій свідомості самостійніше, то й на письмі такі слова зв'язуються лише розділкою: *дівч-вечір, багат-вечір, свят-вечір, гадай-зілля, не-чіпай-зілля, невір-земля, не-минай-корчма, люби-мене, сам-самісінький, голен-голісінький, кінець-кінцем, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, де-не-де, помалу-малу* . . .

**з розділ-
кою**

Так само зв'язуються розділкою таких двоє слів, що в нашій свідомості кожне живе про себе самостійно, але ж у сполучі творять нову тямку: *хліб-сіль* [гостинність], *батько-мати* [батьки], *одним-одна* [однісінька], *сумний-невеселий* [дуже сумний], *Австро-Угорщина, Чехо-Словакія* . . .

2. Прийменники.

а) З іменниками й прикметниками прийменники пишуться сукупно, коли становлять собою нероздільну частину їх (часто такі йменники та прикметники й не вживаються без прийменника): *припічок, заціпка, назва, допис, вигадка, підсвинок, допитливий, принагідний, допоміжний, заздрий* . . ., не кажучи вже про дієслова (винести, занести . . .) . . .; так само: *півкварт, півпарубка, полукіпок* . . .

**Приймен-
ники
з іменни-
ками**

б) у прислівниках прийменники пишуться сукупно: *безліч, взагалі, вздовж, відкіля, відразу, відти, вдосвіта, вкупі, вниз, вперед, вперше, вповні, вранці, до-*

**з прислів-
никами**

купи, додому, досить, завбільшки, завдовжки, завидна, завиришки, завчасу, заздалегідь, заледви, замість, занадто, заразом, зате, зверху, звідсіль, звільна, згодом, згори, здавна, знадвору, знестяму, знечев'я, знехотя, зовсім, зразу, зрештою, наздогін, навипередки, навколішки, навмання, навмисно, навпростець, навсяж (навстежей), навхрест, надаремно, надармо, назад, назустріч, наліво, наосліп, наперед, напослед, направо, напроти, нараз, на решті, насамперед, наскільки, натомиць, нашивдку, наскільки, охоронь, охляп, підчас, побіч, поверх, повище, поволи, подекуди, позавтра, позаду, позавчора, позаторік, поздовж, помалу, понайбільше, поночі, попереду, попросту, пораненьку, поруч, потиху, потому, потім, потроху, почасти, проте, справді, спереду, спершу, спочатку . . .

зложені
приймен-
ники

в) зложені прийменники пишуться сукупно, хоч пишуть і через розділку: *іза й із-за, спід і з-під, знад і з-над, понад, попід, попри, поза, задля, споміж, спонад, спопід, спосеред* . . .

ся

3. **Ся** (сь), **му**, **меш** . . . У дієсловах „ся“ (сь), *і му, меш, ме* . . . [майбутн. час] пишеться сукупно: *крутитися, сміялись, порвався, ходитиму, носитимеш* . . .

Так само **сь** пишеться сукупно в інших словах: *хтось, когось, щось, чомусь, дець, кудись, скількись* . . .

не

4. „**Не**“ пишеться зо словами сукупно, коли гоно в невід'ємна частина їх: *ненавидіти, необачний, зне- стяму, знехотя, невже, неволя, ненависть, неохай- ність, нелюб, нерухомо, небезпечно, недобрый* . . .

Коли ж служить для заперечення, то пишеться окремо: *я не хочу . . . , він не любить . . .*

же, ж,
би, б
й

5. **Же** (ж), **би** (б), **й** звичайно пишуться нарізно: *знав би, знали б, коли б знав, де б нишком сидіти, хто б це, як би ви знали, але не, іди не, хотів не, ой що не то, така не гарна, як не й весело, та не він не приїде, бо не це не гаразд* . . .

Одним словом — **же, би (ж, б)** пишуться нарізно, коли становлять собою окреме словечко і можуть навіть

перемішатись у виразі або зникати, наприклад: *хто б* це не зробив — *хто* це не зробив **би** . . .; бо *як* це не гаразд — бо це *як* не гаразд; куди **б** не пішли — куди не пішли **б**; коли ж **же, би (ж, б)** є невід'ємна частина якогось слова і вже творить із ним окрему тямку, то пишуться сукупно: *отже, адже, теж, атож, також, ніж, аніж, піби, пібито, коби (коб), щоб* . . .

Теж і щоб треба розрізняти від **те ж, що б**: **Теж, щоб** я *теж* прийду — я казав *те як*, що й товариш *каже*; роби так, **щоб** не перероблювати — **що б** не робив, роби уважно . . .

Коди б і як би також іноді пишуть сукупно, **коли б** але краще цього уникати. **як би**

У зложених сполучниках **й** пишеться нарізно: **й** *пішов та й не вернувся, коли не знави, то й не кажи.*

6. **Де-, -будь, -небудь** і інші часточки пишуться **де-, -будь, -небудь** з розділкою: *де-хто, де-що, у де-кого, де-чим* (але прийменник зовсім розриває їх: *де в кого, де на кому* . . .), *де-інде, де-небудь, де-який, який-будь, хто-небудь* . . .

7. **По-** у прислівникових виразах пишеться з **По-** розділкою: *по-перше, по-третьє, по нашому, по-українському по-чеському* . . .

МОРФОЛОГІЧНІ ЗАМІТКИ.

Тут подаються вказівки форм відмінних розрядів слів для тих випадків, коли ті форми в живій народній і в літературній мові вживаються в різних варіантах, або плутаються з іншими, навіть не українськими.

Чимало таких вказівок уже пороблено в попередньому розділі (Правопис), і тут у такому разі ми лише покликуватимемось на них.

Огляд подається у звичайній граматичній схемі: іменник, прикметник, займенник, числівник і дієслово, спочатку однини, потім множини, і на кінці кожної частини мови зразки відмін.

А) ІМЕННИК.

Роди.

жіноч, сер. — чолов. 22. 1. До чоловічого роду належать, між іншим, такі йменники: *барліг, біль, глиб, дріб, дур, жаль, кір, міль, насип, осокир, пил, полин* (і полинь), *посуд* (і посуда), *розрух, підпис, рукопис* (див. § 16₅), *Сибір, степ, ступінь, шир, ярмарок . . . дишель*.

чол., сер. — жін. 2. Жіночого роду, між іншим, в такі йменники: *адреса, відпустка, завіса, класа, картопля, криза, недуга, пара, перерва, путь* (лише в називн. і знах.), *салата, тополя, фаза, флота, харч, шалвія, євангелія . . .*

жін., чол. — сер. 3. Середнього роду в йменники: *стерво, шатро . . .*

ОДНИНА.

Називний відмінок.

23. 1. «До твердої одміни чоловічого роду належать речівники [йменники] з закінченнями (в називн. відм.) на твердий звук (тверду шелестівку, **о, а**), а до м'якої — речівники на **ь-, й-, я-, -ьо**, на шиплячі, **жс, ч, ш, щ** і ті слова на **-ар, -ур**, що в родовому відмінкові мають на кінці **-я**» (Ак.); середня тверда відміна має в називн. відм. одн. закінчення **-о**, м'яка — **-е, -я** (див. § 2₁); жіноча тверда — **-а**, м'яка — **-я, -яса, -ча, -ша, -ща**.

Відміни
тверді,
м'які

2. Є ще жіночі йменники з закінченням на шелестівку, в й середні, що кінчаються на **-а** (див. § 1₂), **-я** і мають шелестівковий пень (обидві ці відміни зве де хто шелестівковими).

шелестів-
кові відм.

3. Чужі йменники (сер. роду), такі, як: *бюро, депо, пальто, шосе* . . . відмінюються нарівні з іншими; те саме відноситься до чужих імен власних чоловічого роду, які теж відмінюються: *Рікардо, Орляндю, Міляно, Аріостю* . . .

чужі імен.
на „о“

4. Йменники: *церква, морква, бруква, короґва* — при-няли закінчення **-а** в називн. відм. і відмінюються як усі інші жіночі йменники твердої відміни.

імен.-ов
— ва

5. Осібні закінчення мають: *пані* (м'яг. відм.), *мати пані, мати* шел. відм.).

Родовий відмінок.

24. Родовий відмінок має:

1. в іменників чолов. род. закінчення **-а (-я), -у (-ю)**; хоч не можна подати точної вказівки, коли вживається те, чи інше закінчення, проте ж до певної міри вживання їх визначають такі правила:

Чолов.

а) **-а (-я)** вживається при іменах, що означають індивідуальні, або точно оформлені й визначені тямки, як от живі істоти (завжди **-а, -я**); *брата, комісара, купця, лиходія, Шевченка, коня, сокола, метелика* . . . ;

-а

певні частини цілого (ріжні міри); *гарця, пуда, карбованця, аршина, метра, січня, жовтня, вістірка, четверга, тиждня, місяця* . . . отже: віку, простору, часу, навіть — року, тоді як: *плуга, поса, вуся, пальця* . . .

-у

б) інші йменники, такі, що означають тямки гуртові, масові або абстрактні, переважно мають закінчення *-у (-ю)*, як от родові, збірні, матеріальні: *маку, перцю, часнику, миру, базару, народу, пролетаріату, все-світу, бору, молочаю* . . .; ті, що означають одноманітну масу, середовище: *піску, снігу, гною, меду, квасу, льоду, туману, цукру, тютюну, ячменю, попелу, вогню, дьогтю, льону, жиру, олію* (олій), *солоду, гороху* . . .; безформні явища природи: *вихру, грому, дощу, морозу, вімру, гряду, жару* . . .; що визначають чинність, змислові вражіння, душевні зворушення: *почину, розбою, дару, болю, жалю, плачу, тягару, гніву, страху, сміху, ляку, суму, дотепу, запалу, підпалу, заходу, смутку, клопоту* . . .; також назви тямок абстрактного характеру й установ, особливо, чужомовного походження: *акму, факту, стилю, імперіялізму, курсу, поступу, побуту, стану, звичаю, уряду, комісаріату, колективу, штабу* . . .

-а — -у

в) коли йменник уживається то зі значінням а), то б), то в залежності від цього, здебільшого, змінюються й закінчення род. одм. одн.: «*нема каменя*» (=нема грудки з певної маси) — «*нема каменю*» (= нема будівельного матеріалу), «*на дереві нема й листа*» (= одного листка) — «*на дереві нема вже листу*» (= листя), «*не вбив звіра*» (= вовка, лисиці . . .) — «*багато звіру*» (= вовків, лисиць . . .), «*вийхав із ліса*» — «*привіз лісу*» (=будівельн. матеріалу; у першому реченні може бути і «з лісу», у другому ж тільки так), «*підступив до стола*» — «*запросили до столу*» (= обідати, їсти; „стіл“ у цьому останньому реченні означає далеко складнішу й менш визначену тямку), „*взяв того жолудя*“ — „*взяв того жолудю*“ й т.п.; так само, коли тямки, зазначені під б), персоніфікуються,

то й закінчення родов. одн. буде вже не *-у* (*-ю*), а — *-а* (*-я*): *Не кликали Вітра й Мороза, дістав листа від Івана Мороза* (прізвище) . . .

2. Іменники середнього роду з наростком *-ят-*, *-ен-* (ім'я) мають закінчення *-яти*, *-ени*: *теляти*, *горщати*, *імени* . . .; в інших відмінах *-а*, *-я*: *тіла*, *поля* . . .

3. В іменників жін. роду м'якої відміни родов. відм. кінчається на *-і* (див. § 6_{8а}є); у іменників твердої відміни із шелестівкою в визвуді — на *-и* (див. § 5_{5в}): *пороша* — *пороші* . . ., *риба* — *риби*, *подорож* — *подорожи* . . .

Сер.

Жін.

Давальний відмінок.

25. 1. «У давальному відмінкові однини в словах (іменниках *О. С.*) чоловічого роду твердої одміни треба писати закінчення *-ові*, а в словах м'якої одміни *-еві*: *батькові* козакові, *коневі*, *учителеві*, *гостеві*, *кобзареві*, *монастиреві*, *цареві*, *учеві*, *товаришеві*, *пожесві*, *родичеві*, *паничеві*, *купцеві*, *молодцеві*, *Василеві*; слова на *-ій* мають закінчення *-єві*: *красві*, *расві*, *гасві*» [Ак.], див. § 6_{8а}а.

Чолов.

-ові, еві

Тільки іменники з закінченням *-ів* (*-ів*), *-ов* мають *-у*: *Львів* — *Львову*, *Київ* — *Києву*, *Драгоманов* — *Драгоманову*, *Воробйов* — *Воробйову*, *болиголов* — *болиголову*, *Мліїв* — *Млієву* . . .; в інших іменниках чоловіч. роду *-у* (*-ю*) трапляється лише як архаїзм: *козацькому роду нема переводу, дай коню води, Богу й Богові, духу й духові* . . .

-у

2. В іменників середнього роду твердої і м'якої відміни давальн. одн. має закінч. *-у*, *-ю*: *дереву*, *гнізду*, *селу* . . . *лицю*, *обличчю* . . .; але чоловіче закінчення *-ові* (*-еві*) чим раз проходить і в іменник. середн. роду, особливо, в назви живих істот: *ягняткові*, *теляткові*, *дитяткові*, *немовляткові* . . . і навіть — *лихові*, *військові*, *серцеві*, *дерецєві*, *«сонцєві»* (Ак.), але цього слід уникати.

Сер.

-ові

В іменниках серед. р., з наростком *-ят-*, *-ен-* в закінч. *-яті*, *-ені*: *теляті*, *імені* . . .

Жін. 3. Всі іменники жін. р. (і чолов. з закінченням *-а, -я*) мають закінч. (*-ї*): *сестрі, хмарі . . . землі, надії . . . радості, матері, подорожі . . . судді, гайдамаці . . .* див. § 6_{8аг}.

к, г, х При тому не можна забувати, що йменники на *-ка*,
— ц, з, с *-га, -ха* переміняють *к* на *ц*, *г* на *з*, *х* на *с*: мука —
муци, нога — нози, блоха — босі . . . ; те саме відноситься
й до місцевого відмінка одн.

Знахідний відмінок.

Чол. 26. 1. Для назв осіб, звірів і дерев знахідний відм.
одн. чоловічого роду рівняється родовому (на *-а, -я*): побачив *чоловіка*, привів *кося*, піймав *метелика*,
стяв *дуба* . . . ; для назв речей чоловічого роду знахід-
ний відмінок узагалі рівняється називному, але ж часто
вживаються й форми родового: засвітив *каганця*, напи-
сав *листа*, скінчив *університета*, поранив *пальця* . . .

Сер. 2. Іменники серед. р. мають знахідн. відмінок рівн.
називн. відмінкові.

Жін. 3. Іменники жіноч. роду твердої і м'якої відм. (на
-а, -я) мають закінчення *-у, -ю*: *сестру, дилю* . . . ;
таке саме закінчення мають і чоловічі йменники на *-а, -я*:
гайдамаку, суддю . . . ; йменники жін. роду на шелес-
тівку мають знахідний відм. одн. рівний називному від-
мінкові: поліз на *під* . . . ; іменник „*мати*“ має знахідн.
відмінок: *матір*.

Кличний відмінок.

Чол. 27. 1. Кличний відмінок має в іменників чоловічого
роду закінч. *-у (-ю)*, й *-е*.

— у а) Закінчення *-у* мають:

α) з твердої відміни іменники з наростковим
(не корінним) *к (-ок, -ик, -ко . . .)*: *синку, кошику, голуб-*
чику, батьку, дядьку, братіку, ковальчуку . . . ;

β) окремі слова: *діду, тату, сину, свату* (і свате) . . . ;

γ) з м'якої відміни ті, що кінчаються на *-ис, -ч, -ш*:
товаришу, паничу, мужу . . .

б) Закінчення *-ю* мають усі йменники м'якої відміни, крім тих, що кінчаються на *-ець* (див. нижче): *кратю, галю, коню, ковалю, місяцю, князю* (і княже), *Івасю, дідуся, лицарю, кобзарю* . . .

в) Закінчення *-е* мають:

а) іменники м'якої відміни з наростком *-ець*: *хлопче, Українче, кравче, Німче, зайче* . . . ;

б) всі йменники з твердим закінченням, крім тих, що про них згадано на стор. 41. під а) й б): *соколе, лисе, голубе, сусіде* (сусід), *грома, Дніпре, Павле, Петре* . . . ; при тому всі ті йменники, що кінчаються на *к, г, х*, перемінують перед *е* ті звуки на *ч, жс, ш*: *вовче, козаче, чумаче, луже, Ляше* . . .

2. В іменників серед. роду кличний відмінок рівняється називному відм. Сер.

3. В іменників жіночого роду (й чоловіч. з закінченням на *-а, -я*) є закінчення: *-о, -е, -ю, -є*: Жін.

а) закінчення *-о* мають іменники твердої відміни (*-а*): *сестро, Україно, Галию, віро* . . . *гайдамако, бідолахо* . . . ; -о

б) закінч. *-е* — йменники м'якої й шелестівкової відміни: *доле, земле, вдовице, душе, теце* . . . , *напасте, смерте, поче, радосте, вісте, тваре* . . . , але: *мати!* -е

в) закінч. *-ю* — тільки псливі йменники м'якої відміни: *доню, матусю, Марусю* (і Марусе), *Галищю* . . . (на подоби до імен. м'якої відміни чоловічого роду: *матусю, Грициню, Павлусю* . . .); -ю

г) закінч. *-є* — іменн. м'якої відміни з голосівкою перед *-я*: *надіє, ідеє, гімназіє* . . . -є

Орудний відмінок.

28. 1. «У словах (іменниках О. С.) чоловічого роду орудний відмінок однини у твердій одміні треба писати *-ом*, а в м'якій *-ем*: *столом, копем, Василем, пожем, ковшем, борцем, гостем, кравцем, учителем, учнем, царем, кобзарем, товаришем* . . . (Ак.); слова на *-й* мають закінчення *-єм*: *краєм, гаєм, роєм, колієм*» (Ак.). Чол.

Сер.

2. Такі самі закінчення мають іменники середнього роду на *-о, -е*: *селом, болем, стовпищем, лицем*... (Ак.).

Іменники серед. роду [м'якої й шелестівк. відм.] на *-я* (див. § 2₁) й на *-я* й *-а* [§ 12_а] мають закінч. *-ям, -ам*: *навін'ям, пір'ям, клочч'ям*... *дит'ям, кошен'ям, лош'ам, горщ'ам*...

Жін.

3. «В словах жіночого роду в твердій одміні (на *-а* О. С.) треба писати *-ою*, а в м'якій (на *-я, -ча, -аца, -ша* О. С.) одміні *-єю*: *водою, землею, попадею, молодичею, їжею, стелею, душею, кручею, пущею, тучею, банею, піснею, лялею, вишнею, черешнею*... (Ак.) *старостою, суддею, статтею, ріллею, Польцею, межею*...; іменники м'якої відміни, що мають перед закінченням *-я* голосівку, кінчаються в оруд. відм. на *-єю*: *зброею, надією, Марією*... але: Гамалія — *Гамалієм*.

4. В іменників жіночого роду на шелестівку в закінчення *-ю (-у)*, звичайно з подвоєною попередньою шелестівкою (див. §§ 13₁, 16₁, 20₁): *сіллю, осінню, міддю, коломазю, Россю, миттю, міццю, подоріжжю, роскішню*... *смертю, кістю*..., *харчу, пригоршу*..., *кров'ю, любов'ю, твар'ю, матір'ю*...

Місцевий відмінок.

29. Місцевий відмінок має

Чол.

1. в іменників чоловічого роду закінчення: *-і, -у (-ю), -ові (-еві)*.

-і

а) Зак. *-і* мають переважно іменники без наростків, при чому треба мати на увазі, що іменники на *к, г, х* перемінюють ті звуки (м'якшать) перед *-і* на *ц, з, с*: байрак — у байрац*і*, на язиц*і*, у стоз*і* (на стогу), на пороз*і*, в луз*і*, на поверс*і*, в кожус*і*, в горос*і*, на бєрез*і*, на син*і* (частіш — на синові, див. в), на ковал*і*, при місяц*і*, на лицар*і*, на кобзар*і*, на кон*і*, при княз*і*, на дідус*і*, на хлопц*і* (дідусеві, на хлопцеві...), у Дніпр*і*, на Петр*і*, на хрест*і*, в зуб*і*, на кот*і*, на воз*і*, в образ*і*, на дом*і*, при дуб*і*, в чобот*і*, в роц*і* (рік), у хліб*і*, на лрукт*і*, у світ*і*,

на горбі, на стовпі, у листі, на хвості, на пні, у дні, ві сні, на лобі, у роті . . . ;

б) Зак. -у мають переважно йменники з наростковим к (-ик, -ок, -ак, -ко . . .): на конику, у гвіздку, у замку, на мішку, в пастернаку, при батеньку . . ., але також: на воску, в соку, у крику, в льоху, на снігу, в моху, в міху, в полку, в саду, на сліду, на бору, на меду, на степу . . ., при чому частенько йменники можуть мати ще й -і, перекидаючи наголос із закінчення на пень слова: в лісу — в лісі, в гаю — гаї, на роду — в ріді, у склепу — у склепі, на льоду — на льоді, в саду — в саді, на віку — в віці, на ставу — на ставі, в бору — в борі . . ., або: в кашуку — в кашуці, на пбтягу — на пбтязі, на козаку — на козаці (на козакові), на чумаку — на чумаці (на чумакові), по Дніпру — на Дніпрі . . . ;

в) зак. -ові (-еві, -єві) можуть мати майже всі йменники чол. роду, особливо, назви живих істот: на батькові, при коникові, на братові, на товаришеві . . . по Дніпрові, в гаєві . . . ;

2. Йменники середнього роду ненаросткові мають закінчення -і й -ю:

а) зак. -і мають усі йменники (ненаросткові) твердої відміни (перед -і іменн. на -ко, -хо м'ячать к, х на ц, с): село — на селі, у гнізді, в яблуці, на оці (око), в молоці, вухо — у вусі, при слові, на письмі, на чолі, в болоті, на полотні, в пальті, у бюрі, в золоті, в добрі, на вікні, в багні, на дні . . . ; так само йменники з наростком -ят-, -єн-: на теляті, у горцяті, в імені . . . ;

б) йменники м'якої відміни так само мають закінчення -і, але постійним воно являється лише під наголосом; коли наголос падає не на закінчення, тоді вживається й закінч. -ю, побіч -і, особливо, в іменників на -че, -ше, -ще, -я: у лиці, на яйці, при кільці, на денці, на плечі . . . на сьонці й на сьонцю, у мб-

рі й на морю, на полі й на полію, при гбрї і при гбрю, на сёрні й на сёрцю, у стбвищї і в стбвищу, на смїхбвищї, на вічі (на вічу), на зіллї (зіллю), в питаннї (питанню), у збіжжї (у збіжжю), в роздорїжжї (роздорїжжю), в обличчї (обличчю) . . . навіть в життїю (і життї); особливо часто появляється -ю при прийменнику по: по полю, по сонцю . . .;

-у в) іменники середнього роду з наростковим -к-, під впливом відповідних іменників чоловіч. роду, мають закінчення -у: *військо — у війську, на ліжку, у вічку, в містечку, на сёрденьку, на телятку, у горищатку . . .*, а то й -ові: *на теляткові, при дитяткові, на козняткові . . .* — але цього слід уникати.

Жін. 3. В усіх іменників жіночого роду в закінчення -ї; *на водї, на землї, у статтї, в гушї, в подорожї, на печї, у кровї, по можливостї, в тінї, на радостї, при матерї . . .* Виняток: *в осєні* (Ак.), див. § 68^{ар}.

Про йменники на -ка, -га, -ха див. § 25^з.

Так само в іменників чолов. роду з закінч. -а, -я: *на гайдамацї, при бідоласї, на сурдї . . .*

МНОЖИНА.

Називний відмінок.

Чол. 30. 1. У називному відмінку йменники чоловічого роду мають закінчення -и й -ї (-ї).

-и а) Закінчення -и являється у твердій відміні: *роги, береги, брати, городи, горбди, ліси, осокори, ярмарки, Татари, помери, професори, кондуктори, сини, куми, степи, чорти, пили, насипи, підписи . . .* див. § 55а.

-а Крім того, в ще закінч. -а, та тільки ось у яких словах: *вуса* (і вуси), *рукава* (і рукави), *повода* (й поводи) — все це колишня двійня, див. § 37; *хліба, світа, ґрунта, вівса, ямєня* — все у збірному значінню.

Сюди належать іменники без однини: *шаравари, штани, окуляри . . .*

Слова з наростком **-ан-** і **-ян-** кінчаються на **-е**: селяне, міщане, спілчане, Кияне . . . Так само: люде (див. 556).

б) іменники м'якої відміни мають закінчення **-ї** (і): ковалі, коні, дні, мечі, пожі, куші, доші, князі, зяті, карасі, гості, орачі, слухачі, мужі, вчителі, ячмені, хлопці, купці, гостилці, ремені, рої, гаї, краї, солов'ї, ведмеді, ступні, дишлі, місяці, стільці, царі, багатирі, кобзарі, бобирі, упирі, книгарі, лікарі, сугарі, лицарі, проводирі, кухарі, комарі . . .

Сюди належать і йменники твердої відміни на **-р** (у родов. одн. мають **-а**): шурі, тягарі, коритарі, каламарі, крамарі, школярі, теслярі . . . і так само такі *pluralia tantum* (без однини), як: радощі, пестощі, солодоші, ласощі . . . [Ак.].

Увага 1. Такі іменники як: брат, прут, волос, колос, брат, прут, лист, кіл, клин (тверд. відм.) камінь, корінь, ремінь, волосіт. д. вугіль (м'яка відм.) заступають часто правильну форму називн. відм. множ. (брати, волоси, колоси, листи . . . корені . . .) збірними йменниками середнього роду (однини) на **-я**: браття, пруття, волосся, колосся, листя, кілля, клинця, каміння, коріння, реміння, вугілля . . . Дальша відміна тих іменників іде як і всіх іменників середн. р. одн. м'якої відміни на **-я** (крім — браття): волосся, волосю, волоссям, на волосі . . .

Ув. 2. Іменник друг — має множ. други і друзі (другів і друзів . . .), хазяїн — хазяї; син, кум, чорт, сусід, голуб — правильно: сини, куми, чорти, сусіди, голуби. друг, хазяїн . . .

2. Іменники середнього роду мають тільки закінчення **-а** (твер. шелест.) і **-я** (м'як.): гнізда, яблука, телятка, дерева, словечка, пера, крила, чола . . ., ягнята, імена . . . крильця, серця, лиця, поля, оповідання, питання, подвір'я, прислів'я, обличчя . . . Але йменник око має — очі, плече — плечі, вухо — деколи вуші, зрештою — вуха. Сер.

3. Іменники жіночого роду твердої відміни мають закінчення **-и**: м'якої ж (**-я**, **-ша**, **-жа**, **-ща**) і шелестів- Жін.

кової (-ч, -ш, -яс, -щ, -в, -р та інші шелестівки з -б) — -і (-ї). Приклади:

а) *сестри, книжки, брови, церкви, мухи, груби, поги, хмари, стодоли, крокви, дрозди* . . . — але: дівчина — *дівчата*. Таке -и мають іще йменники, що вживаються тільки у множині (pluralia tantum): *кури* (курка), *гуси* (гуска), *дити* (дитина), *сіни, сани*;

б) *дилі, надії, шиї, бурі, землі, сім'ї, віви, столиці, лисиці, душі, миші, свині, кручі, пущі, ночі, роскоші, подорожі, пригоріці (крові), тварі, тінї, мислі, постаті, повісті, кості* . . . [Ак.]¹⁾ . . . Сюди ж належить: *двері*.

Родовий відмінок.

31. У родовому відмінку в закінчення: -ів (-їв), чистий пень, закінч. -ей.

-ів
Чол.

1. Закінчення -ів (-їв) мають:

а) майже всі йменники чоловічого роду *років, берегів, городів, осокорів, ярмарків, померів, синів, кумів, степів, чортів, насипів, підписів, літописів* . . ., *ковалів, пожев, мечів, киязів, карасів, куців, доців, слухачів, орачів, учителів, ременів, країв, всьмедів, ступнів, дишлів, царів, багатирів, кобзарів, женців, зятів, мужів, ліктів, днів, пнів, краварів, сторожів, збірів* . . .; сюди ж належать чоловічі йменники на -а, -я: *старостів, теслів, суддів* . . .

сер.
Plur.tant.

б) де-які йменники середнього роду: *прислів'їв* . . .

в) іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на -иці: *радошів, молодощів, любощів, пестошів, хитрошів, ласощів, клішів* . . .;

б) ті, що конструкцією закінчення стоять в асоціації з іменниками чоловічого роду: *манівці* — *манівців* (хлопці — хлопців), *щипці* — *щипців*, *однолітці* — *однолітців*, *галашиці, мийорці, миколайці, Чернівці, Сорочини*

¹⁾ В іменників шелестівкової відміни, якщо в визвуку буває дві шелестівки, стрічається й закінчення -и. Ред.

підвалин), розглядин, закладин, заговін, збоїн, запоїн, заручин, запросин . . . ; вечерниці — всчерниць, м'ясниць, ножиць, помий (поміи), вій (віи), конопель, висівок, гін (гони, ще: гонів), віжок, ночов, круп, Яс (Яси), Атен, Черкас, Бендер, Карпат, Лубень . . .

То чистий пень, то *-ів* мають: з'їди — з'їд (ззїди — ззїд) і з'їдів, кайдаи і кайданів, лабет і лабетів і інші.

3. Закінчення *-ей* мають:

-ей
чол.

а) три йменники чолов. роду: гість — гостей, гріш — грошей, кінь — коней.

жін.

б) іменники жіночого роду з шелестівкою в визвуці назив. відм. одн.: ніч — ночей, печей, повістей, костей, рокошей, тіней, вдячностей, речей . . . ; із іменників м'якої відміни мають це закінчення: свиня, миша, воша — свиной, мишей, вошей; іменник мати — має зак. *-ів*: матерів;

сер.

в) з іменників середнього роду: око — очей, плече — плечей (і пліч), рідко: вушей (вухо), звичайно: вул

Plur. tant.

г) уживані тільки у множині: груди — грудей, двері — дверей, діти — дітей, люде — людей, кури — курей, гуси — гусей, сіни — сіней, сани — саней (див. § 30_{3a}).

Давальний відмінок.

32. Усі йменники всіх родів мають закінчення *-ам* для твердих відмін та з м'яких і шелестівкових на *-ю*, *-ч*, *-ш*, *-щ*, *-юса*, *-ча*, *-ша*, *-ща*, *-че*, *-юсе*, *-ше*, *-ще*, і *-ям* для інших: чоловікам, тучам, ночам, гноїщам . . . , ковалям, косарям, матер'ям, тіням, обличчям, курям, гусям . . .

Знахідний відмінок.

33. В іменників чоловічого роду, назв осіб, знахідн. відмінок множ. рівняється родовому множ.: бачив ковалів, витає гостей . . .

У всіх інших іменників усіх родів знахідн. множ. рівняється називн. відм. множ.: *пасе коні, погнав телята, продав гуси, напував воли, жене корови, погдував свині, має дві мамі, кохає свої діти* . . .

Деколи на подобу чоловічих особових іменників появляється форма родового відмінка множ. у знахідн. відм. і в осіб жіночого роду: *покликав дівчат* (але й — дівчата), *хустки на молодлиць* (але й на молодиці) . . .

Кличний відмінок.

34. Кличний відмінок усіх іменників усіх родів рівняється називному відм. множ,
але: *пан* — пани — *панове!*

Орудний відмінок.

35. Орудний відмінок має в тих самих випадках, що давальний множ. (див. § 32), закінчення *-ами, -ями*: *чоловіками, тучами, ногами, тінями, обличчями* . . .

1. Та ще в закінчення *-ми* (без *-а-, -я-*), яке мають:

-ми

а) оці йменники чолов. роду [§ 31 за]: *кіньми, гістьми, грішми* (грошами, грошима), і *чобітьми* (чоботами);

б) йменник жіночого роду: *свиньми* (§ 31 з б);

в) іменники, що вживаються лише у множині: *грудьми, ворітьми, дверми* (і дверима), *сіньми, курми, гусьми, дітьми, людьми*.

2. Крім того, є ще закінчення *-ма* [§ 37]: *очи́ма, плечима, вуши́ма, дверима* (див. вище), *гроши́ма* (див. § 35 1а).

-ма

Місцевий відмінок.

36. Місцевий відмінок має в таких самих випадках, як давальний множини (див. § 32), закінчення *-ах, -ях*: *на чоловіках, при конях, телятах, тінях* . . .

Двійня.

37. Двійня, число для двох осіб, предметів . . . уживається: деколи в жіноч. й середн. роді в називн. (знах.) відм. побіч множини, при чому не тільки при числівнику *два*, але й *три*, й *чотири*: *дві корові* (й корови), *три мусі* (мухи), *чотири слові* (і слова). В чоловічому роді її вживання обмежене до трьох слів і то тільки в називн. відмінку: *вуса* (але й *вуси*), *повода* (але й *поводи*), *рукава* (але й *рукави*) див. § 30₁.

В кількох іменників стрічається ще закінчення орудн. відм. на *-ма*: *очима*, *плечима*, *дверима*, *грошима* (див. § 35₂).

Зразки відміни іменників.

1. Чоловічі йменники.

а) *Тверда відміна*

б) *М'яка відміна*

-тверді шел., -о, -р (-ра) в, -й, -р (-ря), -во, -ч, -яс, -ш

О д н и н а.

<i>Наз.</i>	сусід	дуб	мох	олень	край	ніж
<i>Род.</i>	сусід-а	дуб-а	мох-у	оден-я	кра-ю	нож-а
<i>Дав.</i>	сусід-ові	дуб-ові	мох-ові	олен-еві	кра-єві	нож-еві
<i>Знах.</i>	сусід-а	дуб-а	мох	олен-я	край	ніж
<i>Кл.</i>	сусід-е!	дуб-е!	мох-у!	олен-ю!	кра-ю!	нож-у!
<i>Ор.</i>	сусід-ом	дуб-ом	мох-ом	олен-ем	кра-єм	нож-ем
<i>Місц.</i>	в сусід-і	дуб-і	мох-у	олен-і	кра-ї, -ю	нож-і, -у

М н о ж и н а.

<i>Наз.</i>	сусід-и	дуб-и	мох-и	олен-і	кра-ї	нож-і
<i>Род.</i>	сусід-ів	дуб-ів	мох-ів	олен-ів	кра-їв	нож-ів
<i>Дав.</i>	сусід-ам	дуб-ам	мох-ам	олен-ям	кра-ям	нож-ам
<i>Знах.</i>	сусід-ів	дуб-и	мох-и	олен-і	кра-ї	нож-і
<i>Кл.</i>	сусід-и!	дуб-и!	мох-и!	олен-і!	кра-ї!	нож-і!
<i>Ор.</i>	сусід-ами	дуб-ами	мох-ами	олен-ями	кра-ями	нож-ами
<i>Місц.</i>	в сусід-ах	дуб-ах	мох-ах	олен-ях	кра-ях	нож-ах

2. Середні йменники.

а) Тверда відміна

-о

б) М'яка відміна

-е, -я

О д н и н а.

Наз.	колін-о	яблук-о	лик-о	лиц-е	віч-е	весілл-я
Род.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Дав.	колін-у	яблук-у	лик-у	лиц-ю	віч-у	весілл-ю
Знах.	колін-о	яблук-о	лик-о	лиц-е	віч-е	весілл-я
Кл.	колін-о!	яблук-о!	лик-о!	лиц-е!	віч-е!	весілл-я!
Ор.	колін-ом	яблук-ом	лик-ом	лиц-ем	віч-ем	весілл-ям
Місц.	колін-і	яблуц-і	лик-у	лиц-і	віч-і(-у)	весілл-ю,(-і)

М н о ж и н а.

Наз.	колін-а	яблук-а	лик-а	лиц-я	віч-а	весілл-я
Род.	колін	яблук	лик	лиць	віч	весіль
Дав.	колін-ам	яблук-ам	лик-ам	лиц-ям	віч-ам	весілл-ям
Знах.	колін а	яблук-а	лик-а	лиц я	віч-а	весілл-я
Кл.	колін-а!	яблук-а!	лик-а!	лиц я!	віч-а!	весілл-я!
Ор.	колін-ами	яблук-ами	лик-ами	лиц-ями	віч-ами	весілл-ями
Місц.	колін-ах	яблук-ах	лик-ах	лиц-ях	віч-ах	весілл-ях

в) Іменники на

-я, -а (пень: -ен-, -ат-)

О д н и н а.

М н о ж и н а.

Наз.	ім'я	теля	лоша	імен-а	телят-а	лошат-а
Род.	імен-и	телят-и	лошат-и	імен	телят	лошат
Дав.	імен-і	телят-і	лошат-і	імен-ам	телят-ам	лошат-ам
Знах.	ім'я	теля	лоша	імен а	телят-а	лошат-а
Кл.	ім'я!	теля!	лоша!	імен а!	телят-а!	лошат-а!
Ор.	ім'я-м	теля-м	лоша-м	імен-ами	телят-ами	лошат-ами
Місц.	імен-і	телят-і	лошат і	імен ах	телят-ах	лошат ах

3. Жіночі йменники.

а) Тверда відміна

-а

б) М'яка відміна

-я, -ча, -яса, -ша, -ща

О д н и н а.

Наз.	троянд-а	жінк-а	дин-я	ши-я	вдач-а
Род.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Дав.	троянд-і	жінц-і	дин-і	ши-ї	вдач-і
Знах.	троянд у	жінк-у	дин-ю	ши ю	вдач у
Кл.	троянд-о!	жінк о!	дин-е!	ши є!	вдач-е!
Ор.	троянд-ою	жінк ою	дин-ею	ши-єю	вдач-ею
Місц.	троянд-і	жінц-і	дин-і	ши і	вдач і

Множина.

Наз.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Род.	троянд	жінок	динь	ший	вдач
Дав.	троянд-ам	жінк-ам	дин-ям	ши-ям	вдач-ам
Знах.	троянд-и	жінк-и	дин-і	ши-ї	вдач-і
Кл.	троянд-и!	жінк-и!	дин-і!	ши-ї!	вдач-і!
Ор.	троянд-ами	жінк-ами	дин-ями	ши-ями	вдач-ами
Місц.	троянд-ах	жінк-ах	дин-ях	ши-ях	вдач-ах

в) Йменники на

шелест. (тверд., —ь, помякиш.)

Однина.

Множина.

Наз.	повість	тінь	ніч	повіст-і	тін-і	ноч-і
Род.	повіст-и	тін-и	ноч-и	повіст-ей	тін-ей	ноч-ей
Дав.	повіст-і	тін-і	ноч-і	повіст-ям	тін-ям	ноч-ам
Знах.	повість	тінь	ніч	новіст-і	тін-і	ноч-і
Кл.	повіст-е!	тін-е!	ноч-е!	повіст-і!	тін-і!	ноч-і!
Ор.	повіст-ю	тінн-ю	нічч-ю	повіст-ями	тін-ями	ноч-ами
Місц.	повіст-і	тін-і	ноч-і	повіст-ях	тін-ях	ноч-ах

Б) Прикметник.

ОДНИНА.

Називний відмінок.

39. Називний відмінок має такі закінчення:

Чоловіч. рід	Середн. рід	Жіноч. рід
-ий	-е	-а
-ій (-їй)	-є	-я
-ів (-їв)	-ове [-еве, -єве]	-ова [-ева, -єва]
-ин	-ине	-ина

Приклади:

білий	біле	біла
гарячий	гаряче	гаряча
глибокий . . .	глибоке . . .	глибока . . .
давній	давнє	давня
безкрай . . .	безкрає . . .	безкрая . . .
Шевченків	Шевченкове	Шевченкова
шевців	шевцеве	шевцева
Паліїв . . .	Палієве . . .	Палієва . . .
жінчин	жінчине	жінчина
нянин . . .	нянине . . .	нянина . . .
ширший	ширше	ширша
найкращий . . .	найкраще . . .	найкраща . . .

Усі прикметники, що мають у називн. відмінку закінчення **-ий, -е, -а** (ів, -ин), відмінюються твердо (тверда відміна), ті ж, що мають **-ій [-їй], -є, -я** належать до м'якої відміни.

1. Прикметників м'якої відміни — себ-то, з закінченням на **-ій [-їй], -є, -я** в називн. відмінку — не багато, й майже всі вони перед закінченням мають „н“ із попередньою шелестівкою (за винятком одного: *синій*): *братній, вечірній, всесвітній, вчорашній, горішній, давній, долішній, домашній, житній, завтрашній, задній, задорожній* (придорожній . . .), *західній* (частіш: *західний*), *колишній, кутній, літній, могутній, нагірній, народній, нинішній, останній, передній, пізній, порожній, ранній, (в)ранішній, середній, справжній, стародавній, східній* (частіш: *східний*), *тамошній, теперішній, тодішній, торішній, тутешній* і небагато інших; також рідше вживані: *орлій* (орлячий, вірлячий, орлиний), *песій* (песячий), *козій* (козячий) і займенник *їхній* та числівник *третій*. Сюди ж відносяться й такі, як: *безкрай, довговий, довгоший* . . .

**м'яка
відміна**

2. Другий ступінь прикметників твориться через додток до пня прикметника наростка **-иш-** або **-и-**: *бі-*

**другий
ступінь**

ліший, старіший, старший, скоріший, скорший . . . [див. § 14₃, § 73₃₁].

третій
ступінь

3. Третій ступінь твориться через додаток до форми другого ступня приростка **най-**: *найбіліший, найстаріший* . . . (не — самий біліший . . .¹⁾).

Увага. Всі родові, числові й відмінкові зміни прикметника відносяться до всіх ступнів порівняння.

прикм.
йменн.

4. Прикметникові йменники, як от: *скарбівничий, карбівничий, будівничий, лютий, подорожній* . . . , *молода, Кобринська* . . . , *Рівне, возове, мостове, придане* . . . відмінюються як звичайні прикметники, але власні ймена (прізвища) чолов. р. з прикметниковим закінченням **-ів (-їв)** лише у множині (крім називного) зберігають прикметникові закінчення, в однині ж у чоловіч. роді тільки в орудному відмінкові (й там проскакує закінч. імен.), в жіноч. роді скрізь відм. як прикметник, а в інших відмінюються, як іменники.

Без закл.
-ий

5. Без закінчення **-ий** у чоловіч. роді (тоб-то, в іменниковій формі) вживаються такі прикметники: *винен, варт, годен, готов, ласкав, повен, повинен, певен, рад* і займенник *всяк і сам* [в поезії ще: *велик, дрібен, дивен, жис, здоров, молод, немощен, недуж, стар, щаслив, ясен*]. Вживаються вони тільки в називн. відмінкові одн. чол. роду і завжди можуть замінятись формами **-ий**: *повен рот води* — *повний рот води*; ніякої різниці в їх уживанню з повними формами немає.

Родовий відмінок.

40. Родовий відмінок має в чоловіч. й сер. р. закінч.: (тверде) **-ого**, (м'яке) **-ього** (-його), у жіноч. р. (тверде) **-ої**, (м'яке) **-ьої** (-йої)

¹⁾ Також не слід уживати другого ступня, замість третього, під впливом московської мови, де форми на *-ший, -ейший* служать для відзначування 3-го ступня: „высшая школа, святейший синод . . .“; українською мовою можна сказати лише: „найвища школа, найчистіша справа . . .“. ОС.

Приклади:	білого	білої
	гарячого . . .	гарячої . . .
	давнього	давньої
	безкрайого . . .	безкрайої . . .
	Шевченкового	Шевченкової
	шевцевого	шевцевої
	Палієвого . . .	Палієвої . . .
	жінчиного	жінчиної
	няниного . . .	няниної . . .
	ширшого	ширшої
	найкращого	найкращої
	(але: Глібова)	(Глібової)

Давальний відмінок.

41. Давальний відмінок має в чоловіч. й середн. роді закінч.: (тверде) **-ому**, (м'яке) **-ьому (-йому)**, в жін. роді: **-ій (-їй)**.

Приклади:	білому	білій
	гарячому . . .	гарячій . . .
	давньому	давній
	безкрайому . . .	безкрайій . . .
	Шевченковому	Шевченковії
	шевцевому	шевцевії
	Палієвому . . .	Палієвії . . .
	жінчиному	жінчинії
	няниному . . .	нянинії . . .
	ширшому	ширшій
	найкращому	найкращій
	(але: Глібову)	(Глібовії)

Знахідний відмінок.

42. Знахідний відмінок має такі форми:

Чоловіч. р.	Середн. р.	Жіноч. р.
як називний або родовий (по йменникові)	як називний	(тверде)-у (м'яке)-ю
Приклади: [бачу] гарного (хлопця коня), білий (стовп) (Глібова)	біле (небо)	білу (церкву) безкраю (далечінь) . . .

Кличний відмінок.

43. Кличний відмінок рівняється називн. відмінкові:

(чоловіче) добрий!	безмежне (море)	сестро (мила)!
(Глібів!)		(Глібова!)

Орудний відмінок.

44. Орудний відмінок має закінчення:

<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
(тверде) -им, (м'яке) -ім,		(тверде) -ою, (м'яке)
(-їм)		-ьою, (-йою)

Приклади:	білим гарячим давнім безкраїм Шевченковим шевцевим (Глібовим, а то й Глібовом)	білою гарячою давніою безкрайою Шевченковою шевцевою (Глібовою)
-----------	--	---

Місцевий відмінок.

45. Місцевий відмінок кінчається в:

<i>Чолов. р.</i>	<i>Серед. р.</i>	<i>Жіноч. р.</i>
(тв.) -ім, -ому,		-ій (-їй)
(м'як.) -ьому, (-їм, -йому)		

Приклади:	на білім, білому „ гарячім, гарячому . . . „ давнім, давньому „ безкраїм, безкрайому . . . „ Шевченковім, Шевченко- вому „ шевцевім, шевцевому „ (на Глібові, Глібову)	на білій „ гарячій . . . „ давній „ безкрайій . . . „ Шевченковій „ шевцевій „ (Глібовій)
-----------	---	---

МНОЖИНА.

46. Множина не відрізняє в українській мові родів. Усі форми для всіх трьох родів однакові.

Називний відм. (і клич.)	-і (-ї)
Родовий „ (тверд.)	-их, (мняк.) -іх (-їх)
Давальний „ „	-им, „ -ім (-їм)
Знахідний „ в чоловічому роді рівняється родовому або називному (по йменникові), в сер. і жін. — називному	
Орудний „ (тверд.)	-ими, (м'як.) -іми (-їми)
Місцевий „ „	-их „ -іх (-їх)

Приклади:

Називн.:	білі (прапори, полотна, берези), гарячі (дні, обличчя, груди), давні (часи, нещастя, події), безкраї (степи, моря, дороги), Шевченкові (твори, переконання, думи), шевцєві (сини, шила, руки) ¹), (але Глібови) ²
Родов.:	білих (прапорів, полотен, беріз), гарячих (днів, облич, грудей), давніх (часів, нещасть, подій), безкраїх (степів, морей, доріг), Шевченкових (творів, переконань, дум), шевцевих (синів, шил, рук), (Глібових)
Давальн.:	білим (прапорам, полотнам, березам), гарячим (дням, обличчям, грудям), давнім (часам, нещастям, подіям), безкраїм (степам, морям, дорогам), Шевченковим (торам, переконанням, думам), шевцевим (сином, шилам, рукам), (Глібовим)

¹) У присвійних прикметниках із наростками **-ів (-їв)**, **-ин** у називному відм. множини найдете ще деколи й закінчення **-и**: *Шевченкови твори, шевцєви руки, Палієви страждання, нянини казки, жінчини примхи* . . ., та ліпше тих форм не вживати.

²) Наприклад, *Глібови* (родина Глібових) *вийшли за кордон*; коли ж уживається як прикметник у присвійному значінню, то може мати й закінчення **-і**: *Глібові діти вийшли за кордон*, як і в однині тоді матиме звичайні прикметникові закінчення: *„Я не знаю ні Глібова* (імен.), *ні Глібового* (прикметн.) *сина*“. Власне, це останнє утворене від слова „Гліб“, і первісна конструкція речення могла бути лише така: *„Я не знаю ні Гліба, ні Глібового сина*“. Тепер же такі прикметникові форми як „Глібові“ (діти), Глібового (сина) однаково можуть відноситись і до „Гліб“, і до „Глібіо“ (прізвище).

Знах.: (бачу) білі (коні, прапори, полотна, берези), але — білих (людей), гарячі (коліри, обличчя, жінки), але — гарячих (людей), давні (лиха . . .) але — давніх людей і т. д.

Орудн.: білими (прапорами), гарячими, давніми, безкраїми, Шевченковими

Місцев.: на білих (полотнах), гарячих, давніх, безкраїх, Шевченкових

Зразки відміни прикметників.

47. а) *Тверда* відміна
-ий, -а, -е

б) *М'яка* відміна
-ий, [-ій], -я, -є

ОДНИНА

	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.
<i>Називн.</i>	гарн-ий	гарн-е	гарн-а	син-ій	син-є	син-я
<i>Родов.</i>	гарн-ого	гарн-ої		син-ього		син-ьої
<i>Давальн.</i>	гарн-ому	гарн-ій		син-ьому		син-ій
<i>Знах.</i>	= род. або назив.	= наз.	гарн-у	= род. або наз.		син-ю
<i>Кличн.</i>	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.	= назив.
<i>Орудн.</i>	гарн-им	гарн-ою		син-ім		син-ьою
<i>Місц.</i>	гарн-ім, -ому	гарн-ій		син-ім, -ьому		син-ій

МНОЖИНА

	на всі три роди			на всі три роди		
<i>Називн.</i>	гарн-і			син-і		
<i>Родов.</i>	гарн-их			син-іх		
<i>Давальн.</i>	гарн-им			син-ім		
<i>Знах.</i>	= род. або називн.	= назив.	= назив.	= род. або назив.	= назив.	= наз.
<i>Кличн.</i>	= називн.			= називн.		
<i>Орудн.</i>	гарн-ими			син-іми		
<i>Місц.</i>	гарн-их			син-іх		

В) ЗАЙМЕННИК.

Особовий і зворотний займенник.

Особовий,
зворотний

ОДНИНА

48.	1 ос.	2 ос.	ся	3 ос.		
				<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>
<i>Наз.</i>	я	ти		він	воно	вона
<i>Род.</i>	мене	тебе	себе	його		її
<i>Дав.</i>	мені	тобі	собі	йому		їй
<i>Знах.</i>	мене	тебе	себе	його		її
<i>Орудн.</i>	мною	тобою	собою	ним		нею
<i>Місц.</i>	на мені	на тобі	на собі	на нім, ньому		на ній

МНОЖИНА

	1 ос.	2 ос.	3 ос.	
				<i>на всі три роди</i>
<i>Наз.</i>	ми	ви	вони	
<i>Род.</i>	нас	вас	їх	
<i>Дав.</i>	нам	вам	їм	
<i>Знах.</i>	нас	вас	їх	
<i>Орудн.</i>	нами	вами	ними	
<i>Місц.</i>	на нас	на вас	на них	

З прийменниками форми 3 особи займ. особового в род. і знах. відм. вживаються переважно з **и**: до нього, на неї, до них, за них [пишуть і: до його, до їх, за їх].

Присвійні займенники.

Присвійн.

49.	Однина			Множина	
	<i>Чол. р.</i>	<i>Сер. р.</i>	<i>Жін. р.</i>		<i>на всі роди</i>
<i>Наз.</i>	мій	моє	моя	мої	
<i>Род.</i>	мого (мойого)		моєї	моїх	
<i>Дав.</i>	мому (мойому)		моїй	моїм	
<i>Знах.</i>	= наз. або = наз. род.		мою	чол. р. = род. або назив. ; сер., жін. = назив.	
<i>Орудн.</i>	моїм		моєю	моїми	
<i>Місц.</i>	на моїм		на моїй	на моїх	

Так само відмінюються: *твій, свій*.

Наш, ваш, їхній відмінюються як прикметники: нашого, нашому (тверд.) ... на їхньому ... (м'як.).

Указові займенники.

Указові

а) *Той*

Той	50.	Однина			Множина
		Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	
		на всі роди			
Наз.		той	те	та	ті
Род.		того		тої, тієї	тих
Дав.		тому		тій	тим
Знах.		= наз. або = наз. род.		ту	чол. р. = род. або назив.; сер. і жін. = назив.
Орудн.		тим		тою, тією	тими
Місц.		на тім, тому		на тій	на тих

Так само відмінюється: *отой, тамтой*.

Цей

б) *Цей*

		Однина			Множина
		Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	
		на всі роди			
Наз.		цей	це	ця	ці
Род.		цього		цеї, цієї	цих
Дав.		цьому		цій	цим
Знах.		= род. або = наз. цю наз.			чол. р. = наз. або род.; сер., жін. = наз.
Орудн.		цим		цею, цією	цими
Місц.		на цім, цьому		на цій	на цих

Так само відмінюється: *сеї, оцей*

Питайні

Питайні займенники.

Хто, що

51.

а) *Хто, що*

Наз.	хто	що
Род.	кого	чого
Дав.	кому	чому
Знах.	кого	що
Орудн.	ким	чим
Місц.	на кім, кому	на чім, чому

б) **Чий**

	Однина			Множина	Чий
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди	
Наз.	чий	чів	чия	чиї	
Род.	чийого		чії	чиїх	
Дав.	чийому		чийї	чийм	
Знаг.	= наз. або = наз. род.		чию	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.	
Оруд.	чийм		чівю	чийми	
Місц.	на чийм, чийому		на чийї	на чийх	

Невизначені займенники.

Невизнач.

52.

Увесь

	Однина			Множина
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
Наз.	увесь	усе	уся	усі
Род.	усього		усеї, всієї	усіх
Дав.	уському		усій	усім
Знаг.	наз. або = наз. род.		ую	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
Оруд.	усім		уєю, всією	усіма (всіма)
Місц.	на всім, уському		на всій	на всіх

Про чергування *в* — *у* див. § 10₁.

53. Займенник: **самий**, як і всі інші з прикметниковими закінченнями (*який, котрий, кожний, інший, всякий, інакший, осейкий, всілякий*) і **кожен, жаден** відмінюються як прикметники: самого, самої, самі..., кожного, жадному...

**самий,
кожен,
жаден,
прим.
займ.
сам**

Так само й займенник **сам**, але в наз. множини можуть бути форми: *самі й сами*.

54. Зложені займенники відмінюються лише в одній частині:

**Зложені
займ.**

хтось — когось, комусь, кимсь (кимось), на кімсь (кімось), на комусь

щось — чогось, чомусь, чимсь (чимось), на чімсь (чимось)

чийсь, чивсь, чиясь — чийогось, чіїсь, чиймсь (чиймось)...

котрийсь, котресь, котрась — котрогось, котромусь...

якийсь, якесь, якась — якогось, якоїсь; якомусь, якійсь

якимсь (якимось), якісь, якихсь, якимись, на якихсь (якихось) . . .

де-хто — де-кого, де-кому, де-ким, на де-кім, або де на кім (кому)

де-що — де-чого, де-чому, де-чим, на де-чім або де на чім (чому) . . .

де-чий, де-чийє, де-чия — де-чийого, де-чийї; де-чийім, де-чийєю; на де-чийїх або де на чийїх . . .

де-котрий, де-котре, де-котра — де-котрого, де-котрої; де-котрих, на де-котрих або де на котрих . . .

де-який — де-якого, де-якою, де-яким . . .

ніхто — нікого, нікому, ніким, на нікім (нікому) або ні на кім . . .

ніщо — нічого, нічому, нічим, на нічім або ні на чому . . .

ніякий, ніяке, ніяка — ніякого, ніякому, ніякій; на ніякій або ні на якій . . .

нічий, нічийє, нічия — нічийого, нічийї, на нічийїх або ні на чийїх . . .

що-будь — чого будь, чому-будь . . .

хто-небудь — кого небудь, кому небудь . . .

З прийменником: з де-кого або де з кого, на де-кого або де на кого . . .

Г) ЧИСЛІВНИК.

Головні числівники.

Головні
числ.

55.

а) *Один*

Один.

	Однина		Множина	
	Чол. р.	Сер. р.	Жін. р.	на всі роди
<i>Наз.</i>	один	одно (одне)	одна	одні
<i>Род.</i>	одного		одної, однієї	одних
<i>Дав.</i>	одному		одній	одним
<i>Знах.</i>	= наз. або = назив.		одну	чол. р. = наз., род.; сер., жін. р. = наз.
	род			
<i>Орудн.</i>	одним		одною, однією	одними
<i>Місц.</i>	на однім, одному		на одній	на одних

	б) <i>Два</i>		в) <i>Три</i>	г) <i>Чотири</i>	два, три, чотири
	Чол. і сер. р.	Жін. р.			
<i>Наз.</i>	два	дві	три	чотири	
<i>Род.</i>	двох		трьох	чотирьох	
<i>Дав.</i>	двом		тьрьом	чотирьом	
<i>Знах.</i>	чол. р. = наз. або род.; жін. і сер. р. = наз.		= наз. або род.		= наз. або род.
<i>Оруд.</i>	двома		тьрьома	чотирма	
<i>Місц.</i>	на двох		на трьох	на чотирьох	
	г) <i>П'ять</i>	д) <i>Шість</i>	е) <i>Сім</i>	є) <i>Вісім</i>	п'ять, шість, сім вісім
<i>Наз.</i>	п'ять	шість	сім	вісім	
<i>Род.</i>	п'ятьох	шістьох	сімох	вісьмох	
<i>Дав.</i>	п'ятьом	шістьом	сімом	вісьмом	
<i>Знах.</i>	чол. рід. = називн. або родов.; жін. і сер. род. = наз.				
<i>Оруд.</i>	п'ятьма	шістьма	сімома (сімма)	вісьмома (вісімма)	
<i>Місц.</i>	на п'ятьох	на шістьох	на сімох	на вісьмох	

Так відмінюються числівники: *дев'ять, десять, одинадцять . . . двадцять . . . до дев'ятого дев'ять, але іноді вживаються в числівниках, починаючи від п'ять, і старіші форми на на -и для род., даваль. й місцев. відмінків: нема й сімох карбованців — нема й семи карбованців; приглядаюся п'ятьом карбованцям — п'яти карбованцям, із сімдесятьох душ — із сімдесяти душ. Та переважно вживаються перші форми, а в орудному відмінкові інших і бути не може.*

ж) **Зложені числівники:**

одинадцять
дванадцять — двадцять — двісті
тринадцять — тридцять — триста
чотирнадцять — (сорок) — чотиріста
п'ятнадцять — п'ятдесят — п'ятьсот
шістнадцять — шістдесят — шістсот
сімнадцять — сімдесят — сімсот
вісімнадцять — вісімдесят — вісімсот

**Зложені
числ.**

дев'ятнадцять — дев'ятдесять (про дев'яносто див з) —
дев'ятьсот

кільканадцять — кількадесять і т.д. — відміняються тільки в
останній їх частині: *п'ятдесятох, сімдесятьом, вісім-*
десятьма . . . (про двісті, триста, див. *и*).

сорок, з) *Сорок, дев'яносто, сто* мають тільки форми: *сорока,*
дев'янос- *дев'яноста, ста.* Від „сто“ подибується оруд.: „*стома*“;
то, сто и) *Двісті, триста* . . . *дев'ятьсот* рідко коли рос-

двісті, падаються: (двох сот, п'яти сот . . .), а звичайно лишаються
триста невідмінними: „з *п'ятьсот карбованцями*“ (а не — з *п'ятьма*
сот карбованями);

скільки, й) *Скільки, стільки, багато* відмінюються як „два“:
стільки, *скільки, скільком* . . . ;
багато

Увага: При числівниках: *два, три, чотири* іменники
Двійня жің. й серед. роду можуть уживатися із спеціальним закін-
ченням (колишньої двійні): *дві сестри* (сестри), *дві сосни*
(сосни), *три книжки* (книги), *чотири мухи* (мухи), *три бочки*
(бочки), *дві відри* (два відра), *три яблука* (яблука), *чотири*
вікна (вікна) . . . див. § 37.

Порядкові

Порядкові числівники.

56.	1. перший	30. тридцятий
	2. другий	40. сороковий
	3. третій	50. п'ятдесятий
	4. четвертий	60. шістдесятий
	5. п'ятий	70. сімдесятий
	6. шостий	80. вісімдесятий
	7. сьомий	90. дев'ятдесятий і
	8. восьмий	дев'яностий
	9. дев'ятий	100. сотий
	10. десятий	200. двосотий
	11. одинадцятий	300. трисотий
	12. дванадцятий	1000. тисячний
	20. двадцятий	1 000 000. мільйоновий

Всі вони відміняються, як прикметники: першо-
го, третьої . . .

57. обидва, обидві	дев'ятеро
обов	десятеро
двов	одинадцять
тров	дванадцять
четверо	двадцять
п'ятеро	двадцять четверо, рідше:
шестеро	двадцять четверо
семеро	тридцять семеро, рідше:
восьмеро	тридцять семеро

Вони не відмінюються, але для *обидва*, *обов*, *двов* формами непрямих відмінків служать „*обом*“, „*обома*“, „*обох*“ (від маловживаного „*оба*“) . . . , *двом*, *двома* . . . від „два“.

Г) ДІЄСЛОВО.

Дійсний спосіб.

58. 1. Теперішній і майбутній (доконаний) час.

Тепер. і
майбут.
час

В відміні дієслова в теперішньому (майбутньому) часі є три групи:

а) Перша група має в третій особі однини закінч. **-е** (після голосівок **-є**), у третій множини **-уть** (після голосівок **-ють**) — коротко, це e/y ($e/ю$) група;

б) Друга має в третій ос. одн. закінч. **-ить** (після голосівок **-іть**), у 3 ос. множ. **-ать**, або **-ять** — коротко: u/a ($i/я$) група. Ось вони:

	1 група « e/y , $e/ю$ »	2 група « u/a , $i/я$ »	1 і 2 групи
Одн.	1 ос. -у (-ю)	-у , -ю	
	2 „ -еш (-єш)	-иш (-їш)	
	3 „ -е (-є)	-ить (-іть)	
Множ.	1 „ -емо (-ємо)	-имо (-їмо)	
	2 „ -ете (-єте)	-ите (-їте)	
	3 „ -уть (-ють)	-ать , -ять	

Приклади:	беру	купую	хвалю	біжу	гою
	береш	купуєш	хвалиш	біжиш	гоїш
	бере	купує	хвалить	біжить	гоїть
	беремо	купуємо	хвалимо	біжимо	гоїмо
	берете	купуєте	хвалите	біжите	гоїте
	беруть	купують	хвалять	біжать	гоять

Третя група

в) До третьої групи належать чотири дієслова: *їсти*, *бути*, *дати* (відпо) *їсти*: вони мають особливі форми в теперішньому часі (перші) і майбутньому (другі);

Одн.	1 ос.	їм	(єсьм)	дам	(відпо) вім
	2 „	їси	(єси)	даси	(відпо) віси
	3 „	їсть	(єсть), є	дасть	(відпо) вість
Множ.	1 „	їмо	(єсьмо)	дамо	(відпо) вімо
	2 „	їсте	(єсте)	дасте	(відпо) вісте
	3 „	їдять	суть	дадуть	(відпо) відять

Форми *єсьм*, *єси* й т. д. загинули, лишилися тільки форми 3 ос. *є* і *суть*. Де хто вживає „є“ скрізь, в обох числ.

-ає — -а

Уваги. 1. В 3 особі одн. в дієсловах 1 групи (*є/у*) *є* після *а-* (*я*) може (звичайно в поезії) зникати: *біга*, *смика*, *пита*, *гуля*, *розмовля*, *балака*, *набалака* . . . Але у прозовій книжній мові ці форми не вживаються.

-е — -ить

2. Змішувати групи (I й II) дієслів не можна, і не можна вживати таких форм, як: *купе*, *любє*, *носе*, *возє* . . . , а тільки: *купить*, *любить*, *носить* . . . *носять*, *люблять*, *купають* (не — *носять* . . .) . . . *носимо*, *возимо* . . . (не *носемо* . . .) . . .

-ем — -им

3. У 1 ос. множ. зрідка вживається й форма на *-ем*, *-им*: *берем*, *ходим*, *носим* . . .

-ється

4. У дієсловах із *-ся* в 3 ос. одн. 1 групи *-ть* не відкидається: *бере* — *береться*, *знає* — *знається* (див. § 14_б).

-кти, -гти

5. Дієслова 1 групи на *-кти*, *-гти* переміняють у всіх особах однини і множини, отже й у 1 ос. одн. і 3 ос. множ *к*, *г* на *ч*, *жс*: *пекти* — *печу*, *печуть*, *могти* — *можєу*, *можєуть*, див. § 20_з.

6. У другій групі дієслова на **-дити, -тити, -сити, -зити** в 1 ос. одн. м'якшать **д** на **дзє** (ходити — *ходзє*, не — *ходю*), **т** на **ч** (тратити — *трачу*, не — *тратю*), **с** на **ш** (носити — *ношу*, не — *носю*), **з** на **зє** (возити — *воззє*, не — *возю*), **ст** на **щ** (хрестити — *хрещу*, не хрестю), **зд** на **здзє** (їздити — *їздзє*, не — *їздю*), див. ще § 20₂.

-ДИТИ,
-ТИТИ,
-СИТИ,
-ЗИТИ

7. В тій самій групі дієслова на **-пити, -бити, -мити, -вити** (з губним визвуком пня) мають „т“ не тільки перед закінченням 1 ос. одн., але й у 3 ос. множ:

-ПИТИ,
-БИТИ,
-МИТИ,
-ВИТИ

купити — *куплю, куплять* (не — *купають*)

любити — *люблю, люблять* (не *любять*)

ламати — *ламлю, ламлять* (не *ламють*)

ловити — *ловлю, ловлять* (не *ловять*), див. § 22₁₆.

2. Минулий час.

59. Минулий час має такі закінчення:

	Чол. р.	Сєр. р.	Жін. р.	Всі роди
Одн.	-в	-ло	-ла	Множ. -ли

Приклади: спати — *спав, спало, спала, спали*; колоти — *колов, кололо, колола, кололи* . . .

Але після шелестівок зак. в чол. роді зникає: гребти — *грїб* (гребла), пасти — *пас* (пасла), утекти — *утїк* (утекла), стригти — *стриг* (стригла) . . .

3. Давноминулий час.

60. Давноминулий час в сполучення форми минулого часу дієслова з такою ж формою помічного дієслова „бути“: *я ходив був, я робила була, вони поїхали були* . . .

4. Майбутній зложений час (недоконаний).

61. 1. Форма майбутнього часу складається з дієіменника (infinitiv) та теперішнього часу помічного дієслова „мати“: *му, меш, ме, мем(о), мете, муть*. Ці останні форми зовсім зрослися з дієіменником і відчуються так, наче б були просто закінченнями майбутнього часу (тим то й пишуться сукупно з дієіменником, див. § 70).

-му, -меш,
-ме

1	ос. од.	співатиму	ходитиму	перебиратимусь
2	„ „	співатимеш	ходитимеш	перебиратимешся
3	„ „	співатиме	ходитиме	перебиратиметься
1	„ мн.	співатимем(о)	ходитимем(о)	перебиратимемось
2	„ „	співатимете	ходитимете	перебиратиметесь
3	„ „	співатимуть	ходитимуть	перебиратимуться

2. Крім цієї форми, вживається форма з дівіменника та майбутнього часу дієслова „бути“:

буду, будеш, буде

1 ос. од.	ходити	буду й	буду	ходити
2 „ „	робити	будеш і	будеш	робити
3 „ „	їсти	буде й	буде	їсти й т. д.

3. В обох цих формах майбутнього часу дівіменник береться лише недокоаний: робити — *робитиму, буду робити*; але зробити — *зроблю* . . .

Наказовий (вольовий) спосіб.

62. Наказовий спосіб має такі форми:

	1 група	2 група	3 група
1 ос. одн.	—	—	—
2 „ „	-і	-ь	-й
3 „ „	(нехай + тепер. або майбутн. ч. дієслова у 3 ос. одн.)		
1 „ мн.	-ім	-ьмо	-мо
2 „ „	-іть	-ьте	-те
3 „ „	(нехай + тепер. або майбутн. ч. дієсл. у 3. ос. множ.)		

Приклади:

2 ос. одн.	несі	стань	ріж	дай
	роби	винось	сип	купуй
3 „ „	нехай несе	стане	ріже	дає
	„ робить	виносить	сипле	купує
1 „ множ.	несім	станьмо	ріжмо	даймо
	робім	виносьмо	сипмо	купуймо
2 „ „	несіть	станьте	ріжте	дайте
	робіть	виносьте	сипте	купуйте
3 „ „	нехай несуть	стануть	ріжуть	дають
	„ роблять	виносять	сиплють	купають

Виходить, що всі форми йдуть за 2 ос. одн.: перша група, з наголошеним **-й** (*несі́й*), має **-ім**, **-іть** (*несі́м, несі́ть*); друга з пом'якшеною шелестівкою (*стань*) — **-ьмо**, **-ьте** (*станьмо, станьте*) або з твердою (*си́л, рі́ж*) — **-мо**, **-те** (*си́мо, рі́же*); третя група після голосівкового пня — **-й** (*да́й*), **-ймо**, **-йте** (*да́ймо, да́йте*).

Третя особа мн. й одн. заступається формою 3 ос. тепер. (майбутн.) часу з додатком: *нехай*.

Уваги. 1. Про форми наказового способу пнів на **к, г**: *пні на печи, печі́м, печі́ть*; *бережисі, бережисі́м, бережисі́ть*, див. § 20₃. **к, г**

2. У 1 особі множ. в першій групі (де **й** наголошене: *несі́й*) **-імо**, **-ите** може бути ще закінчення **-мо**: *бері́мо, несі́мо* . . . ; у другій особі в поезії відома в цій групі форма на **-те**: *бері́те, носі́те* . . . , та в книжній мові ця форма не вживається.

3. З прийменниками де-які дієслова першої групи переносять наголос із закінчення на пень, при чому **-и** та **-і** випадають, і дієслово переходить у другу групу: *несі́й, несі́м* — *прино́сь, прино́сьмо*, *держі́й* — *придерж́, ході́й* — *прихóдь, води́й* — *привóдь* . . . **Спри-ростк. діє слова -мо, -те**

Можливий спосіб.

63. Можливий спосіб має два часи: теперішній **Тепер. час** і минулий.

1. Теперішній час можливого способу складається з форм минулого часу дієслова з часточкою **би** (**б**): *ходив — ходив би, пішов — пішов би, ішов — ішов би, ішли б, ходили б* . . .

Цих форм уживаємо для всіх часів (теперішнього, минулого, майбутнього): *Чом ти не пишеш із нами? — Та я б і писав, та нема олівця [теп.]. Чом ти вчора не написав листа? Та я б і написав, та ніколи було* (краще сказати тут: *Та я був би й написав, та ніколи було*) — *[минул.]. Чи прийдеши завтра до нас? Та я б завтра і прийшов до вас, та, мабуть, не пустять* . . . [майб.¹⁾].

¹⁾ Усе це залежить від слів: *учора, завтра*, які надають властиво значіння часові. Ред.

Минулий час

2. Минулий час можливого способу творить теперішній час можливого способу (див. під 1) у сполучі з минулим часом помічного дієслова „бути“ (був би, була б . . .): ходив — *ходив би* — *був би ходив*, пішов — *пішов би* — *був би пішов*, ішов — *ішов би* — *був би йшов*, була б ішла, були б ішли . . .

Цих останніх форм уживають для минулого часу в більшості з відтінком давноминулості: «Як би знала — до схід сонця була б утопила».

Доконаність — недоконаність.

64. Головніші засоби творення доконаних форм дієслівних (перфективних, форм „совершенного вида“) — це приростки, наростки (про наростки дієслова див. § 74) й наголос. Власне, все це елементи словотворчі, бо з ними, чи без них, змінюється й реальне (словарне) значіння слів; а проте вони вносять ще й чисто граматичну зміну у слова, а саме — надають дієсловам недоконаної (протягової, чи наворотової) форми значіння доконаності (закінченості, раптовості).

Приростки

1. Приростки:

питати (питав — минул. ч., питаю — теп. час, питатиму — майбутн. ч.) — *спитати*, *напитати*, *роспитати*, *запитати* (спитав — минул., спитаю — майб. ч. доконаний)

гнати (жену, гнав, гнатиму) — *розігнати*, *вигнати*, *погнати*, *увігнати*, *нагнати* . . . (розігнав, розжену . . .).

жовтіти (жовтію, жовтів, жовтітиму) — *пожовтіти*, *зажовтіти* . . . (пожовтів, пожовтію . . .).

Зате наростки, особливо ж наросток: **-а-**, **-ува-** (**-юва-**), такі форми дієслова, вже сприростковані (див. далі), перетворюють ізнов на недоконані (не відкидаючи наростка), і то наворотові:

напитати — *напитувати* (порівн.: напитаю — напитаю)

розігнати — *розгонювати*, і далі

робити — *виробляти* — *вироблювати*

пилити — **над**пилити — надпилювати
 писати — **під**писати — підписувати
 морочити — **об**морочити — обморочувати
 смалити — **про**смалити — просмалювати
 рвати — **по**рвати — поривати . . .

2. Наростки:

Наростки

грюка**ти** (грюкаю, грюкав, грюкатиму) — грюк**ну**ти
 (грюкнув, грюкну),

поверт**ати** (повертаю, повертав, повертатиму) —
 повер**ну**ти (повернув, поверну),

стук**ати** (стукаю, стукав, стукатиму) — стук**ну**ти,
 стук**о**нути (стукнув, стукну, стуконув, стукону) . . .

3. Наголос:

Наголос

а) висип**ати** — висип**а**ти
 роскид**ати** — роскид**а**ти
 перетик**ати** — перетик**а**ти
 задих**атись** — задих**а**тись
 вистриб**ати** — вистриб**а**ти
 вистин**ати** — вистин**а**ти
 здиб**ати** — здиб**а**ти
 збіг**ати** — збіг**а**ти . . .

б) звоз**ити** — звоз**и**ти
 перенос**ити** — перенос**и**ти
 відвод**ити** — відвод**и**ти
 сход**ити** — сход**и**ти . . .

в) пізн**аю** (пізнавати) — пізн**аю** (пізнати)
 загра**ю** (загравати) — загра**ю** (заграти)
 вигра**ю** — вигра**ю** . . .

У всіх цих випадках треба наголос відзначувати на письмі, коли з самого контексту не ясно, котра з двох форм є не думці, чи, наприкл.: „Ой, здиб**а**ється сива голубонька та з сивими соколами“, чи „Ой, здиб**а**ється сива голубонька та з сивими соколами“.

З перетвором одної форми дієслова в другу, напр., недоконаної наворотової з протягової чи доконаної,

в'яжеться часто перезвук, себ-то, переміна одної головки на другу, напр., *плести* — *заплітати*, *мерти* — *умирати*, *скочити* — *скакати*, див. §§ 66, 51, 116.

Дієімєнник.

65. Дієімєнник має закінчення **-ти** (ся), який додається до кореня, або до пня (після наростка):

а) *гребти*, *скупти*, *сопти* (сопіти), *хронти* (хропіти), *пливти*, *ревти* (і *ревіти*) . . .

б) *нести*, *везти*, *плести* (плету), *красити* . . .

в) *бігти*, *берєгти*, *запрягти*, *лягти*, *могти*, *тягти* (тягну), *стерєгти*, *стригти*, *волокти*, *пекти*, *товкти*, *сікти* . . .

г) *мерти*, *жєрти*, *терти*, *перти*, *дерти*.

ґ) *ходити*, *носити*, *спати*, *хотіти*, *панувати*, *грітися* (грітись), *братися* (братись), *ллити* (і *лити*) . . .

-ти, -ть

1. Скорочувати закінчення дієімєнника **-ти** на **-ть** у книжній мові (в поетичній уживається) — не треба.

-гти — -кти

2. Треба звернути увагу на те, що групи **-гти**, **-кти** в українській мові залишаються, й на **-чи** не переходять: *пекти*, *могти*, а не — як на Поділлі: *печи* [моск. *печь*], *мочи* [моск. *мочь*].

Дієприкметники діяльного стану.

-чий, -че,
-ча

66. 1. Дієприкметник теперішнього часу діяльного стану є у стані зникнення. Вживані дієслівні форми на **-чий**, **-че**, **-ча**, є, власне, вже прикметники, почасти народнього, почасти книжного походження: *гарячий*, *пекучий*, *біжучий* (час, а не — кінь, наприклад), *пестерпучий*, *шипучий* . . . див. § 73₂₈.

2. Дієприкметник минулого часу, як і попередній, майже зовсім зник, а залишилось кілька слів із закінченнями **-ший**, **-ше**, **-ша** з колишнього дієприкметника: *померший* (і *померлий*), див. § 73₃₁.

-ший, -ше,
-ша

Замість колишніх дієприкметників на **-ший**, **-ше**, **-ша** укр. мова залюбки вживає прикметників із наростком **-лий**, **-ла**, **-ле**, див. § 73₂₀₆.

Увага. Ніяким чином не можна сказати українською мовою: біжучий кінь, а треба казати — *кінь, що біжить*, не: прийшовший чоловік, а — *чоловік, що прийшов*.

А вже зовсім неможливо так казати:

Трапляючіся випадки, а треба все казати: *випадки, що трапляються*; не збір находившихся там людей, а — *збір людей, що там находились*.

Дієприкметник страждального стану.

67. 1. Дієприкметник страждального стану теперішнього часу, як і попередні, уже зник. Залишки від нього: *любимий, питомий, знайомий, родимий, нестерпимий, відомий, видимий, зримий* — це вже прикметники (див. § 73₂₁).¹⁾

-мий

2. Дієприкметник минулого часу зберігсь уповні з наростками: **-ний, -не, -на** (після шелестівкових пнів зі вставленим „е“), **-тий, -те, -та**:

-ний, -не

-на

-тий, -те

-та

латати — *латаний, латане, латана*

заспати — *заспаний, заспане, заспана*

купити — *куплений, куплене, куплена*

робити — *роблений, роблене, роблена*

носити — *пошений, пошене, пошена*

відродити — *відроджений, відроджене, відроджена*,

притужити — *притужений, притужене, притужена* . . .

бити — *битий, бите, бита*

терти — *тертий, терте, терта* . . .

Від сприросткованих недоконаних дієслів (див. § 64₁) із наростком **-ува-** (**-юва-**) утворені такі дієприкметники беруть на себе звичайно функцію дієприкметників теперішнього часу стражд. стану і в такому разі відповідають, між іншим, московським дієприкметникам на **-мый** (прописываемый, составляемый . . .):

¹⁾ Тим то не можна сказати: *любимий мною*, а кажеться: *любима людина*, у значінню: *люба* . . . Ред.

(виробити — вироблювати) вироблений — *вироблюваний*
 (записати — записувати) записаний — *записуваний*
 зіставлений — *зіставляваний*
 надпи́лений — *надпилюваний*
 обматаний — *обматуваний*
 переораний — *переорюваний*
 підкреслений — *підкреслюваний*
 показаний — *показуваний*
 приневолений — *приневолюваний*
 просмалений — *просмалюваний*
 розщеплений — *розщеплюваний*
 ув'язаний — *ув'язуваний* . . .

Неособова
 форма
 -но, -то

3. Присудковий неособовий дієприкметник має наросток попереднього (2), а тільки в невідмінній формі: *-но, -то*. Вживається він виключно в безпідметових реченнях (§ 76) як присудок, вимагаючи після себе знахідного відмінка (предмета, об'єкта): *куплено, роблено, пошено, бито, накрито, вироблено, записано, вироблювано, записувано* . . . (при кожному: кого? що?).

Змішувати його з середнім родом страждального дієприкметника минулого часу (2), де буде закінчення *-не, -те* — не можна; тим то й не слід, напр., писати „*як воно збудовано*“ (підзаголовок до книжки проф. М. Білоусова: „Де-що про наше тіло“); граматично можливе або „*воно збудоване*“ або „*його збудовано*“; в даному ж разі треба вжити останнього.

Дієприслівник.

68. Дієприслівників у українській мові двоє.

1. Дієприслівник теперішнього часу твориться наростком *-чи*, при чому в дієслів 1 групи перед *-чи* являється *-у- (-ю)*, у дієслів 2 групи *-а- (-я-)*, див. § 58: *беручи, кажучи, виробляючи* (від — виробляти), *вироблюючи* (від — вироблювати), *купуючи, заподіюючи* . . .; *біжачи, сплячи, посячи, косячи, доячи, стоячи, сидячи* . . . (а не — біжучи, сплючи, носючи і т. д.).

Дієприслівники на **-а (-я)** залишилися лише в окремих словах, що вже й не суть дієприслівниками, а звичайними прислівниками: *як мога, куди видя, знехотя* (та ще декуди в поезії, пор. у Шевч.: *сидя, стоя, ходя* — але ж у книжній мові вживати їх не можна).

-а, -я,

2. Дієприслівник минулого часу має наросток **-ши**, при чому після голосіткових пн'ів вставляється „в“ — *пієши, пасиши, пієши, стригиши, бієши* — але: *бравиши, каравиши, вироблявиши, вироблювавиши, купувавиши, заподіювавиши, спавиши, посивиши, косивиши, доївши, стоявши, сидівши* . . . Також доконані: *взявши, купивши, сказавши, заподілюши* . . .

-ши

Віддієслівні йменники.

69. Віддієслівні йменники кінчаються на **-ння, -ття**: *виробити — вироблення, зникнути — зникнення, зменшити — зменшення, пити — пиття* . . .

Доконаність і недоконаність дієслів залишається й на віддієслівних йменниках, і треба вживати за вимогою самої думки тої, чи іншої з тих двох можливих форм:

зберегти — *збереження*; зберігати — *зберігання*;

зникнути — *зникнення*; зникати — *зникання*;

переконати — *переконання*; переконувати — *переконування*;

поширити *поширення*; поширювати — *поширювання*;

побільшити — *побільшення*; побільшувати — *побільшування*;

зменшити — *зменшення*; зменшувати — *зменшування*;

закінчити — *закінчення*; закінчувати — *закінчування*;

відродити — *відродження*; відроджувати — *відроджування*;

дослідити — *дослідження*; досліджувати — *досліджування*;

зарадити — *зарадження*; зараджувати — *зараджування*;

погодити — *погодження*; погоджувати — *погоджування* . . . [про *дaje*, див. §§ 20₂, 23₄].

Так само розрізняти треба, і не можна вживати одного замість другого віддієслівних імеників близькозначних і близькозвучних, але не — рівнозначних, як от: *ширення* (від — ширити) і *ширшання* (від — ширшати) і. т. ін.

Зразки відміни дієслова.

70.

1 група *є/у, є/ю.*

<i>Дієіменник:</i>		пас-ти	чита-ти
<i>Теперіш. час:</i>	1 ос. одн.	пас-у	чита-ю
	2 „ „	пас-еш	чита-еш
	3 „ „	пас-е	чита-є
	1 „ мн.	пас-емо	чита-ємо
	2 „ „	пас-ете	чита-єте
	3 „ „	пас-уть	чита-ють
<i>Минулий час:</i>	1 ос. одн.	я пас, пас-ло, -ла	я чита-в, -ло, -ла
	2 „ „	ти пас, пас-ло, -ла	ти чита-в, -ло, -ла
	3 „ „	він пас, пас-ло, -ла	він чита-в, -ло, -ла
	множина:	ми, ви, вони пас-ли	ми, ви, вони чита-ли
<i>Давпоминул. час:</i>		я пас був	я читав був
		я пасло було	я читало було
		я пасла була . . .	я читала була . . .
<i>Майбутній час:</i>	1 ос. одн.	пастиму або буду пасти	читатиму або буду читати
	2 „ „	пастимеш „ будеш пасти . . .	читатимеш або будеш читати . . .
<i>Дієприкметн. стражд.:</i>		пас-е-ний, -не, -на	чита-ний, -не, -на
<i>Дієприслівн. тепер.:</i>		пас-у-чи	чита-ю-чи
<i>Дієприслівн. минул.:</i>		пас-ши	чита-в-ши
<i>Наказовий (вольов.) спос:</i>			
	2 ос. одн.	пас-и	чита-й
	3 „ „	нехай пасе	нехай читає

1 ос. мн.	пас- ім	чита- ймо
2 „ „	пас- іть	чита- йте
3 „ „	нехай пасуть	нехай читають

Можливий спосіб

<i>тепер. час:</i>	я пас би	я читав би
	я пасло б	я читало б
	я пасла б . . .	я читала б . . .
<i>минул. час:</i>	я пас би був	я читав би був
	я пасло б було	я читало б було
	я пасла б була . . .	я читала б була . . .

2 група — и/я а, ї/я

<i>Дієсменник</i>	хвали- ти	гої- ти
<i>Теперіш. час:</i>	1 ос. одн. хвал- ю	го- ю
	2 „ „ хвал- иш	го- їш
	3 „ „ хвал- ить	го- їть
	1 „ мн. хвал- имо	го- їмо
	2 „ „ хвал- ите	го- їте
	3 „ „ хвал ять	го ять
<i>Минулий час:</i>	1 ос. одн. я хвали- в, -ло, -ла	я гої- в, -ло, -ла
	2 „ „ ти хвали- в, -ло, -ла	ти гої- в, -ло, -ла
	3 „ „ він хвали- в, -ло, -ла	він гої- в, -ло, -ла
	множина: ми, ви, вони хвали- ли	ми, ви, вони гої- ли
<i>Давномин. час:</i>	я хвалив був	я гоїв був
	я хвалило було	я гоїло було
	я хвалила була . . .	я гоїла була . . .
<i>Майбутній час:</i>	1 ос. од. хвалитиму або буду хвалити	гоїтиму або буду гоїти
	2 „ „ хвалитимеш або будеш хвалити . . .	гоїтимеш або будеш гоїти . . .
<i>Дієприкм. стражд.</i>	хвал- ений, -не, -на	го- єний, -не, -на
<i>Дієприсл. тепер.:</i>	хвал- я-чи	го- я-чи
<i>Дієприслівн. минул.:</i>	хвали- в-ши	гої- в-ши

Паказовий (вольов.) спос.:

2 ос. одн.	хвал и	го- й
3 „ „	нехай хвалить	нехай гоїть
1 „ мн	хвал- ім	гой- мо
2 „ „	хвал- іть	гой- те
3 „ „	нехай хвалять	нехай гоять

Можливий спосіб

<i>тепер. час:</i>	я хвалив би	я гоїв би
	я хвалило б	я гоїло б
	я хвалила б . . .	я гоїла б . . .
<i>минул. час:</i>	я хвалив би був	я гоїв би був
	я хвалила б була	я гоїла б була
	я хвалило б було . . .	я гоїло б було . . .

3 група

Дієсменники: бу-**ти** їс-**ти** да-**ти** оповіс-**ти**

Теперішн' час:

1 ос. од.	я (єсьм)	ї- м
2 „ „	ти (єси)	ї- си
3 „ „	він воно вона	} в їс- ть
1 „ мн.	ми (єсьмо)	
2 „ „	ви (єсте)	
3 „ „	вони суть	їд- ять

Минул. час:

1 ос. од.	я бу-в, -ло, ї-в,	да-в,	опові-в,
	-ла	-ло, -ла	-ло, -ла
2 „ „	ти бу-в, -ло, ї-в,	да-в,	опові-в,
	-ла	-ло, -ла	-ло, -ла
3 „ „	він-бу-в . . . ї-в . . .	да-в . . .	опові-в . . .
множина:	ми, ви, вони бу-ли ї-ли	да-ли	опові-ли

Давноминулий час:

я був був	я їв був	я дав був	я оповів був
я було було	я їло було	я дало було	я оповіло було
я була була...	я їла була...	я дала була...	я оповіла була...

Майбутній час:

1 ос. од.	буд-у	їстиму або буду їсти	да-м	опові-м
2 „ „	буд-еш	їстимеш або	да-си	опові си
3 „ „	буд-е	будеш їсти	да-ть	оповіс-ть
1 ос. мн.	буд-емо	і. т. д.	да-мо	опові-мо
2 „ „	буд-ете		да-те	оповіс-те
3 „ „	буд-уть		дад-уть	оповід-ять

Дієприкм. стражд.:

їдж-е-ний,	да-ний, -не,	оповідж-е-ний,
-не, -на	-на	-не, -на

Дієприсл. тепер.:

буд у-чи	їд-я-чи
----------	---------

Дієприсл. минул.:

буд-в-ши	їв-ши	да-в-ши	опові-в-ши
----------	-------	---------	------------

Наказов. (вольов.) спосіб:

2 ос. од.	будь	їж	да-й	оповідж
3 „ „	нехай буде	нехай їсть	нехай дасть	нехай оповість
1 „ мн.	буд-ьмо	їж-мо	да-ймо	оповідж-мо
2 „ „	буд-ьте	їж-те	да-йте	оповідж-те
3 „ „	нехай будуть	нехай їдять	нехай дадуть	нехай оповідають

Можливий спосіб

тепер.	я був би	я їв би	я дав би	я оповів би
час:	я було б	я їло б	я дало б	я оповіло б
	я була б ...	я їла б ...	я дала б ...	я оповіла б ...
минул.	я був би був	я їв би був	я дав би був	я оповів би був
час:	я було б було	я їло б було	я дало б було	я оповіло б було
	я була б була	я їла б була	я дала б була	я оповіла б була
	і т. д.	і т. д.	і т. д.	і т. д.

НАРОСТКИ.

71. Тут подаємо наростки живі, словотворчі, тоб-то такі, що ми їх відчуваємо як елементи якоїсь одноманітної групи слів, або, краще сказати, як такі елементи, що собою об'єднують слова зовсім не споріднені лексичним значінням і тим самим у нашій свідомості виступають особливими словотворчими звукосполученнями (рідше звуками), здатними надавати словам із ріжним значінням одну спільну прикмету, спільну не тільки граматично, а й лексично. Ось, наприклад, наросток **-ина** не тільки вирівняв граматично слова; *зерно, часник, риба* — *зернина, часничина, рибина*, а й надав їм спеціальної спільної прикмети значіння, а саме — одиничности, окремішности.

Зібрано тут усі наростки йменника, прикметника й дієслова, крім тільки наростків тепер уже мертвих, як, напр., **-р** (*жи-р, да-р*), а то й нових, але мало вживаних, таких, що не досить іще внатурились у літературній мові, як от **-ша** (*гетьман-ша . . .*). Але вказане не вичерпує наросткових можливостей іще й тим, що при словотворі нераз уживаються цілі групи наростків, іноді дуже складні, як, наприклад, *лис-ич-ен-ят-оч-ко*. Звісно, можливо, що де-які відтінки значіння наростків проминуто, або не зовсім як слід визначено, але зате подано багато прикладів, і з них читач сам схопить характер того, чи іншого наростка. Не завжди зразу можна добачити ріжницю близькозначних наростків, як, наприклад:

верхівень — верхівець — верховик
відьмак — відьман — відьмач — відьмар
головань — головач — головко
скрипань — скрипник
колісце — колиця і т. д.

У таких разях найкраще розбиратися за допомогою аналогічних груп слів, слів із такими ж наростками. Подаються наростки за азбукою. При укладі розділу про наростки впорядчик найбільш користувався граматикою *Смаль-Стоцького* й *Гартнера* [Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache] та словником *Грінченка*. Матеріал останньої праці дозволив значно поповнити зібране й систематизоване в першій праці.

Іменникові наростки.

72. 1. -ак (-як) а) для означення носія чинности, діяль- **-ак, (-як)** ности, переважно особи: *письмак, піяк, відьмак, співак*, також: *біяк* (= великий молот), *різак* (= великий ніж)...;

б) для означення носія якоїсь прикметности: *голяк, провтак, вертак, біляк, більмак, бідак* . . .;

в) для означення стану, місця перебування, народности особи: *вояк, бережак, мертвяк, Волиняк, Поляк, Прусак* . . .;

г) для означення чоловічого роду живих істот: *гусак, лошак, дітвак* . . .;

ґ) для означення де-яких недуг, наростів на людському тілі: *боляк, чиряк, гнояк, пістряк* (= рак), *сліпак, овочак, жиляк* . . .

2. -ака, (-яка) — для означення згрубілости речі, **-ака,** особи: *рубака, воляка, вужасака, одчаяка, бариляка, губ'яка*... **(-яка)**

3. -аль, -аля, -ань, -аня для означування предмету **-аль, -аля,** (майже завжди особи) за найхарактернішою при- **-ань, -аня** кметою: *коваль, скрипаль, носаль, довгаль*... *шваля, праля*... *довгаль, вусаль, броваль, бородаль, голосаль, горбаль, горляль, губаль, гриваль, дзюбаль, здороваль, зубаль, кострубаль* . . ., *крисаль* (= капелюх зі широкими крисами), *лисаль, білаль* . . .

(наголос на **-а́нь, -а́ня**) . . . ; крім того, **-а́нь** уживається зрідка зі значінням дієприкметника страждального минул. часу: *ла́мань* (= зламане), *ка́зань* (= сказане) . . . з наголосом на пні . . .

-ално, див. **-ильно**.

-ан 4. **-ан** (**ип**), див. під. 22 (**-ин**).

-ар, -яр 5. **-ар** (**-яр**), дуже поширений наросток для означення особи якоїсь професії або здатності: *байкар*, *бляхар*, *біляр*, *вісчар*, *віспар*, *бондар*, *кобзир*, *писар*, *токар*, *лікар*, *штукар* . . .

-ач 6. **-ач** а) підходить близько значінням до **-ак** (див. 1 а): *відвідувач* (відвідувати), *грач* (грати), *деркач*, *доглядач*, *ткач* . . . ;

б) підходить до **-ак** б) *вирлач* (вирлоокій), *бородач*, *гривач*, *горлач*, *волохач*, *носач* . . . ;

в) схожий у словотворі з **-ач** а), але з іншим значінням: *налігач* (ремінь), *поп'яхач* (кого „пхають“), *брязкач* (гроші), *повівач*, *сікач*, *колодач* . . .

-ба, -оба 7. **-ба** (**-оба**) близький значінням до **-ння, -ття** (при дієслівних пнях, див. під. 42): *боротьба*, *лічба*, *молотьба*, *мійба*, *журба*, *ганьба*, *волочба*, *гульба*, *сійба*, *сівба* . . . *шаноба* . . .

-ва 8. **-ва** а) у згрубіло-зневажливих збірних іменників: *мишва́*, *жілва́*, *дітва́*, *кінва́*, *кошва́*, *му́жва́* . . . ; навіть — *грошва́*, *моква́*, *багва́* (наголос на наростку) . . . ;

б) при дієслівних пнях для творення йменників, близьких своїм значінням до віддієслівних: *битва*, *гонитва*, *молитва*, *жертва*, див. під 42.

-енко 9. **-енко** — для означування сина через професію або назву батька: *швець* — *шевченко*, *бондаренко*, *вісчаренко*, *Науменко*, *Гливи́енко* (Глива — прізвище) . . . див. **-івна** під 31.

-ень 10. **-ень** — для означення сутної прикмети особи або речі чоловічого роду: а) *блазе́нь*, *верхіве́нь*, *в'язе́нь*, *виторопель*, *велете́нь*, *красе́нь*, *дуре́нь*, *леже́нь*, *уче́нь* . . . б) *піве́нь*, *скре́-*

котень . . . в) безлюдень, безматень (вулік), визубень, викру-
тень („извилина“), вивертень, січень, вересень . . . , водень,
кисень (новотвори) . . .

11. **-енька** — для означення псливо-здрібнілих іменників жіп. роду: *річенька, рученька, піженька, душенька, Марусенька* . . . **-енька**

12. **-енько** — для означення псливо-здрібнілих іменників чоловічого й середнього роду: *копиченько* (коник) . . . *серденько, горенько, лишенько* . . . **-енько**

13. **-еня (т)** — для означення нащадків живих істот і взагалі малих, дрібних речей: коза — *козеня* (козеняти . . .), *кошеня, левеня* (лев), *папеня* . . . *рученята, по-жєнята, оченята, грошенята* . . . **-еня**

14. **ець а)** близький значінням до **-ач** [див. під 6]: *вида-вець, жєнець, курець, кравець, швець, злочинець* . . . ; **-ець**

б) близький значінням до **-ак б** [див. під 15]: *бранець, бездолець, вихованець, старець, чернець, камінець, ремінець, чорнобривець* . . . ;

в) близький значінням до **-ак в** [див. 1 в]: *Австрієць, Американець, Німець, Італієць, Українець, Полтавець, Харківєць* . . . ;

г) для означення здрібнілих іменників чоловічого роду: *баранець, млинець, брєхунець, камінець, ремінець, хлопець* . . . ;

ґ) близький значінням до **-єнь**, особливо в [див. 10 в]: *виступєнь, вабець* . . . *вуглець* (новотвір) . . . ;

д) для означення недуг: *гостєць, грєць, волосєць, кострєць, багровєць* . . .

15. **-еча**, див. **-ота** під 46.

16. **-ечка, -ечко, -ечок** близькі значінням до **-енька, -енько** [див. під 11, 12]: *річечка, піжечка* . . . *батечко, лєчко, сонечко, горечко* . . . , *пучечок, кружечок* . . . **-еча, -ечка, -ечко, -ечок**

17. **-иво** — для збірного значіння матерії або ма-теріялу: *мливо* (і меливо), *печиво, дійво, грязиво, золиво, квасиво, куриво, мєсиво, паливо, прядиво* . . . *течиво* — вдатний новотвір для тямки „жидкость“ = рідина . . . **-иво**

-изна

18. **-изна** — для означення спадщини за походженням її: *бабїзна, дїдїзна, братовїзна, даровїзна, матерїзна* (наголос на *-изна*), але: *батьківщина*; крім того **-изна** вживається ще в слові „*бїлизна*“, а П. Куліш намагався поширити значіння наростка: *грецизна, польцизна* (грецька, польська мова, письменство, культура¹) . . . див. під 23г.

-ик

19. **-ик** а) для конкретизації прикметника (дієприкметника) йменником чоловічого роду: *боровий* — *боровик* (гриб), *верховий* — *верховик* (= верхівень), *грішний* — *грішник*, *мучений* — *мученик*, *варений* — *вареник*, *кришений* — *кришеник*, *обїжний* — *обїжник* (новотвір), *болотяний* — *болотяник*, *пастівний* — *пастівник*, *бражний* — *бражник* (2 значіння), *вірний* — *вірник* („довірне лице“), *возовик* . . . , і далі, *візник, ліжник, вербник, березник, бездїтник, бездольник, бандурник, баяндрасник, гордівник, годинник, скарбник, робітник, вартівник, власник, виховник, рахівник* . . . ;

б) для означення здрібнілості в іменниках чоловічого роду: *хлопчик, возик, волик, дощик, горобчик, кущик, братчик* . . . ;

-ило

20. **-ило**, див. **-ло**, під. 40.

-ильно,

-ално

21. **-ильно, -ално** — для означування держаків різних приладів: *грабильно, заступильно, їстичильно, кочержилно, лопатильно* . . . *дѣржално, пужално* й ін. (наголос на — *ильно*) . . .

-ин

22. **-ин** — перед цим наростком часто буває ще й другий: **-ян (-ан)** — уживається для означення окремої особи для чолов. полу з якоїсь місцевості або якоїсь професії, стану: *Волошин, Турчин, Русин, міщанин, городянин, громадянин, гусарин, заробітчанин, заборянин, загорянин, завозянин* . . .

-ина

23. **-ина** а) для означення одного якогось окремого конкретного примірника: *зерпїна* (зерно — тямка збір-

¹) Це, звичайно, польонїзм [*polszczyzna, greczyzna*]; в тому самому значінню вживають Чехи наростка *-ина*: *čeština, němčina* і т. д. Ред.

на), *бади́лина* (бадилля), *берес́тина* (берест), *боби́на* (біб), *віссы́на*, *часни́чина*, *цибу́лина*, *риби́на*, *били́на*, *моди́на*, *верби́на*, *дити́на*, *цегли́на* (наголос на -йна) . . .;

б) для означення загальної тямки щодо часу і простору: *дави́на*, *старови́на*, *пови́на*, *глиби́на*, *величи́на*, *височи́на*, *шири́на* (наголос на -ина́) . . ., див. іще **-інь**, під. 34_а;

в) для означення певних (але не строго визначених) місцевостей: *ни́зина*, *верши́на*, *доли́на*, *мокри́на*, *пороже́йна*, *береже́йна*, *бокови́на*, *болоти́на*, *кра́йна* (наголос на -йна) . . .;

г) для означення країв та історичних і побутових епох уживається наросток **-чина**: *Ту́реччина*, *Німе́ччина*, *У́горщина*, *Во́лщина*, *Хмельни́чина*, *коза́ччина*, *гайдама́ччина*, *чума́ччина*, *салда́тчина*, *пани́чина*, *діді́вщина*, *Гетьма́нщина*, *Слобожа́нщина*, *Ки́ївщина*, *Полта́вщина*, *Гали́чина*, *Букови́на* (наголос, крім цих двох останніх, завжди перед **-ина**), див. іще **-изна**, під 18;

ґ) в назвах м'яси́ва за походженням: *ку́рятина*, *бара́нина*, *ялови́чина*, *теля́тина*, *сви́нина* (наголос удержується на пні слова: яловий — яловичина) . . .;

д) у збірних назвах рослинних продуктів: *горо́динá*, *грядови́на*, *садови́на*, *ере́жинá* (наголос на -ина́, пор. *береже́йна* під в) з іншим значінням);

е) у здрібно́-зневажли́вих іменниках: *сви́тина*, *хати́на*, *хлопчи́на*, *барильчи́на* (барильце), *банду́рчина*, *соро́чина*, *будчи́на*, *хусты́на*, *місты́на* (місто), *бурла́чина*, *вчителы́на* . . . (наголос на -йна, але: *дівчи́на*) . . .;

є) в дієслівних пнях для означення дій або наслідків їх: *бігани́на*, *копани́на*, *жапани́на*, *мішани́на*, *тка́нина* . . .; так само *pluralia tantum*: *збо́рни*, *ззі́дини*, *огляди́ни*, *обста́вини*, *зпоси́ни*, *загови́ни* . . . а за ними такі, як: *соро́ковини*, *рокови́ни*, *дев'яти́ни* . . .;

ж) в числових іменників для означення певної частини одиниці: *тре́тина*, *четверти́на*, *п'яти́на*, *вісьми́на* . . також: *полови́на* (наголос на -йна); сюди ж належать новоствори: *бди́на*, *множи́на* (за сербськ.)

-иння 24. **-иння** — для означування білї ріжних рoстин: бoбoвѣиннѣ, кaртoплѣиннѣ, бaгoвѣиннѣ, бурѣиннѣ, гaрбузѣиннѣ, жaбурѣиннѣ, мaкoвѣиннѣ, coяиннѣиннѣ (нaгoлoс нa -ѣиннѣ) . . .

-иня 25. **-иня** — для oзнaчeння oсѣб жѣнoчoгo пoлу: бoгинѣ, кнѣгинѣ, гoспoдинѣ, бoѣинѣ, Туркинѣ, Нѣмкинѣ (нaгoлoс нa -ѣинѣ) . . .; щe вживaєтьсѣ в дe-ѣиннѣ слoвaх кнѣжнoгo вжитку: пyстѣинѣ, свѣтинѣ, мѣлoстѣинѣ . . .

-исько, -ище 26. **-исько, -ище** [-ѣськo, -ѣщe] — а) для oзнaчeння згрубѣлoстѣ в ѣмѣнникѣв усѣх рoдѣв: бaрaнѣськo — бaрaнѣщe (тe ж сaмe знaчѣння), бaсѣськo — бaсѣщe, бaгнѣщe, хлoпчѣськo — хлoпчѣщe, бaбѣщe, дѣвѣщe . . .;

б) для oзнaчeння мѣстѣ, дe щoсь дѣѣтьсѣ, чѣ дѣлoсь, пoдѣї: oгнѣськo — oгнѣщe, бoѣськo — бoѣщe, гнoѣщe, пoжaрѣщe, ѣчмѣнѣщe, бaзaрѣщe . . .; тaким чѣнoм нѣзкa слѣв ѣз цѣї гpуппѣ мaє oбѣдвa знaчѣння: бaзaрѣщe (мѣстe бaзaрy ѣ вѣлѣкий бaзaр), бaгнѣщe, oгнѣщe . . .;

в) в дѣслѣвннѣх пнѣв для oзнaчeння хaрaктeрy дѣї aбo нaслѣдкѣв ѣї: гyльбѣщe, грѣщe, стoвпѣщe, лѣнoвѣщe, стaнoвѣщe, вѣдoвѣщe . . . (стaнoвѣськo).

-иха 27. **-иха** — для oзнaчeння дpужѣнѣнѣ (жѣнѣкѣ): дѣчѣхa, кoвaлѣхa, Вaсѣлѣхa . . .

-иця 28. **-иця** а) для oзнaчeння живoї ѣстoтѣ жѣнoчoгo пoлу: чѣрнѣцѣя, грѣшнѣцѣя, цѣрѣцѣя, oрлѣцѣя, лѣсѣцѣя, вoвчѣцѣя, хoртѣцѣя, лoшѣцѣя, ѣгнѣцѣя, тѣлѣцѣя, мoлoдѣцѣя, зoвѣцѣя, гoрлѣцѣя . . .;

б) для oзнaчeння здрѣбнѣлoстѣ, чѣ пѣслѣвoстѣ в ѣмѣнникѣв жѣнoчoгo рoду: сѣстѣрѣцѣя, вѣдoвѣцѣя, вoдѣцѣя, тpѣвѣцѣя, мoркѣцѣя . . .;

в) в бaгaтьoх ѣмѣнникѣв тѣлькѣ для oзнaчeння жѣнoчoгo рoду слoвa: дѣвѣнѣцѣя, тaбѣнѣцѣя, рѣчѣцѣя, пoмѣйнѣцѣя, пaлѣнѣцѣя, пoтѣлѣцѣя, мaснѣцѣя, п'ѣтнѣцѣя, в'ѣзнѣцѣя, дѣрнѣцѣя, нѣсѣнѣтнѣцѣя, aбѣнѣцѣя, дѣцѣцѣя . . .;

г) для oзнaчeння рѣжннѣх нeдyг (зaпaльннѣх): пpoпaснѣцѣя, мѣтѣлѣцѣя, мoтѣлѣцѣя, вoлoкнѣцѣя, жoвѣтѣянѣцѣя . . . ѣ вдaтнѣ нoвoтвoрѣ: oлѣгѣннѣцѣя, oсѣрдѣцѣя . . .

29. **-ич** а) для означення нащадка з походження, особливо з попереднім наростком **-ов**, **-ев**: *діди́ч, родичи́, шва́гачи́, мамчи́ч . . . короле́вич, майстро́вич, попови́ч, Макси́мови́ч . . .* -ич

б) для означення самця: *дро́хви́ч (дрохва), леле́чи́ч (лелека), їжа́чи́ч (їжак), пави́ч (пава) . . .*

в) зрідка близький значінням до **-ач**, а): *кормани́ч, пого́ни́ч, див. ба.*

30. **-ище**, див. **-исько**, під 26.

31. **-івна** — для означення дочки, відповідно до **-енко** (див. під 9), почасти **-ич** (див. під 29): *попівна́, шевці́вна, Пауменкі́вна, Гливе́нкі́вна . . .*; щодо прізвищ, то вони вживаються з наростком **-івна** до заміжжя; вживання таких назв., як „Ганна Гливе́нко“ в калічен-
ня мови, мусить бути: *Ганна Гливе́нкі́вна, Оксана Макси́мови́чі́вна, а жінка — Гливе́нкова, Макси́мови́чева.* -ище
-івна

32. **-іж** — у кількох словах переважно дієслівних пнів. *карбі́ж, краді́ж, круті́ж, лупі́ж, меті́ж . . .* -іж

33. **-ій** а) для іронічно-зневажливого означування нахилу людей: *бабі́й, балаклі́й, вереді́й, жлукті́й, кру́тій, лупі́й, пусті́й, стогні́й, плаксі́й . . .* -ій

б) для означування прикмети людини, за її працею: *верті́й, воді́й, возі́й, в'язі́й, мазі́й, носі́й, палі́й . . .*

34. **-інь** а) для означування загальних тямок розміру: *вели́чнь, височі́нь, глибочі́нь, далечі́нь, широчі́нь, бистрі́нь . . .* -інь
див. під 236.;

б) іноді й в інших тямках: *відте́плінь, волосі́нь, гребі́нь, курі́нь . . .*

35. **-ість, -ощі** — для означування властивости при-
кмети (звичайно від прикметникових пнів): *раді́сть, старі́сть, певні́сть, злі́сть, мужні́сть, молоді́сть, неохайні́сть . . .*; одміна цього наростка — **-ощі** надає тямкам конкретнішого, матеріяльнішого значіння: *радо́щі, песто́щі, любо́щі, хитро́щі, ласо́щі, гордо́щі, пусто́щі . . .* -ість, -ощі

-іт

36. **-іт** — при характеристичних дієслівних пнях: *бренькіт, брязкіт, булькіт, буркіт, воркіт, гогіт, гуркіт, джерсіт, регіт . . .* див. **-от** -у дієслов. § 74_б.

-н, (-он)

37. **-к (-ок)** а) для означування здрібнілості в іменниках чоловіч. роду твердої відміни (відповідно 196): *будяк — будячок, дубок, грибок, гачок, горішок, казанок, ставок . . .*;

б) для означування становища, моменту дії й наслідку її (при дієслівних пнях звичайно страждальн. стану): *випадок, прибуток, достаток, початок, видаток, розвиток, наслідок, зшиток, заїдки . . .*;

в) іноді від прикметників: *жовток, білок . . .*

Подвоєний наросток **(о)к** дає **очок, -ечок**, а доданий до слова з наростком **-ик** — **-ичок**: *будячок, горішечок, коничок, прибуточок, зшиточок . . .*

-на

38. **-ка** а) для означування здрібнілості в іменників жіночого роду: *хата — хатка, річка, стрілка, ручка, ніжка, хатина — хатишка . . .*; подвоєний наросток, або доданий до слова з **-иця**, дає **-очка, -ечка, -ичка**: *хаточка, головочка, душечка, ніжечка, бавчка, теличка, молодичка . . .*, як і далі — *б, г.*;

б) для означування осіб і взагалі живих істот жіночого полу: *Американець — Американка, акторка, азіятка, аптикарка, Арабка, вівчарка, вчителька, лікарка, співачка, слухачка, швачка (швець), чередничка, багатирка, вергедійка, Полька, міщанка, куховарка, наймичка . . . Марковичка, Поповичка (прізвища) . . .*; *гуска, индикка, голубка, куріпка, качка . . .*;

в) для означення деяких недуг: *сверблячка, висипка, різачка . . .*;

г) при творенні йменників жіноч. роду різноманітного змісту з прикметникових і іменникових пнів зі звуженням і конкретизацією значіння: *веселка, вишиванка, оксамитка, вустілка, десятка, петрівка, вишнівка, слив'янка, дулівка, долівка . . .*; іноді від дієслів: *думка, гадка, заціпка, бійка . . .*

39. **-ко** а) для означування здрібнілості в іменників середнього й чоловічого роду: *очко* (вічко), *вушко*, *відерко*, *яєчко*, *молочко* . . . , *курчатко*, *телятко* . . . ; *тато* — *татко*, *котко*, *братко*, *сватко*, *Тишко*, *Грицько*, *Гнатко*, *Омелько*, *Іванко* . . . ;

-ко

б) іноді навіть від дієслівних пнів (без значіння здрібнілості): *забути* — *забудько*, *хапко*, *крутько*, *хвалько*, *порадько* . . .

Подвоєний наросток **-к-** дає — **-очко-**, **-ечко**: *відеречко*, *курчаточко*, *батецько* . . .

40. **-ло** а) для означування знаряддя або матерії до праці, тоб-то, того, чим щось роблять (сама ж праця означається дієслівним пнем): *рало* (орати), *мило* (мити), *било* (бити), *шило*, *скребло*, *білило*, *чорнило*, *кресало*, *відливало*, *весло* (везти), *масло* (мазати), *вабило* (= ваба), *гуркало* (іграшка), *кадило* . . . ;

-ло

б) для зневажливо-лайливих назв осіб (при дієслівних та викликових пнях): *хтокало*, *гакало* (хто часто вживає „хто?“ „га?“), *гарикало*, *балакайло*, *доббайло*, *гуркало* (хто гуркає), *грюкало*, *опудало* (пудити = відганяти), *міняйло*, *бурмило* . . .

41. **-ник**, див. **-ик**, під 19а.

-ник

42. **-ння**, **-ття**, широко вживані наростки — для означування іменником (середн. роду) дієслівних тьмок, додаються до пнів страждальних дієприкметників: *питати*, *питаний* — *питання*, *переконання*, *вірування*, *значіння*, *відродження*, *знаття*, *прокляття*, *життя* . . . ; іноді ці абстрактні тьмки набирають значіння конкретного: *писання* (= твори), *створіння* (= істота), див. § 69.

-ння, -ття

43. **-ня** а) для означення технічного закладу, місця якоїсь праці, або перебування: *робітня*, *кухня*, *стайня*, *валюшня* . . . (особливо з **-р-**, **-ль-**, **-в-** перед **-ня**) *друкарня*, *пекарня*, *винарня*, *свічарня*, *майстерня*, *сікарня*, *спальня*, *їдальня*, *вітальня*, *копальня*, *возівня*, *вовківня*, *гноївня*, *індійня*, *молильня*, *вчильня* (новотвори) . . . ;

-ня

б) у збірних іменників жіночого роду з відтінком зневаги: *комашия, бичия, салдатия, волівия, бурсачия, вовківия, індичия, офіцерия* (з наголосом на **-ня**) . . . ;

в) для означення інтенсивності й протяговості дії: *гульня, верескотня, бряжотня, воркіття, їздя, колотня, гуркотня* . . .

-ок 44. **-ок**, див. **-к**, під 37.

-онька, -онько, -енька, -енько 45. **-онька, -онько, -енька, -енько** — означають особливо ніжно-песливе відношення до предмету мови, і створюються ним іменники всіх родів: *гіронька, соколонько, криниченька, серденько, батенько* . . .

-ота 46. **-ота** а) для означення властивості (абстрактно): *сидьота, мерзота, нудьота, тісьота, турбьота, робьота, дрімьота, самьота, глумьота, глухьота, сухьоти* (наголос майже завжди на **-ота**) . . . ;

б) у збірних зневажливих іменниках: *жінота, голота, Німота, дрібнота* . . .

До цього наростка зближаються значінням наростки **-еча (-неча)** та **-ява (-нява)**; сюди ж близько підходить і наросток **-ня** (див. під 43): *малеча* (= дрібнота), *голеча, голоднеча* (= голота), *гуркотнеча* — *гуркотня* — *гуркотнява, грюкотнеча* — *грюкнява* — *грюкотнява, колотнеча* — *колотня, дорожнеча* — *дорожня, ворожнеча, порожнеча, булькотнеча, крикнява, свиснява, курява, ляпотнява, пискнява, стукнява* . . .

ощі 47. **-ощі**, див. **-ість** під 35.

-ство, -цтво 48. **-ство (-цтво)** а) для означування властивості (абстрактно, від пнів іменників та прикметників): *багатство, братерство, каліцтво, лицарство, панство* (панування), *бідацтво* (бідкування) . . . ;

б) для означування збірних конкретних тямок (тільки від пнів іменників): *лицарство* (лицарі), *товариство, жіноцтво, дівоцтво* (із 1-им значінням), *робітництво, парубоцтво, бурсацтво* . . .

в) для означування дії, а далі й заняття: *хліборобство, кравецтво, шевство, малярство, гірництво, піяцтво, дійство, вбивство, душогубство* . . .

49. **-сь, -ся, -нь, -ня, -ньо** — для п'єсливих особових іменників: *Антось, татусь, татуньо, Марися, мамуня* . .

-сь, -ся,
-нь, ня,
-ньо

50. **-тель** — для означування особи-носія дії (тільки з дієслівних пнів): *гонити — гонитель, учитель, губитель, приятель* (сприяти), *каратель, завідатель, засідатель* . . .; у народній мові наросток цей мало вживається, його укр. мова не любить.

-тель

51. **-ук, -юк, -чук** — для означення підлітків, підпомагачів, взагалі несамотійних живих істот (наближається до **-енко**, див. під 9): *ковальчук, крамарчук, кухарчук, бондарчук, малярчук, вовчук, баранчук, левчук, ведмедчук, орлюк, близнюк* . . ., *Данилюк, Коломийчук, Федорук* . . .; іноді і при назвах неживих річей: *берестюк, клинчук, багнюк* (гриб), *маслюк* (гриб) . . .

-ук, -юк,
-чук

52. **-ун** — для означення носія якоїсь здатності, здебільшого, зневажливо: *брехун, дерун, балакун, їздун, свистун, боюн, шептун* . .

-ун

53. **-унок** — наросток, близький значінням до **-к б**, (див. 376), німецький з походження: *рахунок* (Rechnung), *вербунок* (Werbung), *гатунок* (Gattung), *малюнок, дарунок, спробунок, поцілунк, грабунок, пакунок* . . .

-унок

54. **-ух, -уха, (-юх, -юха)** — перший рідкий (*кожух, сплюх*), другий уживається для означення жіночого роду, відповідно до наростка **-ун** (див. 52) у чоловічому: *моргун — моргуха, белькотуха, брехуха, цокотуха* . . .

-ух, -уха,
-юх, -юха

55. **-це** — для означення здрібнєлих іменників середн. р. (порівн. **-ець** 2, під 14г): *віконце, відерце, колєсце, барильце, деревце, сальце, зеренце, денце* . . .

-це

56. **-чук**, див. **-ук** під 51.

-чук

57. **-юга, -уга** — для згрубілих форм іменників чоловічого роду (здебільшого, зневажливо): *кат — катюга, злодюга, хлопцюга, халуґа, козарлюга* . . .

-юга, -уга

юка 58. **-юка** — подібний до **-ака** (див. під 2): *каменюка, гадюка* . . .

-юк 59. **-юк**, див. **-ук** під 51.

-я 60. **-я** — є це змінений, але словотворчий і дотепер колишній наросток **-іє(-ье)** дуже поширений у українській мові, особливо для творення збірних слів: *підборіддя, відзаддя, роздоріжжя, зілля, безгрішшя, галуззя, ключя, приладдя, правилля, обіддя, паліччя, поміччя, залізччя, гадюччя, насіння, багаття, сміття, листя, щастя, пір'я, подвір'я, узгір'я, луб'я, безголов'я, здоров'я* . . . (медичні новотвори:) *окістя, олегення, очерев'я, ослиззя* . . . ; тим то і множини ці іменники майже ніколи не мають, див. іще **-ння, -ття** під 42, та ще § 13. § 69.

-ява 61. **-ява**, див. **-ота**, під 46.

-ян 62. **-ян (-ин)**, див. **-ин**, під 22.

-я(т) 63. **-я(т)**, наросток, рівнозначний із **-еня(т)**, див. під 13, що часто й уживаються один замість другого: *старча (і старчення), курча, гуся, котя, яголя, вутя, кача, дитинча, коліща (коліс + ча), горща* . . .

Прикметникові наростки.

-авий, -явий 73. 1. **-авий, -явий** а) при прикметникових пнях указує на менший ступінь або частинність значіння, яке міститься у пні: білий (цілком, наприклад, сніг) — *біллавий* (почасти, наприклад, із білим волоссям чоловік), *чорнявий, золотавий, жовтавий (і жовтлявий), зеленявий, круглявий, мокрявий, молодявий, дозгавий* . . . ;

б) при йменникових пнях цей наросток значіння йменника, що міститься у ній, переминює у прикмету другого йменника: дупло — *дуплавий* (наприклад, дуб), *жилавий, крілавий* (кров), *іокрлявий, коростявий, кощавий* (кість), *зорявий, дір'явий, слинявий, кучерлявий* . . .

-альний 2. **-альний**, сам наросток **-аль** — чужий, уживається в чужих словах [про нар. **-ний** див. під 22]: *ідеал — ідеальний, реальний, нормальний, соціальний, капітальний* . . . , але ж під впливом таких слів у книжній мові повитворю-

валися слова з тим наростком у сполучі з українськими
пнями: діяльний, порівняльний, відповідальний, ogrівальний...

3. **-арний** [**-ар-** елемент чужих слів]: елементарний, **-арний**
гуманітарний, популярний, вульгарний...

4. **-астий, -ястий** — наросток близький значінням **-астий, -ястий**
до **-авий**, див. під 1 — а) довгастиий, зеленастиий, дебе-
ластий, біластий, круглястий, золотастиий...; б) гіллястий,
гранчастиий, кінчастиий, головастиий, гребенястиий, драбня-
стиий, двійчастиий...; але видно більшу інтенсивність
у значінні цього наростка: гіллястий дуб (з масою гілок),
дупластий дуб (з дуплами)...

5. **-атий** а) близький значінням до **-астий** див. під 4: **-атий**
бородастий, рогатий, пикатий, зубатий, губатий, крилатий,
головатий, череватий, окатий, волохатий, горбатий...
також: багатий (від „бог“); б) вказує на подібність до
того, на що вказує пень слова: (подібний до сороки)
сорокатий, стрільчатий...

6. **-евий**, див. — **-овий**, під 23.

7. **-езний, -елезний, -енезний, -енний** — для **-езний, -елезний, -енезний, -енний**
означування дуже великої згрубілости прикмети речі:
величезний, довжезний, довжелезний, довгений (навіть:
довгелючий), малезний, старезний, старенний, здоровенний,
страшенний...

8. **-енький** — для псливих і здрібнілих форм: **-енький**
біленький, величенький, маленький...

9. **-есенький** — для більшого ступня псливості **-есенький**
і здрібнілости, ніж при **-енький**: білесенький, величеський,
чистеський.

10. **-ивий, -ливий** — для означування внутрішніх **-ивий, -ливий**
прикмет осіб і річей, особливо різних здатностей: бал-
акливий, задумливий, правдивий, лінивий, плаксивий, покірливий,
байдужливий, бунтівливий, злісливий, злобливий, зрад-
ливий, вертливий, замітливий, в'їдливий, уціпливий, підлес-
ливий, дрімливий, хворобливий, звабливий, жартівливий,
деренчливий, журливий, щасливий, псливий, тужливий,
жасливий...

ий, -ій, -їй 11. **-ий (-ій, -їй)** — власне, це закінчення майже всіх прикметників, прикмета відміни (флексії), родова, числова й відмінкова, але передйотований (-jěj-), пом'якшуючи попередню шелестівку, цей наросток може з іменників творити відповідні прикметники: бог — *божий, чоловічий, княжий, овечий, піший, собачий, индикий, зайчий, орлій, безкрай* . . . ; коли ж іменник із наростком **-к** (особливо **-ник**); то виходить: **-чий (-ничий)**, скарбник — *скарбничий*, робітник — *робітничий, кермівничий, виховничий* (виховник = вихователь), карбівничий, войовничий, вартівничий, видавничий . . . ; при тому такі прикметники часто набирають значіння іменників: *кермівничий, будівничий* . . . ; див. іще **-иний** під 13, **-овий** під 23.

-ин, -ін 12. **-ин (-ін)** — наросток (рівнобіжний з **-ів**, див. під 16) для творення присвійних прикметників від особових іменників жіночого роду (або й чоловічого з жіночими закінченнями): тітка — *тітчин*, няня — *нянин*, Марія — *Мар'їн* . . . рибалка — *рибалчин*, Микола — *Миколин* . . . , див. іще під 25.

-иний, -инячий, -ячий, -очий, -ичий 13. **-иний (-їний, -инячий, -ячий, -очий, -ичий)** для творення прикметників, що показують приналежність (як **-ин**), відношення або походження речі: *горобиний, козиний, орлиний, солов'їний, дроздовиний, качиний* (наголос на **-иний**) . . . , *гороо'ячий, козячий, кулячий, коров'ячий, свинячий, риба'ячий, котячий, жаба'ячий, баб'ячий, хлоп'ячий, дитячий* . . . *дівочий, жіночий* . . .

-истий, -істий 14. **-истий (-їстий)** а) подібно до **-астий** (див. під 4), значить високий ступінь прикмети (без порівняння), властивої пневі (звичайно йменниковому): *барвистий* (барва), *м'ясистий, бакаїстий, краплистий, багністий, голосистий, качанистий*, (капуста качаниста) . . . ;

б) в дієслівних пнях указує або на прикмету, сполучену зі здатністю (в річех) викликати дію: *запалистий* („запалиста промова“), *покотистий* . . . , або на прикмету, сполучену зі здатністю до дії (в осіб): *бадьористий, танцюристий, задиристий, загонистий* . . .

15. **-ичний, -ічний** — для прикметників відносних, утворених від чужоземних слів: *аритметичний, музичний, фізичний . . . , академічний, кубічний, технічний . . .* (див. §§ 56, 6116.)

**-ичний,
-ічний**

16. **-ів, їв** — для творення прикметників присвоєних від особових іменників чоловічого роду: *батько — батьків, синів, унуків, сусідів . . . Семенів, Петрів . . .* див. під 12 та ще під 23, 25.

-ів, -їв

17. **-ісінький** — вказує на найвищий (без порівнявання) ступінь основного значіння прикметника: *білісінький* (геть чисто білий), *чистісінький* (геть зовсім чистий), *гарнісінький . . .* навіть: *однісінький, отакісінький, самісінький*, порівн. **-есенький** під 9 (не слід писати **-ісенький** [Ак.]).

-ісінький

Відміни наростка — **-юсінький, -юній**: *гарнюсінький, гарнюній . . .*

18. **-кий** — найхарактеристичніший прикметниковий наросток **-к-** увіходить у склад багатьох інших, зложених на ростків, але виступає й сам як формант і різні лексичні основи перетворює на прикметники; він являється:

-кий

а) при іменних пнях: *гіркий* (горе), *солодкий, швидкий, стрункий, вузький, шерсткий . . .*;

б) при дієслівних пнях: *верткий, говіркий, грузький, держкий, заміткий, звязький, варкий, палкий, гнучкий, хиткий . . .*;

в) у здрібнілих прикметниках: *слабий—слабкий . . .*

19. **-ливий**, див. **-ивий** під 10.

20. **-лий** а) при іменних пнях: *круглий, підлий, брезкий, смаглий . . .*;

**-ливий
-лий**

б) при дієслівних пнях, заступаючи часто дієприкметникову форму минулого часу на **-ший**, що загинула: *спілий, потухлий, виростлий, утонулий, згіркий, минулий, умерлий, відсталий, запустілий, згорілий, стиглий, недбалий, бувалий, скислий, змарнілий, спітнілий, осиротілий . . .* див. § 66₂.

-мий

21. **-мий** — лише в залишках від колишнього дієприкметника страждального стану теперішнього часу: *відомий, їдима* . . . див. § 67₁.

ний, -ній

22. **-ний (-ній)** — дуже широко вживаний наросток із різнومانітним значінням:

а) при йменникових пнях для означування матеріалу (з чого?): *молочний, пиличний, залізний, камінний, мідний, срібний, оксамитний, барвний* . . . (близький значінням до **-овий, -яний**, див. під. 236, 35);

б) показує на властивість прикмети пня (іменникового), але не в такій мірі, як **-астий, -истий**: розум — *розумний* (що має розум), *сильний, винний, заздрісний, бездоганний, безщасний, грішний, кінний* . . .;

в) з дієслівними пнями вказує нам можливість впливання на предмет: *доступний* (можна досягнути), *непохитний* (не можна захитати), *непрощадний, незабутний, непробудний, придатний* (може придатись) . . .;

г) з прислівниковими пнями часто з **-ш-** перед **-ній**: *последній* (послед), *горішній* (вгорі), *долішній, колишній, теперішній, тушевський, нилішній, вчорашній, домашній* . . ., а далі й такі, як: *торішній, сьогорішній, справдешній* . . .;

ґ) в дієприкметниках страждального стану минулого часу: *даний, п'яний, засвоєний, караний, годований, купований* . . .;

д) в відносних прикметниках, утворених із іменників: будівля — *будівельний, пародний, письмовий* . . .

-овий,
-йовий,
-евий,
-свий

23. **-овий (-йовий), -евий (-свий)** — при творенні присвійних прикметників (див. під 12,16) для означування:

а) відношення: *науковий, службовий, роковий, соловйовий, краєвий* . . .;

б) матеріалу або матерії: *дубовий, вербовий, буковий, паперовий, терновий, лойовий, смушевий, грушевий, бавовий* . . .

24. **-овитий** а) з іменниковими пнями означає **-овитий** чималий ступінь прикмети (не зрівнюючи): *грошовитий, дощовитий, талановитий, сумовитий, горовитий*, також — *несамовитий, грабовитий* (близький значінням до **-истий**), див. під 14.;

б) при прикметникових пнях означає менший ступінь прикмети, або нахилу до чогось (без порівняння): *слабовитий, хворовитий, гордовитий* (близьке значіння до **-уватий**), див. під 27.

25. **-ський (-цький)**, а з попереднім наростком **-ів, -ин- -івський, -инський**, для означування приналежності, походження і взагалі відношення: *людський, братський, козацький, азійський, кіпський, морський, жіноцький, молодецький, німецький, мертвецький, мистецький . . . батьківський, материнський, Коцюбинський* (коцюба + ин + ський) . . .; з заіменникових пнів: *наський, свійський* . . .

26. **-тий** — у дієприкметниках страждального стану минулого часу (рівнобіжно **-ний**, див. під 22г): *подритий, скритий, забутий, проклятий* . . .

27. **-уватий** — близький значінням до **-овитий**: **-уватий**

а) *піскуватий, сукуватий, дуплуватий, винуватий* . . .

б) *вругуватий, дебелиуватий, зеленуватий, дурнуватий, придуркуватий, підстаркуватий, свинуватий, калікуватий* . . ., *загикуватий, забудькуватий* . . ., та в тих двох останніх словах наросток **-уватий** показує не на нахил до чогось, як **-итий**, а просто на властивість.

28. **-учий, -ючий, -ячий, -ущий, -ющий, -ящий** — все це з походження нащадки наростка дієприкметника діяльного стану теперішнього часу, але дієприкметник зник, наростки ж ці тепер прикметникові і вживаються не тільки при дієслівних пнях, а й при прикметникових [із дієслівними пнями вони творять прикметники, а не дієприкметники (див. § 66)]: *тямучий, ревучий, летючий, брязкучий, гомонючий, балакучий, знаючий, колючий, будучий, блискучий, сліпучий, незрячий*, **-учий, -ючий, -ячий, -ущий, -ющий, -ящий**

гарячий . . . видючий, загребучий, цілючий, невоипуций, невиручий, трудячий, годячий . . .

Уже в наведених прикладах подекуди яскраво виступав значіння цих наростків подібно до **-езний** (див. під 7); „балакучий“, напр., значить не „той, що балакає“ (москов. говорящий), а „той, що любить балакати“ („любящий говорить“, „говорливый“), „**тямучий**“ значить — „хорошо понимающий“, „толковый“ і т. д.

При прикметникових пнях це значіння наростків уже цілком панує: **добрячий** („очень хороший“), **важнючий** („весьма важный“, „важнейший“), **злочий**, **здоровлючий** (від „здоровий“, а не „здоровити“), **жирнючий**, **багатучий**, **білоучий** (білий) . . .

-цький
-чий

29. **-цький**, див. **-ський** під 25.

30. **-чий** — від іменників для творення відносних прикметників: вибори, виборець — **виборчий**, господарство, господар — **господарчий**, споживач, споживання — **споживчий**, законодавчий, вірчий (лист), творчий, українознавчий, невольничий, охочий, робочий, співоочий . . .; див. іще **-ий** під 11 і **-ший** під 31.

-ший,
-іший,
-чий,
-щий

31. **-ший** (**-іший**, **-чий**, **-щий**) а) для ступінювання прикметників у 2 й 3 ступні: тугий — **тугий** і **тугіший**, старий і **старіший**, ближчий, товстіший, кращий, найбільший див. § 20_{7а}, § 14_з, § 39_{2,з};

б) з дієслівними пнями творить останки дієприкметника, див. § 66₂, та ще під 20.

-юсінький
-ющий
-явий
-яний

32. **-юсінький**, див. **-ісінький** під 17.

33. **-ющий**, див. **-учий** під 28.

34. **-явий**, див. **-авий** під 1.

35. **-яний** (**-аний**) — близький значінням (часто рівнозначний) до **-ний**, див. під 22 а, **-овий**, див. під 236: вовна — **вовняний**, горілчанний, солом'яний, пшосяний, мідяний, капустияний, очеретяний, слив'яний, дерев'яний, паперяний . . . (порів. паперовий, мідний . . .).

-ячий
-ящий

36. **-ячий**, див. **-иний** під 13, та **-учий** під 28.

37. **-ящий**, див. **-учий** під 28.

Дієслівні наростки.

74. У творенні дієслів наростки беруть розмірно невелику участь, і в їх небагато.

До того ж деякі із них тепер уже зовсім не відчувуються як наростки, і значіння їх не словотворче, а чисто звукове (фонетичне): вони полишили по собі деякий слід, наприкл., у змінах *з*, *с* на *ж*, *ш* (мазати — *ма~~ж~~е*), просити — *про~~ш~~у*), в появі „л“ після губних (любити — *люб~~л~~ю*), самі ж ізникли. Та все ж де-кілька наростків і тепер являються елементами чисто словотворчими, як і приростки та відміни (флексії), тощо. Але в дієсловах наростки, здебільшого, виступають не так, як у іменах: не проходять у вигляді одної звукосполюки через усі дієслівні форми. Звичайно в дієслові розрізняють два пні: дівіменниковий (інфінітива) та пень теперішнього часу діяльного стану. Далі подаватимуться наростки то для обох цих пнів, то тільки для одного з них.

1. -а- (-я-) — появляється:

-а- (-я-)

а) в дієсловах, утворених від іменників: *сідлати* (сідлаю . . .), *вінчати*, *грати*, *вечеряти*, *кашляти* . . .;

б) в дієсловах, утворених від прикметників 2-го ступня, отже з прикметниковим наростком -іш-, -ш- (див. § 14₃): більший — *більшати*, кращий — *кращати*, *дужчати*, *рідшати*, *тоншати*, *вищати*, *гіршати*, *густішати*, *більшати*, *зеленішати*, *тугішати*, *статнішати* . . .; ця оригінальна форма дає можливість висловлювати одним словом зложену тямку так же виразно, як, скажім, у німецькій мові висловлюється двома: *kälter werden*, або в московській: *делаться холоднее* (холоднішати);

в) в наворотних (ітеративних) формах дієслів, утворених від дієслівних форм протягових (дуративних) або доконаних: *летіти* — *літати* (літаю) . . ., *сидіти* — *сідати*, *скубти* — *скубати*, *лишити* — *лишати*, *мінати*, *ставити* — *ставляти*, *запрягти* — *запрягати*, *позичити* —

позичати, прикрасити — *прикрашати*, попасти — *попаста-ти* . . . ; після голосівок перед **-а-** з'являється **-в-**: дати — *давати*, мити — *умивати*, бувати . . .

-и- 2. **-и-** (**-ї-**) — з'являється: а) в дієсловах, утворених від іменників: *ділити*, *хвалити*, *кінчити*, *гноїти*, *грішити*, *возити* . . . ;

б) в дієсловах, утворених від прикметників: *білити*, *гірчити* . . . ; іноді так творяться дієслова (перехідні) й від 2-го ступня прикметників: *поліпшити*, *збільшити*, *зменшити* . . .

-і 3. **-і-** — а) в дієсловах, утворених від іменників: *уміти* (ум), *розуміти*, *муркотіти* . . . ;

б) в дієсловах прикметникових (дієслова започинові): *біліти*, *зеленіти*, *багатіти* . . .

-ну- 4. **-ну-** — а) в дієсловах, утворених від прикметників: *бліднути*, *глухнути*, *гуснути* . . . ;

б) в дієсловах доконаної форми, раптовних, утворених від дієслівних недоконаних форм: кидати — *кинути*, *капнути*, *усміхнутися* . . . ;

в) в дієсловах, утворених від викликів: *охнути*, *гепнути*, *шелеснути*, *шубовеснути*, *тарахнути*, *ляснути* . . .

Відміною наростка **-ну-** є наросток **-ону-** для означування згрубілості дії: *стуконнути* (дуже стукнути), *грюконнути*, *сіпоннути*, *лигоннути*, *махоннути*, *гуконнути*, *стусоннути*, *плигоннути* . . . (порівн. у прикметників: грубий — грубелезний, тямкий — тямущий . . .).

-ува, -юва 5. **-у-, -ю-** (**-ува, -юва**) з'являється: а) в дієсловах недоконаних, утворених від іменників: дар — *дарувати*, *порядкувати*, *святкувати*, *мурувати*, *адресувати*, *горовати* . . . ; та ще ним творяться дієслова, між іншим, що показують, хто чим займається, або чим хто є: пан — *панувати*, учитель — *учителювати*, *учителькувати*, *старшинувати*, *дякувати* (від „дяк“), *хазяйнувати*, *господарювати*, *голодувати*, *секретарювати*, *професорювати*,

козакувати, старцювати, дівувати, парубкувати, бабувати, вдовувати, ковалювати, кравцювати, чабанувати . . .;

б) в дієсловах прикметникових: марнувати, пильнувати, слабувати, радуватися . . .

в) в дієсловах недоконаних (наворотових і взагалі недоконаних), утворених від дієслів доконаних та протягових: висидіти — висиджувати, перемолоти — перемелювати, привидітись, привиджатись — привиджуватись, вичекати — вичікувати, набрехати — набріхувати, вихвалятись — вихвалюватись . . .

Коли доконані і протягові форми мали вже наросток -у- (-ю-), то тоді (після подвоєння) повстає -ову- (-ьову-): роздарувати — роздаровувати, витанцювати — витанцьовувати, обґрунтувати — обґрунтувувати, виоб'єктувати — виоб'єктувувати . . .

Увага 1. Хоч різниця між наворотовими і протяговими дієсловами, здебільшого, затерлась, то там, де ще вона відчувається, ті обидві форми (дуративні та ітеративні) змішувати не слід: відміняємо, відміняйте (протяг.) — відмінюємо, відмінюйте (наворот.); розрізняємо, розрізняйте — розріжнюємо, розріжнюйте; заповняємо, заповняйте — заповнюємо, заповнюйте . . . (різниця така ж, як у дієсловах, наприкл.: несе́мо, неси́ть — носи́мо, носи́ть . . .).

Увага 2. Наросток -у- входить у дієслова, запозичені з західноєвропейських мов: ілюструвати, ігнорувати, класифікувати, перлюструвати, опонувати, ратифікувати, продукувати, редагувати, телеграфувати . . .

6. Крім цих наростків, є ще такі, що, що правда, самотійно не виступають, але долучуються до котрогось із названих уже наростків, до -а-, -ну-, -і-. Це такі наростки: -к- (-ч-) — наросток, який появляється з наростком -ну- (-кну-) й -а- (-ка-) й наросток -от-, що долучується до наростка -і- (-оті-) й -а- (-ота-).

-к-, (-кну-, -ка-) а) Наросток **-к-, -ч- (-кну-, -ка-, -ча-)** появляється в дієсловах, утворених від різних вигуків і взагалі невідмінних частин мови і сполук звуків: охнути — *охкати*, гавкнути, гавкати, цвірінькнути, цвірінькати, цвірінчати, дзенькнутути, цьвенькнутути . . . , як також від слів, хоч і відмінних, але ж ужитих у формі повсякчасного вживання; *викати*, *здоровкатись*, *панькатись* (пане, пані!) . . .

-от-, (-оті-, -ота) б) Наросток **-от- (-оті-, -ота-)** вживається для ритмічності, для означення повторювання дії (в це властиво йменниковий наросток, див. § 72466): стукнути (раз), стукати — *стукотіти*, палахнути, палати (рівно) — *палахкотіти*, пишати, писнути — *пискотати*, *пискотіти*, гримати, гримнути — *гримотати*, *гримотіти*, деренчати — *деренькотати*, гуркати, гуркнути — *гуркотати*, *гуркотіти*, загавкати — *загавкотіти*, галайкати — *галайкотіти*, булькати — *булькотати*, *булькотіти*, бряжчати — *брязкотіти*, бурчати — *буркотати*,* *буркотіти* . . .

7. Наростки: **-оньки, -еньки, -очки, -унечки, -усеньки, -усі, -ці, -ки** — вживаються в песливих формах деяких дієслів при розмові, головним чином, із дітьми. Вживаються вони лише в формах дієіменника (іноді в формах наказового способу): *їстоньки*, *спатоньки*, *люленьки*, *спатусі*, *їстки*, *ходуні* . . . , *спатуняй* . . .

СКЛАДНЯ.

Загальні уваги.

75. Ні одна сторона мови не обходиться без упливу інших мов. Звуки, морфологічні елементи, словосполучування (синтакса), лексика — все зазнає чужомовних наростів, що згодом, буває, так уростаються й поширюються в мові, що вже ніхто й не відчуває їх, як неорганічні елементи. Хто, наприклад, відчуває, що „*л*“ у словах *літ*, *дзига*, *лава* є неорганічний звук української мови? Відомий скрізь по Україні, він уже є український звук, хоч походження він чужомовного. Але вплив, звичайно, йде далеко не рівномірно: в нижчих, простіших елементах мови він слабший, у вищих, звязаних із важнішим для людей — із мислею, із значінням — він дужчий, а часто й великий. Лексикон і синтакса звичайно зазнають найбільшого впливу, бо найближче стоять до так званої „внутрішньої мови“ — мислі, що, зрештою, забирає всю нашу увагу, завжди перебуваючи в ясному полі свідомости, тоді як звуки й форми слів звичайно з'являються в нас або зовсім несвідомо, самі по собі, разом із мислею, або напівсвідомо. І тим то механічна звичка до певної системи звуків і форм не підлягає так упливам іншої мови чи мов, як підлягає те, на що повсякчасно звернено увагу.

У процесі мови й активної (балакання, писання), й пасивної (слухання, читання), на поверхні нашої свідомости й уваги виступає лише зміст („що“ *казати?*, „що“ *кажуть?*), але ж зміст вноситься не тільки реальним значінням слів, а й формою словосполучень, та й самі слова набувають, власне, реального значіння лише в реченні, тоб-то, разом із синтактичним значінням. Звук і навіть

окреме слово є штучний препарат, справжня ж мова (річ іде про звукову мову, про мову слів) виявляється тільки в тому словосполученні, що зветься реченням; без речень нема мови, як певної природної й доцільної психо-фізіологічної діяльності. Чи то буде мова дикуна, чи вченого, чи то мистецький твір, чи лаковане запитання кондуктора — все те становить одно або більше речень, якщо то є мова у звичайному розумінні: тільки речення або комплекс їх родять у нас мислю, слова ж і словосполучення (сказані або написані) нездатні викликати в нашій свідомості певного акту, званого звичайно мислю, і вони не є мова. Одним словом — речення є та одиниця, що нею починається мова. На свідомість нашу не можна вплинути меншим та й узагалі іншим звуко-мовним елементом, як речення.¹⁾

Так, принаймні, виявляється мова, як мова. Це не заважає вченим аналізувати речення, розкладати його на первісні і ще первісніші елементи, та ж значіння речення, як початку, основи живої мови людей, від того не змінюється.

На перший погляд може здатися, що й речення, тоб-то, форма словосполучення (або слова) не мають для нас якоїсь ваги, що вся наша увага зосереджується на змісті, на реальному значінні слів, що все одно, як висловитись, яку форму надати реченню, аби тільки було зрозуміло. І, справді, така вимога у практиці мови має свою рацію, та її можна визнати лише за мінімум знання мови, і ніяким чином не можна вважати повним знанням. Наукове мовознавство доводить, що форми тих словосполучень, що їх ми зовемо реченнями, еволюціонують, змінюються, і змінюються, між іншим, у бік удосконалення. Це потребує пояснення.

Коли ми кажемо про удосконалення в техніці, наприкл., про удосконалення лопати, то розуміємо такі зміни в ній, що дозволяють нам затрачувати менш енергії, орудуючи нею, для виконання одиниці роботи: швидче виконати і краще виконати. Приймаючи одного вже з цих трьох моментів, при рівнозначності двох інших, дає нам право говорити про удосконалення приладу.

¹⁾ Також і виявленням на письмі, наскільки це буде символом мови звукової.

Мова, як явище соціальне, є так само „прилад“, засіб впливання на психіку других. Для людей мова має насамперед оце значіння, а не індивідуальне, як засіб виоб'єктовування у слові своєї мислі, втілювання її, оформлювання й фіксації. Кажемо й пишемо ми звичайно не для себе, тай мову інших цінуємо не інак, як по силі її вливу на слухачів, читачів. Знов же таки це вченим не заважає розглядати й студіювати мову з погляду психо-генетичного походження її та індивідуального значіння. Але соціальне значіння мови, як засобу діяння на інших з метою викликати в їхній психіці акт повстання певної мислі (чи з дальшою метою подіяти на їхню волю, почуття, чи без цього), є життєвий *raison d'être* мови. Поступовий розвиток мови, її удосконалення найперше й виявляється в поліпшенні її, як знаряддя діяння на других. Можна говорити про поступовий розвиток усіх елементів мови — звуків, форм слів, форм речень і їхніх сполук, лексики, та справжнє удосконалення мови, як знаряддя, ніде так виразно не виявляється, як у синтаксі [складні]. Коли сумнівний, а іноді й дуже сумнівний, є прогрес у еволюції звуків якоїсь мови, скажім, у тім, що більшість слав'янських мов загубила носові звуки (у французькій навпаки — вони з'явились), коли багатство морфологічних прикмет старовинних мов (наприклад, звиш 140 форм латинського дієслова!) зовсім іще не свідчить про високу доскональність їх, а, навпаки, про їхню більшу первісність, примітивність, ніж малоформні їхні нащадки, то у способі будови речень і сполучуванні їх у складніші мовні цілості помічається безсумнівний прогрес, перехід до вищих, доскональніших форм висловлювання й діяння на інших — слухачів, читачів. Так, наприклад, дієслівність речення виступає як характерна прикмета речення новітніх мов. Дієслово в неособовій формі, або рівнозначній особовій, чим раз більше, частіше виступає в реченні, займаючи в нім головне місце, упідлегнюючи собі інші частини. Прикметниковий і дієприкметниковий присудок (*praedicatum*) зменшується в обсязі вжитку, чим ближче до наших часів, та все частіш зустрічаючись, чим далі назад у старовину. Дієслово, цей виразник дії, енергії, сили, і як граматична категорія збільшується у числі, і як синтактичний чинник набирає все більшого значіння

в мові людей. Це наукове спостереження мовознавців на підставі пам'яток мов різних народів можна ілюструвати й такими даними, що дозволяють нам із наукового спостереження зробити де-які практичні висновки.

Упорядчик цієї книжки робив такий експеримент. У різних аудиторіях роздавав слухачам клаптики паперу і просив по можливості точно записати на них те, що мав їм сказати. Казав же їм шість речень: „гора зеленів“, „гора чорна“, „гора біліє“, „гора синя“, „гора червонів“, „гора темна“. Потім у тих же аудиторіях таким же чином записували [на інших клаптиках, і віддавши перші] сказані шість речень із тих же елементів, але в іншому порядку: „гора синя“, „гора червонів“ . . . , або навіть із дієсловами, замість прикметників, і навпаки: „гора зелена“, „гора чорнів“, „гора біліє“ . . . , але завжди так, що три присудки були дієслівні, а три прикметникові, і завжди йшли, правильно чергуючись: один дієслівний, потім один прикметниковий, знов дієслівний, прикметковий, дієслівний . . . Пропоновано також і інші речення, як: „орел сидить“, „орел сильний“, „орел клює“, „орел хижий“, „орел літає“, „орел красивий“, також у різних можливих комбінаціях.

Експериментатор бажав вияснити, які речення — з дієслівним, чи прикметниковим присудком — дужче впливають на слухача, діють на його свідомість, залишають слід у його тямі й пам'яті: яких речень більше запишуть слухачі з нарівно прочитаних їм (по 3 за кожним разом). Звісно, значіння даних такого експерименту зростає зі кількістю його, але й невелике число пророблених (коло 130 папірців), принаймні, в очах експериментатора, являється ілюстрацією вищезазначеного: загальна кількість записаних речень із дієслівним присудком („гора зеленів“, „гора чорнів“ . . .) в кожній групі за кожним разом була більша, ніж кількість речень із присудками прикметниковими („гора зелена“, „гора чорна“ . . .). Здається, нема підстав уважати ці дані випадковими щодо загального висновку: дієслово сильніше аперцепується, дієслівне речення, при умові однаковості інших елементів речення, в енергійніша чинність на психіку, ніж речення з присудком прикметниковим.

Другою характерною ознакою в синтактичній еволюції європейських мов є розвиток безпідметових (безсуб'єктивних) речень. Безпідметові речення є вища, досконаліша форма речення і є продукт пізнішого становища мови, а не архаїзм, як думали раніш. У безпідметовому реченні дієслівність доходить до найвищого ступня свого розвитку: тут дієслово саме про себе без іменника (підмета) може творити ту мовну одиницю, що її зовемо реченням (другорядні члени можуть бути, їх може й не бути — як і в усякім реченні). Безпідметові речення тепер є у стані розвитку і в різних мовах становлять різноманітні групи, сказати б, різні етапи розвитку: починаючи від безпідметності відносної, де підмет хоч і не названий, але ж легко виходить із самого контексту речення, із дієслівної групи присудка [„*поховали* (козаченька) *як-свід по закону*“], і кінчаючи безпідметністю безумовною, де для підмета навіть і місця немає („*козаченька вбито*“).

У звичайному двочленовому реченні, з підметом і присудком, відбулася праця людської логіки — зіставлення двох тямок: підмета (суб'єкта) і присудка (предиката). Ця праця нашого мислення вимагав, між іншим, аперцепції обох їх, а на аперцепцію, як і на всяку психічну роботу, потрібна певна енергія. Але мислення логічне і граматичне, тоб-то, мислення за допомогою мови, багато де в чому розходяться між собою, і останнє, між іншим, часто може відбуватися й без підмета. Сама дія, без указівки на джерела її, може бути означена словом у такій формі, що у слухача (читача) повстає закінчений акт-мисля, цілком так само, як і після двочленового речення. Таким чином результат досягається при аперцепції лише одного члена, тоб-то, при меншій затраті психічної енергії слухача (читача). Коли це так, то з двох рівнозначних щодо змісту речень вище, досконаліше буде те, що виливається в безпідметну форму, а не речення з підметом, підметове.

Як уже заважено, з однієї мови у другу переходять не тільки окремі слова разом із тямками, а й вирази, синтактичні форми, особливо, коли вплив однієї мови на другу — безпосередній. Таким чином виринає питання: як же ставитись до чужомовних елементів у мові, особливо, синтактичних та лексичних? Критеріїв для від-

ношення до цього питання повинно бути принаймні два. По-перше, чистота і природність мови. Книжна мова всякого народу повинна насамперед використати всі мовні можливості того народу й без потреби не вносити нічого з інших мов, надто, коли ті чужомовні елементи не інкорпоровались у народню мову, не вросли в неї. Ця вимога відноситься в однаковій мірі й до словника, і до синтакси. В сучасній книжній українській мові чимало непотрібного і в словниковому матеріалі, і в синтаксі. По-друге, доскональність, вигідність синтактичних форм. Як уже сказано, чужа синтакса виходить разом із чужим словником, і не раз буває, що чужі синтактичні форми входять на місце своїх форм, кращих, вигідніших із вищевказаного погляду. Ці дві вимоги взагалі повинні мати як найбільшу силу в відношенні до книжної мови. Не за архаїзмами треба ганятись без огляду на їх придатність до потреб сучасного мислення, не все те добре, що зустрічається в нашій мові в більш, чи менш поширених залишках або діалектичних новотворах. Але всі можливості народньої мови треба зужити на збагачення книжної доскональними, вигідними з погляду економії психічної енергії способами висловлювати різні мислі з усіма потрібними відтінками.

Та, з другого боку, які б доскональні не були способи чужої мови, вносити їх у іншу мову можна лише з великою обережністю. Тільки на випадок особливої придатності чужомовних синтактичних форм їх можна зужитковувати, та й то, коли вони не суперечать тій мові, куди заносяться, не вносять дисонансу в природу синтактичної будови її. Українська мова в такому стані синтактичного розвитку, що не потребує багато запозичань, і то хіба в галузі фразеології, окремих виразів, а не широких синтактичних форм. І зовсім непотрібні, навіть шкідливі ті запозичання, що не тільки не збагачують мови, а ще й обезбарвлюють її та обтяжують незграбними й важкими формами.

На синтаксі особливо яскраво видно, що з чужих мов можна брати лише необхідне, корисне й потрібне. Синтакса бо це ж мовна архітектура, де головне не те, з чого побудовано, а як побудовано, що і становить стиль. Синтакса ще не стиль мови, але найхарактерніша прикмета його і вимагає до себе як найбільшої уваги.

Найголовніші вказівки до синтакси української мови.

У синтаксі далеко важче, ніж у попередніх розділах, подати певний систематичний показчик правил уже через те саме, що трохи не кожне дієслово становить якусь синтактичну особність. Тут подаємо лише найважливіші синтактичні вказівки загального характеру. Особливу увагу звернено на безпідметові речення та способи сполучування відносних речень через те, що тут найдуже калічиться українську мову, і калічиться без усякої потреби.

Присудок — підмет.

а) Безпідметові речення.

Безпідмет.
речення

76. Споміж безпідметових речень у українській мові на найбільшу увагу заслуговують речення з присудковим дієприкметником на **-но**, **-то**. Ці форми, хоч і дієприкметникові з походження, але з повною дієслівністю, як, наприклад, форми минулого часу на **-в**, **-ла**, **-ло** (був, була, було) і також, як і ці останні, вживаються виключно в функції присудка: *пшеницю витоптано, хліба ще не припесено, поля досі не засіяно, не про вас варено, зробив усе, як раджено, за мов жито та мене й бито, багато випито, а ще більше розлито, його покарано, призначено, скинуто, післяно . . .*

В українській мові існують речення і з присудком дієприкметниковим: *„ой, чия то хата незаметена“, „мовчи, бо будеш битий“* і т. д. Але це вирази не рівнозначні з безсуб'єктними. У них дієприкметник уживається з атрибутивним значінням, а не виключно предикативним, як у безпідметових. Предикативність (сила присудковості) властива дієслову, коли ж присудок у реченні зложений, то означальна (не дієслівна) частина такого присудка являється в іменній формі (прикметник, дієприкметник . . .).

Тому замінити „ой, *чия то хата незаметена*“ на „ой, *чию то хату не заметено*“, або „мовчи, *бо будеш битий*“ на „мовчи, *бо тебе буде бито*“ не можна — це будуть інші речення, з іншим значінням: у них уся присудковість (предикативність) зосереджується у словах „*заметено*“, „*бито*“, тоді, як у перших „*заметена*“, „*битий*“ є лише атрибутивна частина зложеного присудка. Для потреби мислі та й інша форма придатна, але лише на своєму місці. Коли дія, чинність, є основа мислі, центр її — речення повинно бути безпідметним: *хліба й досі не куплено* (= не купили); коли ж головний предмет мислі (підмет) лише означається якоюсь прикметою — речення з підметом, суб'єктне: *а хліб у нас був куплений* (= не свій), „*ї небо невміте, і заспані хвилі*“ і т. ін. — ніяк не можна замінити іншим, безпідметовим реченням.

Під впливом московської мови, де подібних безпідметових речень у книжній мові нема, нераз і в нашу мову вносять, замість них, страждальні підметні форми: *він був призначений на комісара* (його призначено . . .) і т. д. Таким чином, крім того, що висловлюються не точно по-українському, замінюють легшу, вигіднішу безпідметну форму з дієслівним присудком, формою підметною і прикметниковою (дієприкметник своєю граматичною формою є прикметник), див. § 75.

У літературній мові зустрічається в безпідметних реченнях цього типу при присудковому дієприкметникові ще й орудний відмінок діяльника: *листа писано мною* . . . Такий орудний в народній українській зовсім не знаний, там буде в таких випадках тільки підметне речення: *я написав листа* . . . Але цей чужомовний елемент (орудн. діяльн.) не слід занегаювати, він збагачує мову новим способом вислову, новим відтінком значіння: не зовсім однаково, чи сказати: *Головніші правила правопису встановлено Академією Наук*“, чи „*Академія Наук установила головніші правила правопису*“. Тай дисо-

нансом не несе від такої конструкції: орудний при дієприкметниках страждальних (тільки не орудний діяльника) в українській мові звичайна річ: *стежку втоптаню ногами*, або *його вбито громом* (як?).¹⁾

На безпідметові речення укр. мова дуже багата. **Неособові**
Крім розгляненої форми існує ще цілий ряд інших, різних **вислови**
ступнів безпідметности.

1. Близько до розгляненої стоїть форма з дієсловом 3 ос. однини дійсного способу середнього роду з **-ся**: *про це багато казалося, не раз уже нагадувалося, досі нічого не зробилось . . .* (= про це багато казано . . .).

2. Так само близько до неї стоїть і форма з дієсловом 3 ос. множ.: *посадили над козаком явір та ялину . . .*, але ця форма тільки вже релятивно безпідметна, середня між безумовно безсуб'єктною й суб'єктною. Вживається вона тоді, коли підметом (діяльником) є люде, а які саме, це для мислі не потрібно. Такою ж являються а) форми з дієслов. 3 ос. множ. теперішн. часу: *так не роблять, де н'ють, там і ллють . . .*, б) наказовий (вольовий) спосіб: *добре роби, добре й буде, не кажи гоп, доки не перескочиш . . .*, в) 2 ос. однини дійсного способу: *усіх не навчиш, всього не розкажеш . . .*

3. Особлива форма дієслова дійсного способу середнього роду 3 ос. одн. (з **-ся** й без) дуже часто являється в безпідметних реченнях, коли підмет (діяльник, джерело

¹⁾ Усе ж таки від таких конструкцій дуже відгонить чужим, і властиво їх вживати не слід. То правда, що орудний при дієприкметниках страждальних звичайна річ, та тільки незвичайний він при неособових формах дієприкметника. При тому ж у наведеному першому прикладі (*стежку втоптаню ногами*) орудний відм. не має зовсім значіння засобового, оруддя, як це відчувається завжди при дієприкметнику страждальнім в особовій формі — а має значіння способу [як?] (можна ж було втоптати: чи лопатою, чи колодою, чи як), а способове значіння орудн. відм. до такої конструкції не підходить. Другий приклад іще ясніше на це вказує. Ред.

чинности) або невідомий, або непевний, невизначений, не-
оформлений: *дніс, сутеніс, вечоріло, нахмарило, аж у
очах заблищало, мене так і підхопило, вже розвидні-
лось, Дніпра гирло затопило, не їється, не п'ється . . .*
Сюди ж відносяться і прислівникові речення, як: *сумно,
весело, мулко на серці, дивно йому, нічого не видно . .*

4. В таких випадках уживається іноді й дієіменник:
*відкіль би це дістати, куди б його заховати, що мені ро-
бити, нікому мене згадати . . .* і інші невідмінні час-
тини мови: *в виски йому сін! сін! . . .*

б) Псевдозайменник.

Псевдоза-
йменник

77. Речень із підметом і присудком (двочленових) ве-
личезна більшість, і звичка до них спричинилась до того,
що при одночленових реченнях (безпідметних) став ужи-
ватись особовий займенник 3 ос. однини у граматичній
функції підмета. Але реального значіння такий займен-
ник не має (тому і зветься псевдозайменник), це лише
формальний підмет, беззмістовне слово, на місці непо-
трібного, а часто й неможливого підмета. Значіння його
в тому, що речення набуває з ним звичайнішого двочле-
нового вигляду, форми живішої мовної одиниці, але
речення лишається все ж безпідметним у тім розу-
мінні, що аперцепується лише присудок, псевдозайменник
означає лише точку, граматичне місце підмета. Приклади:
*а воно вже й розвиднілось, воно ніколи не догодиш усім,
воно мені весело, та якось і страшно* (подібні псевдозай-
менники звичайні в німецькій мові: *es schneit, es regnet . . .*
і в французькій: *il pleut . . .*).

Але функції псевдозайменника „воно“ поширюється.
Він уживається не тільки в безпідметних реченнях на
місці підмета, а й цілі двочленові речення переміняє у
присудок вищих (складніших) мовних одиниць: *а воно
вже й люди почали збігатися, воно вже й сонце зайшло,
воно б і я пішов, та ніколи . . .* Тут псевдозайменник

„оно“ виступав як підмет у реченні, де присудком являється ціле двочленове речення.

в) Зложений присудок.

**Зложений
присудок**

78. 1. У зложених присудках іменна частина звичайно стоїть у формі називного відмінка: *він щасливий, він був щасливий, він буде щасливий, він родився щасливий, він удався щасливий, він учень, він буде учень, він став учень, він був учень, хлопці були розумні, вовки були підсудки*. Бував, що іменний присудок стоїть в орудн. відм., та тоді він означає переходову функцію, тимчасове становище підмета, а не щось постійне, н. пр., *суддею був ведмідь, він був учителем два роки, був і він молодим . . .*

Це відноситься, здебільшого, до дієслова „бути“ в не теперішньому часі. При інших дієсловах іменна частина переважно буває в орудному відмінкові: *він звався Іваном* (і Іван), *ця дівчина видається старшою . . .*

2. Прикметникова й дієприкметникова частина зложеного присудка являється все в називному відмінку, і, розуміється, в чоловіч. роді завжди в повній формі: *він моторний, Іван живий і здоровий, той чоловік бідний, він занепокоєний, заспаний . . .* див. § 39.

г) Узгоджування.

**Узгоджу-
вання**

79. Коли в підмет речення входить числівник, то присудок вживається в формі середнього роду однини: *три тополі стояло, їхало сім душ людей, стоїть чотири гаті, два чоловіки йде, купалося дві дівчині . . .*

Тільки ж при числівниках: два, три, чотири вживається і множина: *три шляхи до купи зійшлися . . .*

Предмет (додаток іменниковий).

80. 1. При перехідних дієсловах з запереченням предмет не обов'язково переходить із знахідного відмінка в родовий: *не покривають Україну червоні жупани, не перекручуй мої слова, не кидай свою матір . . .*

**Запере-
чення**

Знахідний 2. Іменники — назви річей у знахідн. відм. одн.
= **родов.** можуть мати форму родов. відм. на **-а**, поруч із формою,
рівною називному: *різав пальця . . .* див. § 26₁.

Знахідний 3. Іменники — назви звірят і рослин у знахідн. від.
= **назив.** множ. мають форму називного множини: *купив кури . . .*
див. § 33.

Означення (додаток прикметниковий).

Присвійні 81. 1. Для означення (прикметникового додатку) вжива-
прикм. ються присвійні прикметники з наростками **-ів, -ин (-їв, -їн)** обов'язково лише в таких випадках, коли такий при-
кметник показує дійсну приналежність, а не вказує
тільки на відношення однієї речі до другої, власне, тільки
прикметники, утворені від назв осіб, людей, коли треба
означити, що їм щось належить: *Іванова хата* (не
Івана хата), *вдовин син, тітчині коні, Грінченкова*
книгозбірня, Шевченкові переконання, материними сло-
вами . . .

Коли ж треба вказати лише на відношення пред-
мету до особи, то означення висловлюється предмето-
вим додатком іменниковим, а саме родовим від-
мінком назв особи: *смерть матері* (не материна),
іспити студента, похорон Куліша, вплив Шевченка
на письменників, таким значінням Франка . . .

У випадках двозначности вживають обох кон-
струкцій: *твори Шевченка й Шевченкові твори . . .*
Перше, власне, значить: *твори, написані Шевченком,*
а друге: *твори, належні Шевченкові . . .*

2 ступ. 2. Другий ступінь прикметників в узгодженні нічим
прикм. не відрізняється від першого: *нема вищої хати за*
нашу (не — вище) . . . див. § 39_{2,3} і примітка.

Зложене речення.

82. Ніде так не рябів синтакса нашої книжної мови чу-
жомовними елементами, як при зложенні речень, власне,
при сполучуванні відносних речень із головними.

Тексти української мови сучасного походження (газети, листівки . . .) переповнені отими „який“, „якими“, „на котрому“ (отой чоловік, „який приходив“ . . .) і т. д. Проте ж, прислухуючись до мови нашого селянина, перечитуючи етнографічні й інші записи живої просто-народної нашої мови, ви майже ніколи не зустрінетесь із отими сполучниками-займенниками в відносних реченнях.

І це не того, що в мові простих людей мало подибується зложених речень — там їх в доволі, та й неможливо обійтись без них, а просто того, що там вони сполучаються без тих „який“, „котрий“ і т. п., а зі „що“, „хто“, „де“. Тай чистота мови наших краших письменників, можна сказати, міряється, між іншим, мірою вживання того неукраїнського способу упідлеглення відносних речень. У мові *Квітки-Основ'яненка*, *Марка Вовчка*, *Стороженка*, *Куліша*, *Коцюбинського*, *Лесі Українки* (за винятком молодечих творів), *Грінченка*, *Тесленка*, *Васильченка* й інших Наддніпрянців, найкращих стилістів, ми знаходимо їх або в дуже невеликій дозі, або в окремих творах навіть зовсім їх не знаходимо.

Ось де кілька ілюстрацій із навімання взятих творів і сторінок:

На перших 10 сторінках „Сердешноі Оксани“ *Квітки-Основ'яненка* 9 випадків сполучання відносних речень із „що“ („*зусіх згада, що сватали її*“ . . .), 1 з „де“ („*слобода, де жила*“ . . .), інших нема.

У 15 главі „*Чорної Ради*“ *Куліша* — 3 випадки з „що“, 2 з „хто“, інших нема.

У „*П'ятизлотникові*“ *Коцюбинського* 14 випадків із „що“, 1 із „де“, інших нема.

Навіть у такій речі, як *Кулішів* переклад на українську мову „*Маніфеста 19 лютого 1861 р.*“ та „*Уставу про підданих, що вийшли спід кріпацтва*“, де речення дуже складні й переплутані, маже $\frac{2}{3}$ відносних речень із „що“, „де“, „хто“; та й інші *Куліш* уживає, власне, по-

українському, як от: „*которі піддані вийшли спід кріпачтва, тим купитись . . . у сільські громади*“.

У найкращого стиліста наших часів С. Єфремова (зразкового щодо мови наукової, ділової, взагалі прозової) у творах наукового характеру, з ускладненою фразеологією (як, напр., в „*Історії українського письменства*“), хоч і частенько вживається сполучання відносних речень із „*який*“, але, здебільшого, це внеобхіднюється дуже поширеним реченням із силою речень додаткових. Але — це характерно! — коли С. Єфремов пише „*для народу*“, там уже „*який*“ подибується лише зрідка, як от у книжечці: „*Як люде прав собі добувають*“ на 11 випадків сполучання із „*що*“ припадає лише 3 з „*який*“.

У віршах Шевченка на весь „*Кобзар*“ нема ні єдиного випадку сполучання відносних речень із „*який*“, „*котрий*“, „*которий*“, хоч не раз зустрічається досить складна фраза, як, напр.: „*Де ж ті люде, де ж ті добрі, що серце збиралось з ними жити, їх любити?*“

У народній мові, як уже заважено, є, власне, один спосіб сполучання відносних речень, це тільки з „*що*“, або „*хто*“, „*де*“, не — „*який*“, „*котрий*“ (крім таких випадків, як указано вгорі). І то не тільки для Лівобережної України, а й Правобережної¹⁾. В етнографічних записах, напр., С. Руданського (з Правобережжя²⁾), народніми виразами треба вважати такі, як: „*се тії брами, що я ними виходив*“, „*у раю були такі яблука, що бог закавав їх їсти*“ і т. п. А вже ж, очевидячки, це книжна конструкція в таких виразах його, як: „*на їднім преблаженім дереві, котре ще тогді, як росло, мало вигляд хреста*“ . . ., як і заважує редактор видання А. Кримський (С. Руданський, Твори, т. II., вид. Наукового Т-ва ім. Шевченка у Львові, 1908 р.).

¹⁾ й цілого Заходу України (Галичини, Буковини, Холмщини, Закарпаття). *Ред.*

²⁾ власне, з Поділля. *Ред.*

Чи є ж рація додержуватись народнього способу при сполучуванні відносних речень, чи краще вживати способу книжного, власне, чужомовного тепер?

Тільки завичка може схилати до висновку, що способи з „який“ і т. п. кращі од способів „що“, „хто“ тощо. Способи однослівного сполучування відносних речень (тобто, з „який“, „котрий“) старі способи, лише розвинені й поширені окремими книжними мовами.

При цьому способів займенники „який“, „котрий“ несуть подвійну функцію: являються наче сполучниками, показуючи підлеглість речення, як відносного, і, крім того, виступають займенниками відносними в функції підмета або предмета. Але розвинутіша мисля людини, під впливом вимоги аналітичного розуму, давно вже розщепила й відокремила чисто формальну функцію сполучника від займенника з реальним значінням — так у різних мовах повстали способи, цілком схожі з народньо-українським, де „що“ є тільки сполучник, з функцією показувати підлеглість речення, як відносного, а особовий займенник несе функцію йменника — підмета або предмета: *„де ж ті люди . . . , що серце збиралось з ними жити, їх любити?“* Тут „що“ є чисто формальна частина — сполучник і тому відноситься до двох підлеглих речень із різними відмінками особових займенників. Сучасний книжник висловився б: *„де ж ті люди . . . , з якими серце збиралось жити, яких збиралось любити?“* Коли особовий займенник підлеглого речення є підметом, то звичайно пропускається, бо вже сама форма присудка означає його досить виразно: *„біля того гаю, що чорніє над водою“, „то ті люди, що після нас будуть“*. Тай з цілого контексту фрази з указівки головного речення буває настільки ясно, що займенник навіть із прийменником пропускається: *„піду я за такого, що сміються вуса“* (= в нього).

Тільки прислівники можуть заміщати собою і сполучник, і займенник відносного речення: *де, куди, від-*

кілья . . . (= що в ньому, що в неї . . .), наприклад: *та хата, де я ночував, стоїть на вигоні* (= що я ночував, що в ній я ночував).

Супроти сполучання відносних речень із „який“, „котрий“ новіший спосіб сполучання з „що“ є вища, доскональніша форма язикового мислення.

Додаток.

(Для перекладачів на українську мову).

Усякий переклад повинен відзначатись кращими прикметами зразкової літературної мови оригінальних українських текстів, і, крім того, по можливості точно передавати зміст оригіналу. Остання вимога відноситься власне в найбільшій мірі до творів наукових і взагалі ділової мови. Тим то те, що далі говориться, і відноситься, головним чином, до прозової мови (як і попередні розділи „Порадника“ мають на увазі її, бо ж ясно, що у творах красного письменства певні норми літературної мови, напр., морфологічні, можуть і не звязувати письменника, коли це потрібно в інтересах краси, колоритності твору).

Мова перекладу в частині не спеціально-технічних термінів повинна бути багата, різноманітна, барвиста, не виходячи, звісно, з берегів природности й простоти. Для схожих виразів не слід уживати тих самих слів і словосполучень, коли українська мова дозволяє висловити різні відтінки значіння виразів у різних контекстах. І навіть, коли ми не відчуваємо виразної різниці між близькозначними виразами, все ж їх слід використовувати як нашірше, не замінюючи їх якимось одним. На своєму місці однаково гарні будуть, наприклад, при порівнянні і „немов“, і „мов“, „неначе“, „наче“, „як“, „ніби“, „що“, або при 2 ступні прикметників: „вищий за кого“, „вищий од кого“, „вищий, ніж це хто. Ще гірша недоймитка мови буде в тім, що різні українські конструкції замінюватимуться однією неукраїнською, як, напр., при сполучанні побічних (підлеглих) речень із незалежними. Часто-густо упідглеглення речень висловлюють займенником „який“ (або „котрий“), замість конструкції з „що“ (див. § 82), з дівприкметником або з дівприслівником. Наприклад: „уявім собі величезну грошеву міць

синдикатів, котрі навіть чесного робітничого вибранця підкуплятимуть" (замість: „що . . . підкуплятимуть"); такі відомості є у книзі, яка надрукована ще двадцять років перед цим (замість: „у книзі, надрукованій . . ."); „тут робить помилку й Вол. Ерн, котрий держиться версії Гес де Кальве й гадає, що Г. Скворода . . . (замість: „додержуючись версії . . . і гадаючи . . ."). Особливо треба уникати накопичування таких до нудоти одноманітних виразів, як ось: „подробиці, які він дає, про місцевості, до котрих завітав Г. Скворода . . .“

Взагалі синтактично-фразеологічна сторона мови вимагає певної вправності, звички висловлюватися українською мовою і в усякім разі чималої й пильної уваги. Набути такої вправності з підручника, зі систематичного покажчика, ледви чи можна; найкращий спосіб — це перероблення добірних зразків літературної мови. З того боку особливої уваги заслуговують твори П. Куліша, Б. Грінченка та С. Єфремова. Для науки, публіцистики, школи і взагалі ділової мови твори їх можна вважати зразковими, хоч у Куліша чимало в й застарілих уже елементів, або таких, що просто не прищепились до літературної мови. Твори галицьких письменників корисні лише в лексиці; синтакса їх, здебільшого, дуже нечиста. Але в лексиці їх, споміж численних полонізмів і інших варваризмів, багато й надзвичайно дотепних термінів.

При перекладанні головну увагу звертати треба не стільки на окремі слова, як на речення, бо ж перекладаються не окремі тямки, а думки: вміння перекласти окреме слово на нашу мову є хоч і необхідний, але ж лише первісно-підготовчий момент, головна ж праця перекладання полягає в переливанні речень і їх сполучень з оригіналу у природню й відповідну форму другої мови.

В вимогах до спеціально лексичної сторони перекладу на першому місці стоїть точність слова. Вимога ця, розуміється, відноситься й до цілої мислі, але ж точність перекладу мислі залежить що-найбільше від складових елементів-тямок, означуваних звичайно окремими словами. Певні, визначені тямки [поняття] повинні мати певний точний знак — слово, при чому знак цей повинен

бути постійний, принаймні, в одній праці. Правда, іноді одна тямка називається кількома словами, напр., „язык“ і „мова“, „прогрес“ і „поступ“, і в такому разі вживаються ті слова *ad libitum*, раз так, то знов інак, але це винятки, що їх допустити можна лише при умові широкої популярності тих слів: згодом вони або диферуються у значінні, або одно з них перемаже інші, і ті вийдуть із ужитку. Вимога точності й незмінності термінів відноситься до слів близькозначних (синонімічних). При виборі їх потрібна особлива обережність і уважність. Не можна плутати не тільки таких слів, як „талан“ (слово тюркського походження, значить „щастя“) і „талант“ (слово чисто книжного походження), дарма що вже цілком унатурилось „талановитий“ замість „талантовитий“ (такого слова й нема); слід розрізняти й дійсно синонімічні слова, як „талант“ — „здатність“ — „здібність“ (майже рівнозначне з попереднім) — „хист“ — „кебета“. Лексичний матеріал однієї мови не стоїть у повній відповідності з матеріалом іншої мови, а особливо в синоніміці. При перекладанні на українську мову і треба насамперед дивитись на неї, а не на ту, що з неї перекладається. Коли, скажім, в московській мові „внешний“ уживається в таких виразах як „внешний вид“, „внешний мир“, „внешняя торговля“, то це ще не значить, що і в українській мові повинно бути одно слово для тої тямки, бо тут власне й не одна тямка, і в українській мові тут буде аж трое слів із різними відтінками значіння: „зверхній вигляд“, „околісний світ“, „позадержавний торг“. Так само „сообщить“ — „надати“ й „повідомити“ або „подати“ („сообщить известный характер“, „сообщить новость“); „выражаться“ — „висловлюватись“ і „виявлятись“; „опыт, опытный“ — „досвід, досвідчений“ і „спроба, спробний“, „досвідний; „рабочий“ — „робітничий“ (робітнице питання) і „робочий“, „робітний“ (день); „общий“ — „загальний“ і „спільний“ і т. п.

Навпаки: „соединиться“ і „прийти в соглашение“ і „услосьється“ можемо перекласти одним словом „пов'єднатись“; „признак“ і „отличие“ — „відзнака“; „слог“ і „состав“ — „склад“; такі вирази, як „сделать наглядным, однообразным, невозможным...“ — „унаочнити“, „уодноманітнити“, „унеможливити“, „узагальнити“, „уодночаснити“.

Таким чином вимоги до перекладу можна висловити так:

а) додержування елементарно-граматичних норм літературної мови (правопис, фонетика, морфологія), як чисто-зверхньої ознаки єдності мови;

б) синтактично-фразеологічна чистота, природність, легкість і різноманітність;

в) лексична точність і чистота від зайвих варваризмів.

При перекладах на українську мову нераз бракує лексичного матеріалу, зафіксованого у словниках, особливо, щодо різних відтінків значіння, і з необхідности доводиться іноді вживати слів нових, принаймні, з якимись новими наростками або приростками. Такі слова як „виховник“, „виховничий“, „занадтий“ недавнього походження. Розділ 3-ій „Порадника“ (Наростки) має допомогти в цій необхідності збільшувати словник української мови й устатковувати терміни. По аналогії з такими словотворами, напр., як виховувати — *виховник* — *виховничий*, воювати — *войовник* — *войовничий*, карбувати — *карбівник* — *карбівничий* і т. п. й від „руйнувати“ краще б уживати „*руйнівник*“, „*руйнівничий*“ (разрушительный), а не „руїтник“, „руїнний“, як уживав П. Куліш, або „руїницький“, як уживають тепер.

Харків, 20 — I — 1922.

Де чого шукати.

Числа означають параграфи; при сторінках зазначено: стор. [це відноситься, головню, до § 22—24, що зазначені двічі, через технічний недогляд].

А (голосівка) стор. 1; *а* не — *я* 12а, 6; в окремих словах 13; в чужих словах 14; в чужих словах після *л* 22_{1в}; *а* не — *ов* у де-яких словах 136; в відміні іменників, стор. 38, 23_{1, 4}, стор. 38, 24, 30; закінч. род. одн. чол. р. стор. 38, 24₁; закінч. називн. мн. чол. род. § 301; зак. род. відм. одн. чол. род. в реченні [предм.] 802; нарост. дієсл. 74_{1а}; нарост. дієприсл. теп. час. стор. 70 68₁.

аби 57_в.

авва 134.

Август 18_{1г}.

авдиторія 18_{1е}, *авдієнція* 18_{1е},

авкціон 18_{1е}.

Австрія 6_{11г}.

автор 18_{1е}, *автографія* 18_{1е}.

адреса стор. 37, § 222

ад'юнкт, *ад'ютант* 1756.

Азія 6_{11г}.

-ам 32, **-ами** 35, **-ах** 36, зак.

дав. орудн., місц. мн.

амуніція 6_{11б}.

анатема 196.

Анна 134.

антихрист 58.

апостроф стор. 26; перед *я*, *є*, *і*, *ю* 17; після губних 17₁; після приростків 173; після *р* 172; після *к*, *х* 174; в чужих словах після *р* 175а; після чужих приростків 1756.

апофтегма 196.

аритметика 196.

архаїзм 75, *архаїчний* 75.

архів 6_{11б}.

архідіякон 6_{11б}.

архієрей 6_{11г}.

Атени 196.

Ауе 18_{1е}, *Ауербак* 18_{1е}.

Афон 196.

Б (шелестівка) стор. 27; твердість 18₁; **апостроф** після *б* 17_{1, 56}; в дієслівній групі *-бити -блю* 58 увага 7; присл., див. *би*.

багато 1_а, 55_я (відміна); *багатий*, *багатур*, *багачтво* 1_а; *багатийший* — *багатшати* 14_в.

барельєф 44а, 13₁, 162д.

барліг 1_а, стор. 37 § 22₁.

бджола 83.
 без- перед глухими шел. 1456.
 безголов'я 21.
 безглузий — безглуздий 154.
 безпідметові речення стор. 108,
 75, стор. 110—112, 76
 безсуб'єктні речення, дивись: без-
 підметові речення.
 бжжліб'я 21, 171
 Белью 162д.
 берег 3зв.
 берегти 3зв.
 Берінг 215.
 би, б 245; у спос. можл. 631, 2.
 бити — б'ю — бий 54.
 -бити — -блю 58, уваг. 7.
 бібліотека 6116, біблія 6116.
 біль стор. 37, 221; 64.
 біоскоп 88.
 близький — ближчий — ближ-
 чати 143.
 блискавка, блищати 52.
 бонна 134.
 Бористен 196.
 борода — борід 656; борода —
 борін 65в.
 борошна 151.
 бочка — бочок 83.
 бравнінг 181е.
 брат 301 увага 1; братця 142;
 братік 67.
 брєня — брєхень 3за.
 брилдія 195, 234.
 брова 136, 64.
 Брюсель 134.
 бряжчати 1416.
 будяк 103.
 Букарешт 212.
 буква — буков 846.
 буліон — бульйон 91г, 162д.
 бути 58в, 60, 612, 633, 703;
 у присудку 781; в майб. час.
 612.
 де-Бюсі 611в, 134.

В [шелест.] стор. 27; перед о, у,
 і в назвуку [роззів] 181а—б;
 в середині слів 181г; із „л“
 у групі л+шел. і в минул.
 часі 181г; чергування з у 101,
 181г; у групах *ве, вст, всс*
 [випад] 156; у дієсл. групі
-вити — *-влю* 58 уваг. 7; в
 чужих словах заступ. у 181е;
 апостр. після *в* 171, в чужих
 словах 115, 171.

Вальєн 131, 162д.

ванна 134.

варіант 24.

ваш 49.

вгорі 610.

ввєсь, див. увєсь.

ведмідь 32, 183, ведмежий 12а.

велетен 3зв.

вельми 57а.

верства — верстов 846.

весло — весел 3за.

вєчір — вєчора — вєчєря 83.

вигребти — вигрїбати 66.

видєрти — видирати 51.

вимєрти — вимирати 51.

вимєсти — вимїтати 66.

вимогти — вимагати 116.

вимовити — вимовляти 116.

випад шелестівок стор. 23, 15.

височїнь — височєни 31.

вистачати стор. 33, 222.

вистигнути — вистигли 213а.

витєрти — витру 3за.

-вити — -влю в дієсл. 58, уваг. 7,

2216.

виховник — виховничий стор. 122.

ви.хор — вихру 84а.

вівторок — вівтірка 64.

від, віді- 61.

віддієслівні йменники 69.

відкопи 57а.

відьма — відьом 846.

відміна йменників стор. 38—51;

зразки відміни стор. 51—53 § 38; відм. ім. на *ів*, *-ин* 394, 40—42 стор. 58 прим. 2; відм. тверда і м'яка стор. 38 § 23₁, шелестівкова жін. стор. 38 § 23₂, середн. з пнем *-ят*, *-ен* стор. 40 § 24₂, 25₂, 28₂, 29₂; відміна чужих імен. стор. 38 § 23₃; приметників стор. 53—59; зразки відм. стор. 59; тверда і м'яка відм. прикм. 39; займенників стор. 60—63; особові 48, зворотний 48, присвійні 49, указові 50, питайні 51, невизначені 52—54; числівників стор. 63—66; головні 55, порядкові 56, збірні 57; дієслів стор. 66—80: перша група 58_{1а}, друга 58_{1б}, третя 54_{1в}; зразки відміни стор. 77—80 § 70.

відмінки в відміні йменників стор. 38—50; прикмет. стор. 53—58, див. під родов., давальн., знахідн. і т. д.

відносні речення 82.

відпустка стор. 37, 22₂.

відро — відер 3_{3а}.

військо 20_{6г}.

Віктор 21₂.

вільгота 18_{1б}.

вій, воиа, воно 18_{1б}, 48.

вісім 55_е.

вітати 67.

вищо 18_{1б}.

власний 15₁.

вмочити — вмочати 1_{1б}.

внутрішня мова 75.

вогонь 8_{4а}.

волокти — волік 6_{5в}.

волос [відм.] — волоси — волосся 30₁ ув. 1, 2₁.

волосінь — волосени 3₁.

волоський — Волох 14_{4б}.

вольовий спосіб див. наказовий, воно [псевдозайм.] 77.

ворота — воріт 6_{5в} — ворітьми 35_{1в}

воша 31_{3б}.

вранці 6₁₀.

врядигоди 57_а.

всенький 53.

всякий 53.

вугіль — вуглі — вугілля 30₁ ув. 1.

вузький — ву́жчий — ву́жчати 14₃.

вузол 8_{4а}.

вулік 67.

вуса 37.

вуха 18_{1а}; 30₂, 31_{3в}, 32₂.

Вюртемберг 21₅.

Г [шелестівка] стор. 31; на початку слів (роззів) 21_{3б}; випад на кінці 15₅; *г + ство = зтво*, *г + ський = зький* 14_{4б}; перехід на *жу* 2 ступ. прикм. 14₃.

в відм. іменн. перед *е* 27_{1вв}, в теп. часі дієслів на *-гти* 58, ув. 5, в накард. спос. 62, уваг. 1; перехід на *з* перед *і* в відм. імен. 25₃, 29_{2а}, 3; *г* в дієімен. дієслів групи *-гти* 21₁, 65₂.

Гавриїл 58.

гайок — гайочок 83.

галицький 14_{4а}.

галун 21_{3б}.

Гамбург 21₅.

Ганна 13₄, 21_{3б}, Гандзя 19₅.

Ганнібал 13₄.

ганус 21_{3б}.

ганчар 11_а.

гаразд 11_а.

Гарасим 13_а.

гарбуз 21_{3б}.

гармата 21_{3б}.

Гартман 21₅.

гарячий, гарячка 11_а.

гвинт 21_{3б}.

Генезаретське озеро 21₅.

геройний 75.
гикати 213б.
гієна 44в.
гімназія 215.
гість—гості—гостей 64, 313а, 351а.
глиб стор. 37 § 221.
глитати 52.

гнести — гнітити 66.

Гоанго 215.

голова — голов (голів) 65в.

голосівки стор. 1—18.

гошити — гаяти 116.

Горацій 24, 44е, 611г

горіс 213б.

горобець 213б.

гортанні шелестівки, стор. 31.

горщик горщечок 83; горщик 205,
горща 12а.

гострий 213б.

Гофман 134.

графічний стор. 12.

гребінь—гребеня 31; гребінець 65б.

гріш 313а, 352, 37.

груді 313г, 351в.

-гти, -кти в діємен. 211.

губні шелестівки, стор. 27; губні
перед колишнім -ія, -іє 131.

гука — гуси 133а, г.

Гуго 215.

Г [шелестівка] стор. 32; в укр.
словах 214; в чужоземних сло-
вах 215; у чужоземних на-
звах і іменах власних 215.

гава, гавра, гандж 214, ганджови-
тий 205, 214, а Далі: ганок,
гвалт, герлига, гелекати, гедзь,
герлотіти, гіт — гнота 214,
гінджоли 205, 214, 234 (стор.
33) грит, гудик, гулий, гу-
ля, гуральня 214.

Гарона 134.

Гадалеквір 215.

Гібральтар 215.

Готьє 44а, 131, 162д.

Гренландія 215.

Гріс 215.

Гутгейль 215.

Гуяна 215.

Д (шелестівка) стор. 28; перед
глухими у зложених словах
193, 55ж; перехід у ж, дж 202;
у групі -зди-, -жди- 151, 4;
група рди- 154; -ддя, -ддю
і т. д. (перед стар. -ія, -іє)
131; вставлене 151; вставлене
перед з (дз) 195, перед ж —
дж 205; дз, дж при перене-
сенні слів стор. 33, 234, 202;
у групі дієслів -дити — -джу-
58, ув. 6.

давальний відм. в відм. імен. одн.
25, ім. на -ов 251; множ. 32;
у прикм. 41, 46; на -ові,
-еві (єві) в чол. род. ім. 251,
сер. 252.

давноминулий час 60, 632.

далебі 610.

далечинь — далечени 31.

дали 610.

дати 583, 70з (стор. 79—80).

два 55б, 79 (узгоджув.)

дванадцять, двадцять 55ж.

двері 31б, г; 551в, 2; 37.

двійня в відм. імен. 37, в числівн.

55 увага.

двісті 55а.

двічі 610.

двочленові речення 75.

двоє 57.

де-будь, де-небудь 24б.

дев'яносто 55з.

дев'ять — дев'ятьдесять дев'ять
55ж.

де-котрий 54.

дерев'яний 224б.

деру — драти 33а.

де-хто, де-що, де-чий, де-який 54.
 дж. дз — при перенесенню слів 202,
 стор. 33, 234.
 джгут 205.
 джижджати 205.
 дзвін, дзвінниця, дзвонар, дзвони-
 ти 195.
 дзелень-дзель, дзеленькати 195.
 дзига, дзиглик 214.
 дзіндзівер 195.
 дзуськи 195.
 длюб 195.
 длюрчати 195.
 дльобати 195.
 дипломат 58, директор 58.
 дитина — діти 51, 31_{3а}, г; дитя-
 чий, дитя 53.
 -дити — -джу 58 ув. 6.
 дишель стор. 37 § 221.
 диявол 58 і діявол 24.
 діброва 67,
 дієменник 65; груп на к, г, 211,
 652; у безпідм. реч. 764.
 дієприкметник діяльн. стану 66,
 73₂₈; стражд. ст. 67, 73₂₁,
 73_{22г}; стражд. ст. в неособовій
 формі 67₃, 76 стор. 111 112;
 на -мий 67, 73₂₁; на -чий,
 -ший 661, 73₂₈.
 дієприслівники 68; дієприсл. те-
 пер. часу на -а, стор. 76, на
 -чи 681, 70; минул на -ши 682.
 дієслова стор. 66—80; д. з імен.
 74_{1а}, 2а, 3а, 5а, з прикм. 74_{2б},
 3б, 4а, 5б, з 2 ступ. прикм.
 74_{1б}, 2б, з невідм. част. мо-
 ви 74_{4в}, 6а; з чужих слів 74₅
 увага 2; дієслова докон. 74_{5б};
 доконаність — недоконаність
 64; протягові 64₂, 74_{1в}, 5в увага,
 наворотів 51. 6б, 64₁, 74_{1в}, 5
 увага, раптовні 74_{4б}, започи-
 нові 74_{3б}; відміна 58—63,
 65—68, зразки відміни 70;

способи: дійсний 58—61, на-
 казовий 62, можливий 63;
 часи: тепер. 58, минул. 59,
 давноминул. 60, майбутній 61;
 дієменник 65, дієприкм. 66-
 67, дієприсл. 68, перехідні
 дієсл. 801.
 дієслівність речень 75 стор.
 106—107.
 діста 4_{4в}.
 Дізраелі 61_{1в}.
 дійка — дійок 20_{6г}.
 дійсний спосіб дієсл. 58—61.
 Дільман 611.
 діра 67.
 діякон 24.
 догорати 116.
 додаткові речення див. речення
 побічні.
 додаток іменн. див. предмет.
 додаток прикм. див. означення.
 доконаність — недоконаність 64.
 долі 610.
 долото — доліт 65_в.
 дорогий — дорожчий — дорожча-
 ти 143.
 досі 610.
 дошка — дощок — дощечок 83, 205.
 дощ — дощик 205.
 дражнити 204.
 дривітня 52.
 дрижати 52.
 дріб — дробу стор. 37 § 221.
 дріжджі 67, 205.
 дрім — дроти 64.
 дрохва — дрохов 84б.
 друг 301 увага 2.
 другий ступ. прикм. і присл. 143,
 322, 73₃₁.
 дрючок — дрючечок 83.
 дур стор. 37, 221, дурний 54.
 дяк 131.
 Е [голосівка] стор. 3; е не — а 13а;

є (безнаголос.) не — и 3з; вставне в відм. 326, 3126; випадне 33а; в одкритих складах 31; в закритих складах 32; в відміні іменників в 3зг, стор. 38, 23, 251, 271, 281–3, 313, 38; прикм., заім. числ 39, 50, 55, 56; дієсл. 58, 62, 672, 701, в дав. одн. чол. і сер. роду ім (-еві) 3згв, 251, 38; в кличн. чол. р. 3згг, 271; в називн. множ. чол. р. 301а; в дієсл. формах 581, 70; в закінч. прислівн. 3з; корінне 336; в давніших словах 446; в наростках -есень-, -ечк-, -еньк-, і т. д. 33е; в чужих словах 35; на початку нових європ. слів 36; після „л“ в чужих словах 221в; у зложених словах сполучка 122.

-евий — не -овий 34.

-еві в дав. одн. 251, 2, 291.

егоїзм 36.

-ей у род. множ. в ім. 313.

Едда 134.

екватор 36.

-еле-, -ере- [одне „е“ ненагол.] 36.

елегія 36.

-ем (-єм) зак. орудн. одн. 281, 282.

ембріон 88.

Енеїда 75.

енергія, епідемія, епізод, епітет, епоха, естетика, етика, етимологія, етнографія, ефект, его 36.

етер 196.

-ється в 1. групі відм. дієслів 58 увага 4, 146.

-єю (-єю) зак. орудн. одн. 283.

Є (голосівка) стор. 5; є = *йе* 41; після голосівок 42; для м'ягч. попер. шелест. 43; в відміні

іменн. 251, 281, 273г, 283, 38, займ. 49, 506, 516, 52; прикм. 39, дієсл. 581, 701; в чужих словах 44; на початку давніх чужих слів 446; після *i* (*іе*) 44в; після -*ль-*, -*ть-* в чужих словах 44а; у зложених словах сполучка 1216, 123; апостроф перед *є* 17.

євангелія 23, 446, стор. 37, 222.

-євий не — *ьовий* 34.

-єві в зак. дав. ім. 251, 291.

Європа, Єгипет, *єзуїт* 446.

-єм у зак. оруд. одн. ім. 281.

єретики 446.

-ється в 1 групі відм. дієслів 58 увага 4, 146.

-єю, зак. орудн. одн. 283.

Ж (шелестівка) стор. 29; отвердіння 12, 161, 201; *ж* насл. м'ягч. *г* див *г*; *ж* не — *з* 204; *ж* + -ство, = -ство, *ж* + -ський = -ський 144г; *ж* із *г*, *з* перед *ч* 1416, 143; *ж* + *ц* 142; *ж* — *дж* 205; -*жжя*, -*жжє*, (перед -іє, -ія) 131; *ж* (сполучн.) див. *же*.

жаден 53

жайворонок 206г.

жалісливий 151.

же, *ж* 245.

жерсть стор. 33, 222.

життя, життєвий, життєпис 131.

жіночий рід стор. 37, 222.

жменя — жміль 31.

жнець — жєнця 33а.

жонатий 83.

жорстокий 83, стор. 33, 222.

жу^жжом 204.

З [целестівка], стор. 28; перед глухими 145в; *з* — *дз* 195;

з не — ж 195; зд — ждждж 202;
 жк — жч 205; зц, зьц 142;
 з + ч = жч 14₁₆; з + -ський
 = -зький 14_{4г}; -ззя, -зю, зз
 (перед давніми -іа, -ія . . .)
 131; у групі дієсл. -зити —
 -жу 58 увага 6; апостроф
 після з 173; -зький 162а; [при-
 йменник] 14_{5в}, з — із, ізі 61;
 зложений прийм. 14_{5а}; [при-
 росток] 14_{5а}.
 за при порівн. 812.
 завжди 57_а.
 зависливий 151.
 завіса стор. 37 § 222.
 завіси 57_а, 155.
 задньопіднебінні шелест. стор. 31.
 заздрий, заздрощі 151.
 займенник стор. 60—63: відміна
 48—54: особові 48, зворот-
 ний 48, присвійні 49, указові
 50, питайні 51, невизначені
 52; зложені 54; псевдозай-
 менник 77.
 замажчити 14₁₆.
 заміж 67.
 занадтий, стор. 121.
 заперечення 80₁.
 Запоріжжя 65_в — запорозький
 14_{4б}.
 запряг — запряг 22.
 застерегти 65_в, застерігати 66.
 зберести — зберігати 65, 6.
 зберу — збирати 51.
 збіг однакових літер 133.
 збіжжя 21.
 звісний 151.
 звомпити 183.
 звуки й літери стор. 1.
 згонити — зігнати 61.
 згрубілість ім. див. нарости імен.
 -здити — -жджу у дієслів 58
 увага 6, 202.
 здоров'я 29₁₆.

зима, зимовий, озимий 53.
 -зити — -жу в дієсл. 58. ув. 6.
 зичливий 195.
 Зібер 611.
 зложені займенники 54.
 зложені прийменники 24_{2в}, 14_{5а}.
 зложені слова — правопис стор. 17
 12; при перенесенню стор. 33,
 232; з розділкою стор. 34, 24.
 зложені числівники 55_ж.
 зміни шелестівок при збігові їх 14.
 змоглись — лмагались 116.
 знахідний відмінок у іменник. одн.
 26, множ. 33; у прикмет. 42,
 46; знахідн. відм. реч. = ро-
 довому на а 803, знах. відм.
 = називн. 803 (як предмет);
 знахідн. відм. у запереч. 801;
 знахідн. мн. жін. род. = родов.
 33; знах. чол. роду одн. =
 род. 26₁, множ. 33.
 знемогти — знемагати 116.
 знехочя 681.
 знечев'я 2216.
 знімати 67.
 зозуля 86.
 зубні шелест. стор. 28; подво-
 ення зубн. 131.

И (голосівка) стор. 6; в наворото-
 вих дієсловах із випадним е
 перед л, р, и 51, з випадн. о
 51; у групах -ли-, -ри- 52; в
 відміні імен. 30_{1а}, стор. 40
 § 243, 38; прикм. 39, 47;
 дієсл. 582, 702; в наростку
 -чи- 56; у невід. словах на
 кінці 57; в чужих словах на
 місце „і“ 56, 8, 611_в; у зло-
 жених словах сполучка 12_{4а}, 6;
 [наросток дієслів] 742.
 -ий, -а, -е у закінч. прикм. 39.
 -ин (-ине, -ина) прикм. нарост.
 — відм. 39, уживання 811.

-има, зак. орудн. двійні 352, 37.

Й (шелестівка) стор 31; в відміні прикм. 2066, наказ. спос. дієсл. 206в; у числівників 207в, 557; в наростку 2 ст. прикм. і прислівн. 207а; у прислівників у визвуку 2076; чергув. з і 62.

йо 9; на початку слів 91а; в відм. займенників 91в. 68, 69, 716; в поукраїнізованих словах 91г; йо — іо в чужих словах 91г; в чужих назвах 91г.

йорж 83.

І (голосівка), стор. 8; з о, е в закритих склад. 63, 4; з о, е в одкритих склад. 65; в дієсловах навор. 66; у групі -оро-, -оло-, -ере- 65в; приставне 61; вставне 61; в окремих словах 67; в відміні 68; йменників 243, 251—3, 291—3, 3016, 36, 38; прикм. 41, 45, 46, 47; в наростку -ісінк- 69; і — я 22; чергування з й 62; на кінці прислівн. 610; в чужих словах 611; чуже початкове 611а; чуже іа 24; чуже іе 44в; чуже іо 88; в чужих словах, де чути „і“ 6116, в; в наростк. -ій-, -ія-, іе 611г.

-ів (-ів) нарост. 39, 46, стор. 58 прикм. 1, вживання поруч род. відм. 811; закінч. род. множ. 311а—в, 312в.

іграшка 61.

ігумен 611а, ігуменя 1311.

ідея 611а.

із 61.

ізігнути, ікавка, ікло 611а.

Ілля 61.

ілле, ільняний 61.

ілюмінація, ілюстрація 114, ілюстрований 134.

імброльйо 131, 1629.

іменник, стор. 37—53; віддієслівні 69; ім. міри 312а; імен. чол. роду з жін. закінч. 261. 311; з прикметн. закінч. 394; імен. на -ець 2716, 1ва; на -к- (-ок, -ик, -ко) 271, 2916; імен. на -ов 233; імен. на -ин 301а, 312; імен. на -р 3016, в; без одн. (plur. tantum) 3016, 2а, б, 311в, 2в, 3г; чужі ймен. на о, е ст. 38 § 233; відміна ім. див. відміна; у злож. присудку 781. іменниковий додаток, див. предмет.

іменність речень 75, стор. 107.

імжити, імла 61.

іміграція 611а.

-імо, -іте в наказ. спос. дієсл. 62, ув. 2.

імовірний 61.

іноді 610, 155.

інститут, інституція 611а.

інтелігент 611а, 134.

інший, інакший 53, 61.

ірвати, іржа, іржавий 61.

Ірод 61, 611а.

іронія 611а.

Ірпень 61.

іскра 61.

існувати 151, існування 61.

іспит 61.

істика 61.

істота 61.

-іший нар. 2 ст. прикм. 32.

іще 61.

Ї [голосівка] стор. 12; ї =йі 71; в відм. назв місцевостей 73а; в відм. імен. 73а; займенн. 48, 49, 516; дієслів 68, 70а; в відм. дієслів 2 групи 73в,

78, 90₂; після губних і р 7₂;
в чужих словах після голосі-
вки 7₅; і з йи 7₄; апостроф
перед і 17₁₋₃.

їсти 58₃, 70₃.

їжний 39, 49.

К [шелестівка] стор. 31; перехід
у ч перед е 27_{1вв}, в тепер.
часі дієслів на -кти 58, ув. 5,
в наказ. спос. 62, ув. 1; пе-
рехід на ц перед і в відм. ім.
2₃, 27_{1ав}, 29₃; у групах
-скн-, -зкн- 15₂; к + -ство =
цтво, к + -ський = цький 14_{4а};
в чужих словах 21₂; в дієім.
дієслів групи -кти 21₁, 65₂;
група -зк- у 2 ступ., пркм.
21_{3а}, 14₃; наросток дієслова
74_{6а} (-кнү-, -ка-).

кавказький 14_{4г}.

Кайн 7₅.

кажан, каламутний, калатати,
калачик 1_{1а}.

камінь — каменя 3₁, 30₁ увага 1.

канцелярія 25, 22_{1в}.

капітал, капітан 14.

карієра 4_{4в}.

картопля 14₃, стор. 37, 22₂.

каса 13₄.

катедра 19₆.

качан 1_{1а}.

келес 3_{3в}.

Київ — Київa 7_{3а}.

кіготь — кігті 21_{3а}.

кінь 31_{3а}, 35_{1а}.

кір — кору 6₄, стор. 37, 22₁.

клин — клини — клиння 30₁,
ув. 1.

кличний відм. іменн. одн. 27,
множ. 34; у прикм. 43; на
-е 27_{ва}, 27_{3б}; на -є 27_{3г};
на -о 27_{3а}; на -ю 27₆, 27_{3в};
на -у (чол.) 27_{аа}, β, γ.

клуб 22_{1в}.

клямка 25, 22_{1в}.

книжка — книжок — книжечка 8₃.

кобиляцький 14_{4а}.

кожен, кожний 53, 15₁.

козак 83, козаччина 14_{1а}.

колесо — коліс 63.

колод — колоси — колосся 30₁, ув. 1.

комин 53, 86.

комиш 86.

комір 183.

комісар, комісія 13₄.

комуна, комунізм 13₄.

кон'югація, кон'юнктура 17_{5б}.

Кореньов 9_{2б}.

корисний 15₁.

корінь — кореня 3₁; коріні — ко-
рінья 30₁, ув. 1.

корогва — корогов 13₆, 84₆.

коров'ячий стор. 32, 22_{1б}.

коршма — коршем 33_а.

котити — качати 116.

котрий 53; у реченнях віднос.

82; у подв. функції стор. 118.

котрийсь 54.

Кошельов 9_{2б}.

кошіль — кошеля 3₁.

коштувати 86.

крадіж — крадіжи 6_{5б}.

красний — кращий — кращати 14₃.

кремій — кремєня 3₁.

криза стор. 37, 22₂.

кришити 52.

кріпак 67.

кроквa — кроков 84₆.

кропива 86.

крохмаль 86.

кружок — кружечок 83.

-кти у дієім. 21₁, 65₂, 58 ув. 5.

кувати 10_{2б}.

куди, кудись 57_а.

кужіль — кужеля 3₁.

кум 30₁ ув. 2.

курйоз — курйоз 81_а.

курка — кури 31_{3а}, 3г, курча 1_{2а}.
кутя 13_{1г}.
куштувати 86, 103.
куц 205.

Л [шелестівка] стор. 32; пом'яг-
чення 16 пом. 1, 2 [стор. 24,
25], 22_{1г}; перехід в у (о) 18_{1г};
у групі -сли- 153; у групах
-пити, -бити, -вити, -мити
58, ув. 7; в 3 ос. мн. після
губних пнів 2 групи дієсл.
стор. 32, 22_{1б}, 587; в чужих
словах стор. 32, 22_{1в}; перед
йотованою голосів. та перед
шелест. стор. 33, 22_{1в}.

лайка — лайок 83.

лебідь — лебедя 31.

легкий — легкий 21_{3а}.

ледви 57_а.

-лий, -ле, -ла заступ. дієприкм. на
-ший 662, 73_{20б}.

леміш — лемеша 31.

лимар 22_{1а}

лист — листи — листя 30₁, ув. 1;
листя 21.

лити — лий 54.

лицар 22_{1а}.

лій — лою 64.

лійка — лійок — лівчка 83.

лікоть 656.

Лінков 926.

лоб — лоба 84_б.

логаритм 196, логіка, лозунг
стор. 32, 22_{1в}.

лойовий 83.

Лузитанія стор. 32, 22_{1а}.

людина — люде 31_{3г}.

ляг — ліг 22.

льда 25, стор. 32, 22_{1б}.

лядський 144_б.

лямпа 25, стор. 32, 22_{1в}.

льв 4 а.

люж стор. 32, 22_{1в}.
лящ 23.

М [шелестівка] стор. 27; твердість
181; апостроф після м 17₁, 56;
в дієслівній групі -мити —
млю 58, увага 7

-ма зак. орудн. ім. 35_а; в числ.
55_г, г, д.

Мазіні 611_б.

майбутній час докон. 58, не-
док 60.

майовий 83.

манастир, манаш 1_{1а}.

мандрувати 183.

маніфест 611_б.

манна 134.

мarmor 103.

маса 134.

матеріал 24, 611_г.

мати стор. 38, 23₅, 31_{3б}.

мачуха 103.

мед 3а.

медальйон 16_г, д, 91_г.

межи — між 57_а.

Мекка 134.

мерцій 610.

методика, методичний 56.

меч 32.

-ми, зак. ор. мн. 35₁.

мигтіти 21_{3а}.

мизинець 53.

милосерний — милосердий 154.

минулий час дієслів 59.

мити — мий 54.

-мити — -млю в дієсл. 2. групи 58,
ув. 7.

Мизайло, Михайлина 58; Михайл
75.

миша 136, 31_{3б}.

мій 49.

міль стор. 37, 22.

Міллер 134.

міліон — мільйон 91_г, 13₁, 16_{2д}.

місцевий відм. імен. одн. 21.
множ. 36; прикм. 45, 46;
місц. одн. прикм. = даваль. у
чол. р. 41, 45.

міт 196.

Мліїв — Мліїва 73а.

множина в відміні йменників стор.
45—50; у прикм. 46.

мовчки 57а.

мога 681.

можливий спосіб 63.

мозок 84а, 21а — мізкувати 64.

молодий — молодший — молодша-
ти 143; молодити 656.

Мольєр 44а, 131, 162д.

морква 136.

морфологічні замітки стор. 37.

мох — моху 846.

мрець — мерці 33а.

му, меш, ме 243, 611, 70.

музика 56, музичний 58.

Мюзет 134.

Мюльбах 162д.

Мюллер 134.

м'який — м'якийший 212 — м'як-
шити 143.

Н (шелестівка) стор. 28; у групі
-риц, -рди-, -зди- 154; перед
ж, ч, ш, щ 161; у 2 ступ.
прикм. перед наростк. [тверде]
161; -ння, -нняє, -нню (перед
-ія, -іє, -ію) 131; подвійне *н*
у прикметн. 132; одне *н* у
дієприкм. 132.

наворотів дієслова 741в, 5 увага,
641.

навпаки 57а.

навестіж — навестяж 21.

наголос у наказ. способі спри-
ростк. дієсл. 623; в dokonаних
і недок. дієсл. 643а, 6, в.

над 1456; наді- 61.

називний відмінок в іменників:

однина стор. 38, 23, множ.
30; у прикметн. одн. 39,
множ 46; у зложен. присуд-
ку 78, прикметн. і дієприкм.
782.

най-, приросток. 3 ступ. прикм
і присл. 393.

наказовий спосіб 62; дієслів із
пнем на *к, г* 62 увага 1; у
безпідметових реченнях 7626.

де *Панжі* 611в.

напасний, напасник 151.

нарізно писати слова, чи сукупно
стор. 34—36 § 24.

наростки стор. 86—103; наростки
дієслів 74 стор. 100 103.

Наростки іменникові¹⁾ 72,
стор. 82—93: була рости 24;
віддієсл. ім. 86; властивість
[абстр.] 15, 46а, 48а, 61; властивість
[прикм.] 35; держак 21; дієсл.
пні 32, 36, 38г; дієсл. тямки 42;
дія 48а; дія й наслідок 23е;
характер або наслідок 26в, 30;
дружина 27; живі істоти чол. 1г;
жінка - дружина 27; жіноча
іст. 28а; жін. пол. 25, 38б; жін.
рід 28б; заняття 48в; збірні ж.
р. 43б; збірні конкрет. тям-
ки 48б; збірні матер. 16; збірні
назви продукт. 23д; збірні сло-
ва 60; звуження значіння 38г;
здатність 50; здрібн. ім. 44;
здрібн. жін. 11, 16, 28б 38а;
серед. 55; чолов. 12, 14г, 19б, 37а;
здрібн. -зневажл. 23е; згрубі-
лість 26а, 30; річі 59; збірн. 2. 8а;
знаряддя до праці 20, 40а; зне-
важливість 23е, 46б, 43б (речі),
40б (особи), 33а [нахили, 52 [но-

¹⁾ Всі наростки йменнико-
ві і прикметн. ідуть у книжці
за азбукою.

сій здатн.]; іронічн. нахил. люд. 33а; інтенсивн. дії 43б; конкретизація знач. 38г, 47; конкрет. при дієсл. пн. 42; конкр. прикм. 41; конкретиз. прикм. іменником 19а; краї 23г; малі речі 13, 62; матеріял 16, 40а; медичні назви плівок 60; місце перебув 14в, 43а; події 26б, 30; праці 43г; місцевости не строго визначені 23в; момент дії 37б, 44; м'ясиво за походженням 23г; народности 1в, 14в; наслід. дії 37б, 44, 53; нащадки 13; н. живик істот 62; з походження 29а, [дочки] 31; [сини через проф. батька] 9, [сини несамоств., нелітні] 51, 56; недуги 1г, 14д, 28г, 38в; нелітні, несамоств. істоти 51, 56; ніжність у відношенню 45; носій дії 50; носій здатности 52 [чол.], 54 [жін.]; н. прикмети 16, 6, 14б; н. чинности 1а, 6, 14а, 29в; особа з якоїсь місцевости 22, 62; ос. з професії 22; ос. зі стану 22; пєсливі особові імен. 49; пєсливе відношення 45; пєслив. ім. жін 11, 28б, чол. 12; підпомагачі 51, 56; підлітки 51, 56; побутові епохи 23г; прикмет 47; прикм. за працею 33б; прикм. характ. 3; прикм. пні 37в; примірник окремий зі збору 23а; прикм. сутня 10, 14г; простір 23б; протяговість дії 43в; професія 5; проф. особа 62; розмір [тямка] 23б, 34а; ручки предметів 21; самці 29б; спадщина 18; стан 16; становище дії 37б, 53; технічні заклади 43а; тямки різні 34б; тямки прост. і часу 23б; частини числов. одиниці 23ж; чинність 7.

Наростки прикметників 73, стор. 93—99: відносні прикм. 30, з імен. 22д, з чужих слів 15; відношення 6, 13, 23а, 25, 29, 36; властивість 22б; внутрішні прикм. 10, 19; впливання на предм. [дієсл. пні] 22в; з дієприкм. дієльн. теп. часу 28, 33, 36, 37; кол. дієприкм. тепер. стражд. 21; дієприкм. минул. заступає 20б; з дієприкм. минул. 31б; дієприкм. стражд. 22г, 26; з дієсл. пнів 18б; згрубілість 7; здатність 10, 14б; здатн. викон. дію 14б; здрібнілі 18в, [з імен.] 11; з іменник. значін. 16, 34; з імен. пнів 18а, 20а; інтенсивність 4б, 5а; матеріял 6, 22а, 23б, 35; нахил 27б; пєсливі 8, 9; подібність, що у пні 5б; походження 13, 25, 29, 36; прикметн. відміни роду, числа й відмінка 11; з прикм. пнів 28; приналежність 13, 25, 29, 36; присвійність 6, 11в, 12, 23; прислівн. пні 22г; ступінов 31а; менший ступінь без порівн. 1а, 4а, 24б, 27б, 34, великий ступ. без порівн. 14а, 24а, 27а, найвищий ступінь без порівн. 17, 32; чуж. слов. 2, 3.

наростки протягових і наворотових дієслів 642.

насил стор. 37 § 221.

наський 144б.

наш 49.

не нарізно, сукупно 244.

невизначені займенники 52.

невістка — невістчин 141б.

недобір — недобору 64.

недуга стор. 37 § 222.

ненависний, нещасний 151.

неособове речення 76, стор. 112.

низький — нижчий 143.

них — їх 48.

ніготь 656 — нігті 213а.

ніж при 2 ступ порівн. стор. 119.

нікуди 57а.

Пімеччина 141.

нікто, ніщо, нічий, ніякий 54.

нього — його 48.

Нью-Йорк 131, 162д.

О (голосівка) стор. 13; *о* — *а* для милозвучн. 11а, в наворот. дієсл. 116; випадне 84а, вставне 33а, 84б, 312б; в закритих складах 82а; в відкритих склад. 64, 81; групах -оло-, -оро- 65б, 82в; ол + шел. 181г; *о* — *у* 103; при *л і р* між шелест 85; після шипучих, *й* 83; у зложених словах сполучка 121б; в чужих словах 87, після *л* 22, стор. 32; в запозичених словах 82б.

об- перед глух 144б; *оби-* 61.

об'єкт 175б.

обидва 57.

обіддя 21.

обов 57.

-ова — -ува 8б.

-ований — -уваний 102.

-ові зак. дав. одн. 251, 2, 291, 292в.

огірок 67.

од (від), *оди-* 61; при 2 ступ. пор. стор. 119.

однина в відм. іменників стор. 38—45; прикм. § 39—43.

один 55а.

одинадцять 55ж.

однакові літери у збігу 133.

одяг, одіж, одягати 22.

ожеред 33в.

означення 81.

око 302, 313в, 352, 37.

олівець 65б.

-ом зак. ор. одн. 281, 2.

-ома зак. (двійн.) числ. 55б, в, е, є, ондечки 57а.

-оку- нарост. дієсл. 744в.

оповісти 58в, 703.

орудний відм. імен одн. 28, множ. 35; прик. 44, 46; у зложенні присудку 781.

осінь — осени 31.

особи в заім. 48; в дієсл. 58—63;

2 ос. одн. в безпідм. реч. 762в;

3 ос. одн. з „ся“ в безпідм.

речен. 761, 763; 3 ос. множ.

в безпідм. реч. 762а.

особовий займенник 48.

осокір — осокору стор. 37 § 221.

-от нарост дієсл.; -ота-, -оті- 746б.

отруїти 103.

оцей 50б.

-ою зак. орудн жін. р. 283.

П (шелестівка) стор. 27; твердість 181; апостроф після *п* 171, 5б; в дієслівній групі -*нити* — -*плю* 58 увага 7.

паламар 11а.

пан 34; *пані* стор. 38 § 235; *пан-* на 134.

папір — паперу 31.

пара стор. 37 § 22а.

Париж — *паризький* 144в.

парубок 103.

Памті 134.

патос 19б.

педагогічний стор. 12.

пень чистий у род. множ. (без зак.) 312.

первісний 151.

перед, переді- 61.

перекладання з чужих мов стор. 119—122.

перезвук при зміні виду дієслова 642.

пренесення слів стор. 33; зложе-
ні і спиростковані слова 232.
перерва стор. 37, 22а.
перехідні дієслова 801.
перетень — персня 151.
песливий (пестоші) 151.
песливі форми дієслова 747; імен.
і прикм. — див. наростки імен.
і прикм.

Петербург — петербурзький 144в.
пил стор. 37, 221.

письмо 53.

пити — пий 54.

-пити — -плю в дієсловах 2 гру-
пи 58, ув. 7.

під перед глухими 1456; піді- 61.

підмет 76.

підпис стор. 37, 221.

пієтизм 44в.

піжмурки 67.

пізній 151.

піонер 88.

пір'я 21.

пісний 151.

пісня — пісень 33а.

Пітагор 196.

пішки 57а.

плавкі шелестівки стор. 32, 22.

план 211в.

плахта — плахот 846.

плече 302, 313в, 352, 37; пліч 63

плигати стор. 32, 221а.

pluralia tantum, див. іменники
без однини.

пляшка 25, стор. 32, 221в.

по у прислівні виразах (з роз-
ділкою) 247.

повода 301а.

повторювання дії 746в.

подвоєння шелестівок 13; у чу-
жих словах 131, 4.

подорож — подоріжжю 65в.

подушка — подушок — поду-
шечка 83

пожерти — пожирати 51.

позика, позичати 195.

покажчик 1416.

полемічний, стор. 12 пом. внизу.

полил і полинь стор. 37, 221.

помагайбі 610.

помий 54.

помічне дієслово „бути“ 58в, 60,

612, 632; „няти“ 611.

помогти — помагати 116.

попада 131.

порои 195.

порядкові числівники 56.

посуд і посуда стор. 37, 221.

постіль — постелі 31.

Почаїв — Почаївва 73.

почта, поштовий 204.

Прага, празький 1411в.

празник 151.

предмет 80 (у реченні).

приголосні, див. шелестівки.

пригорща 205.

прикметники стор. 53—59; при-

кметн. імен. 394; прикм. без

закінч. -ий 395; відміна, див.

відміна прикметн; наростки,

див. наростки прикметн.; сту-

пінювання прикм 392, 3; м'я-

ка відм. прикм. 391; прикмет-

ник у зложен. присудку 782.

приростки (без-, об-, над-, перед-)

перед глухими 145; для тво-

рення dokonаних дієслів 641.

прийменники з іменниками су-

купно стор. 34, 242а; з при-

слівн. сукупно 2426.

присудок 76, присудок зложений

78; присудок дієприкметни-

ковий 76, стор. 110—111;

присудок прикм. 782,

прищепити — прищипати 66.

прізвище 67.

проект 44г.

простити — прощати 116

прокура 212.
протинка, див. *апостроф*.
протягові дієслова 642, 74_{1в}, 5в
увага.

професор 134.

процес 134.

прут — *прути* — *пруття* 301,
увага 1.

псевдозайменник 77.

психологія 215.

птаство 144б.

пташка — *пташок* 83

публіка 611б.

путь стор. 37, 221.

пишоно 83.

п'ять 55г.

Р (шелестівка) стор. 32; *мняке*
161а; *р* — *л* стор. 32, 221;
перед давніми -ія, -іє 131;
апостроф 131, 172; у групі
-риц-, -рди-, -жди- 154.

равві 134.

ради 57б.

Радивон, *Радько* 11а.

райок — *райочок* 83.

Рафаїл 75.

рачки 57а.

режим 58.

рельєфний 44а, 162д.

ремін — *ремені* — *реміння* 301,
увага 1.

реторичний 56, 731б.

речення 75; *просте* 76—81; по-
бічні стор. 117; *зложене* 82;
відносні речення з що, який,
котрий 82.

решето — *решітка* 31.

ритмічність дії 746б.

рити — *рий* 54.

Ріголетто 134.

рідкий — *рідший* — *рідшати* 143.

різниця 20.

різка 212.

рілля — *ріллі*, *ріллею* 131.

річ — *речи* 32.

роди йменника стор. 37, 221—3;
прикм. у множ. 46.

родовий відмінок іменн. одн.
стор. 38—40, 24, *мн.* 31; у
прикм. 40, 46; *ім. чол. р.* -а
(-я) стор. 38, 241а; -у (-ю)
стор. 39, 241б; -а й -у 241в;
родов. відм. і прикм. присв.
811; в ролі означення 811.

рожен — *ріжна* 64.

роз- перед *глух.* 145а; *розі-* 61;
роз- — *рос-* 145а: *розділка*
стор. 37, 241.

роздоріжжя 65в.

розрізняти 204.

розрух стор. 37, 221.

Росіїні 611в.

Росія 611г.

рот — *рота* 84б.

рїуна 75; *руйнівник*, *руйнівницький*
стор. 122.

руський 144б.

рукопис стор. 37, 221.

рукав 37.

Рюкерт 134.

рядно — *ряден* 33а.

С (шелестівка) стор. 28; *с* — *ш*
143, 204; *ск*, *ст* — *щ* 205;
групи -стл-, -ски- 151, 2; -ський,
-сько 162а; *тверде с* зам. *м'яко-*
го 161г; -сея, -сею (перед давн.
-ія, -іє) 131; у групі дієсл.
-сити — -шу 58 уваг. 6; *сч* —
щ 148; *апостроф* після *с* 173;
сп, *ст*, *ск* при переносенню
слів 234.

Сагара 215.

салата стор. 37, 222.

салдат 11а; *салдатчина* 141б.

сам, *самий* 53.

сей 50б.

свиля 131, 313^б, 351^б.
свій 49.
світати 67.
селезень 33^в.
середній рід стор. 37, 223; числівн.
[узгодж.] 79; стражд. діє-
прикм. 683 стор. 75.
серце 151.
серйозний і серйозний 81^г.
Сибір стор. 37, 221.
сидіти — сісти 53; сидя 681.
сил 301 ув. 2.
синтактичні вказівки стор. 110 до
119.
-сити — -шу в 2 групі дієслів
58 увага 2.
сідло — сідел 33^а.
сік — соку 64.
сільський (село) 63.
сім 55^с.
сіни 313^{а, г}.
скільки 57^а, 55^й.
складня стор. 104—119.
скорій 610.
скорочене закінч. 3 ос. одн.- ає
— -а 58 увага 1; 1 ос. множ.
-ем, -нм 58 увага 3; скоро-
чені форли наказов. способу.
у сприростк. дієсл. 62 увага 3.
скорочений дієменник 651.
скорочені форми прикм. 395.
Скюдери 611^в.
слина, слинявий 53.
сміття 21.
сморід — смороду 65^в.
волох'яний стор. 32, 221^б.
сорок 55^з.
соціологія 88.
спасибі 610, 155.
спекти — спікати 66.
спільний 156, стор. 121.
сплести — сплітати 66.
спомин 156.
способи висказу дієслова: дійсний

58, можливий 63, наказовий
62.
спотребити — спотрібувати 66.
справді 610.
сприростковані слова при пере-
ношуванні стор. 33, 231.
єрібло стор. 32, 221^а; єрібний 67.
стани дієслова: діяльний і стра-
ждальний 66, 67.
стебло — стебел 33^а.
стеклий 15^а.
стен стор. 37, 221.
стерво стор. 37, 223.
стерти — стирати 51.
-стити — -щу в дієсловах 2 групи
58, увага 6.
стілки 57^а, 55^й.
сто 55^з.
стовп 183.
стогнати 213.
сторона — сторін 65^в.
стоя 681.
Страделло 134.
страждати 204.
страждальний стан 67.
стрельнути — стрілити 32.
стрівати 151.
ступінь стор. 37, 221.
ступінювання прикметників
392.3; узгоджування 812.
стягнути 213^а.
суб'єктивний 175^б,
субота 134.
суддя — судді, суддею 131.
сукупно писати слова стор. 34,
24.
судфікс 134.
сусід 301 ув. 2.
сучасний 151.
схід 156.
суди 57^а.
ся (відм.) 48; писання 243; скор.
на сь 243.
сьогодні 610.

Т (шелестівка) стор. 28; перед
дзвінками 19₁; перехід у ч 20₂;
у групі -*тти*-, -*стл*- 15₁; -*ття*,
-*ттю* (перед давн.-ія, -ію) 13₁;
вставлене *т* 15₁, 14₃; замість
чужого *ѣ*, *th* 19₆; *т* не — *к*
19₂; у групі дієслів -*тити* —
-*чу* 58 ув. 6.

-**ться** 14₆.

таки, *такечки* 57_а.

Тальякоццо 13₁, 16_{2д}.

тамечки 57_а.

Тассо 13₄.

твій 49.

теж, *те ж* 24₅.

теоретичний 56.

термінологія 21₅.

теперішній час дієсл. способу
дійсного 58; можл. 63₁.

ти 48.

тиждень — *тижня* 15₁.

тиква — *тиков* 84₆.

тип 58.

тиран 58.

-*тити* — *-чу* в 2 групі дієслів 58,
увага 6.

Тіде, *Тільмон*, *Тімур* 61_{1в}.

ткач — *ткацтво* — *ткаць-*
кий 14_{4а}.

тоді 61₀, 15₅.

той 50_а.

Тома Аквінський 14_в.

тонкий — *тонший* — *тонша-*
ти 14₃.

тополя стор. 37, 22₂.

третій 39, 56.

третій ступінь прикм 32₃.

три 55_в; узгодж. 79.

тривати (трівати); *тривога* (трі-
вога) 52.

тричі 61_в.

триста 55_г.

трохи 57_а.

туди 57_а

тудуб 18₃.

Туреччина 14_{1а}.

тутечки 57_а.

тюрма — *тюрем* 33_а.

тягнути 21_{3а}.

Тьєр 44_а, 13₁, 16_{2д}.

тьопити — *топити* 16.

-**ться** — -*цьця* 14_в.

У (голосівка) стор 15; *у* — *о* 8₆;
чергування з *в* 10₁; в чужих
словах після „л“ 10₄, стор. 32,
22_{1в}; у кличн. відм. іменн.
27_{1а}, *α, β, γ*; в родов. стор. 39,
24₁₆, *в*; в даваль. 25₁ (ім. на
-ов); в місцев. 29₁₆, 29_{2в}; на-
росток дієсл. 74₅.

-уваний — -ований 10_{2а}.

-увати — -овати (прикм.) 10₂₆.

убогий — *убоство* 14_{4в}.

-ува — -ова 8₆, 74₅.

-уваний у функ. дієприкм, стражд.
тепер. часу 67₂.

увесь 52.

увіходити 61.

узгоджування 79; при ступін.
прикм. 81₂.

уздріти 15₁.

умерти — *умирати* 51.

умисний 15₃.

універсал 611₆.

університет 58.

устрій — *устрою* 64.

учта, *учтивий* 20₄.

Ф (шелестівка) в чужих словах
18₂, 19₆ (*х*, *хв*).

фавна 18_{1г}.

фабрика 58.

фаза стор. 37, 22₂.

фігура 611₆.

фіялка 24.

флота стор. 37, 22₂.

форми дієслів стор. 68—71; не-
особ. дієприс. стражд. 67₃.

Франківськ 134.

Франція 611г; французький 144г.

Х (шелестівка) стор. 21; перехід на *ж* перед *е* в відм. 271вв, на *з* перед *і* 271ав, 293; *х* + -ство == *ство*, *х* + -ський = *ський* 144б; *х*, *хв* із чужого *ф* 196.

халля 11а, 301 ув. 2.

халлява 11а.

Харків — *Харкова* 64, *Харківець* 65б.

харч стор. 37, 222.

хв із чужого *ф* 196.

хиба 53.

хмель 32.

Хмельниччина 141а.

хода 681.

холера 87,

хопити — *хапати*, *халко*, *халком*, *халливий*, *халнути* 116.

хоч 204.

хроніка 611б.

хтіти 86

хто 51а.

хто-небудь, *хтось* 54.

Ч (шелестівка) стор. 29; отвердіння 12, 161, 201; *ч* з м'ягчення *к*, див *к*; *ч* не — *ц* 204; *ч* + -ство = *цтво*, *ч* + -ський = *цький* 204г; *чи* — *ши* 147; *ч* у 2 ст. прикм і в вивідних дієсловах 143; *чи* із *ц* + *ч*, *к* + *ч* 141; -*чця*, -*ччє* (перед давн. -*ія*, *іє*) 131.

-*ча*-нарісток дієсл. 74ба.

чабан 11а.

чавути 13а.

чамайдан 13а, 206г.

чапля 204.

чапрак 13а

часи дієслова 58—61; теперішній 58, минулий 59, давноминулий 60, 632, майбутній

зложений (недоконаний) 61, майбутній доконаний 58.

часник 13а.

чахоня 13а.

чепити — *чіпати* 204, *чіпляти* 66.

череда — черід (черед) 65в.

чернець — *ченця*, *черця* 154 — *чорний* 83.

чесний 151.

четвер 155, 213б.

чех — *чеський* 144б.

чи 53.

чий 54, 51б; *чийсь* 54.

чималий 53.

числівники 55—57: головні 55, порядкові 56, збірні 57, зложені 55ж; узгоджув. 79.

чіпляти див. *чепити*.

чобіт 83, 351а.

чоловік 83.

чоловічий рідім. 161г, стор. 37, 221.

чорний, *чорніти* 83.

чорнобивий 52.

чорт 301 ув. 2.

чотири 67, 82, 552, 79 (узг.).

Чугуїв — *Чугуїва* 73.

чужі слова — чуже: *а* 14; *е* 35, 4а, б; *і* 58, 611а, б; *іа* 24, 611г; *іє* 44в; *іо* 88; *аі*, *еі*, *уі* 75; *о* 87; *у* 114; *й*, *и* 115, 171; дифтонг, *ау* 181е; *δ*, *th* 196; *к* 212; *г* 214; *г* 214, 5; 221в; чужі подвійні шелестівки 134; чужі слова 4а (тьє, льє); чужі ймена власні 4а, 58, 611в, 92б, 131, 4. *чумаччина* 141а.

Ц (шелестівка) стор. 28; в поодиноких словах 194; мняке *ц* 162а, 194; *ц* — *ч* 204; *ц* + *ч* = *чч* 141а; *ж*, *ч*, *ш*, *т* + *ц* 142; *ци*, *циь* 142; *цьк* 162а; нар. -*цький* 144а, 162а: *цця* = *тьсь* 146.

цвісти 67, *цвіточок* 83.

цей 506.

церква 136, 84д.

Ш (шелестівка) стор. 29; отвер-
діння 20₁; ш з с 20₂; ш з х
27_{1вβ}; ш + -ство = ство,
ш + -ський = ський 144₆; ш
— жч 14₃; шш — шшш — шш 14₃;
ш + щ 14₂; -шся 14₆; шш із
шш 14₇; -шшя, -шшю [перед
давні -ія, -ію] 13₁.

шабля 204.

шалівя стор. 37, 22₂.

шаланут 13а.

шаравари 1_{1а}.

шатро стор. 37, 22₂.

шевець — шевця 33а.

-ший нарост. для твор. 2 ступ.

прикм 14₃, 32, 73₃₁.

шийка — шийок 83.

шипучі шелест. 20; подвоєння
шелест. 13₁.

шир стор. 37, 22₁.

шифрований 58.

шия 54.

шість 83, 55_д, шіснадцять 15₁.

шкіра 67.

шкідливий, шкідник 64.

шкрябати 204.

шовк 83.

шореткий 83.

шосе 134.

шостий 83.

шпичка 204.

-шся — сся у 2 ос. теп. дієсл. 14₆.

Щ (шелест.) стор. 29; із щ 14₈; із щ,
ст 20₂; в окремих словах 20₅.

щастя, щасливий 15₁.

щелени 33_в.

що 51₆; в відн. реч. 82.

що-будь, щось 54.

щоби, щоб 24₅.

щогла 84.

щока — на щоці 83.

Ю (голосівка) стор. 16; після
подвоєних шипучих 11₂, 28₄,
38; в відм. імен. стор. 39, 24₁₆
(род.), 25₁ (дав.), 27_{16, 2в}
(клич.), 29₂₆ (місц.): в нарост-
ках -юваний (-ьований) 10₂,
11₁; наросток дієслів (-юва-)
74₅; в чужих словах по л 11₄,
17₁, 5, 22₂; на місці франц.
и, нім. й 11₅, 17₂, 5; апостроф
перед ю 17₁, 2, 56.

-ю зак [орудн. одн. шел відм. 28₄.

Я (голосівка) стор. 2, я не — е,
є 2₁; я — а 24; я — і 2₂;
після л в чужих словах 25;
апостроф перед я 17; в від-
міні ім. стор. 38, 23₁, стор. 38,
24_{1а}, 30₁ увага (збірні ім.);
прикм. 39; заім. 48; (нарос-
ток дієслів) 74₁; (наросток
дієприсл. тепер.) 68₁ стор. 70.

яблуко, яблуна 103.

як би 24₅.

який 53, в реч. віднос. 82,
стор. 119; подв. знач. 118.

якийсь 54.

ялинка 23.

-ям, -ями, -ях зак. імен. множ. 32,
35, 36; -ям зак. ор. одн. 28₂.

ярмарок стор. 37, 22₁.

яструб 103.

ячмінь — ячменю 3₁.

ящірка 67.

Ь стор. 24; після л 16 прим. 1, 2;
після н 16₁₆; після шипучих
і губних 16₁; після р 16_{1а};
між двома пом'якшеними 16₁₆.
-ський, -цький, -зький 16_{2а}; після
ц 16₂₆; в дієслов. 3 ос. одн.
і множ. 16_{2г}; в чужих сло-
вах 16_{2д}; в зак. родов. відм.
множ. м'якої жін. 16_{2в}; -овий
— -евий 34.

ЗАПИСУЙТЕ НОВІ СЛОВА!

Порядок: руське слово — українське слово. Назбіране
що-місяця відсилайте редакційному відділові КОСМОСА

А

Б

В

Г

Д

Е

Ж

З

И

К

Л

М

Н

О

П

P

C

Т

У

Ф

Х

Ц

Ч

Ш

Щ

Э

Ю

Я

ЗМІСТ.

	стор.
Від Редакції	III
Вступні уваги	V
Звуки й літери	1
А. Голосівки	1
А. 1. а) Замість старого „о“, б) в дієсловах наворотних; 2. після шипучих; 3. в окремих словах; 4. в чужих словах після „л“	1—2
Я. 1. в іменниках середнього роду; 2., 3. в окремих словах жормах; 4. в чужих словах; 5. після „л“	2
Е. 1. із старого „е“; 2. замість „і“; 3. випадне „е“, ненаголошене „е“, -ере-, -еле-, в закінченнях (флексій), в наростках, в закінченнях прислівників; 4. прикметники на -евий; 5. в чужих слова після „л“	3—5
Є. 1. в значінні „йе“; 2. в відміні; 3. після шелестівок; 4. в чужих словах	5—6
И. 1. в дієсловах наворот.; 2. -ри-, -ми- між шелестівками; 3. на початку слів; 4. після шипучих і в окремих словах; 5. перед „й“ та йотованими; 6. в закінченнях флексій; 7. в наростку -ичн; 8. в невідмінних словах; 9. в чужих словах	6—8
І. 1. на початку слова; 2. чергування з „й“; 3. із старого „е“; 4. із старого „о“; 5. замість „о“; „е“; 6. в дієсловах наворот.; 7. в окремих словах; 8. в закінченнях; 9. в наростку -ісіньк; 10. в закінченнях невідмінних слів; 11. в чужих словах	8—12
Ї. 1. з початку слів; 2. після голосівок; 3. в відміні; 4. „і“ з „йи“; 5. в чужих словах	12—13
О. 1, 2. із старого „о“ в закритих і відкритих складах, -оро-, -оло-; 3. після шипучих; 4. випадне і вставне „о“; 5. попри „р“, „л“; 6. в окремих словах; 7. в чужих словах; 8. чуже „іо“	13—15
Ио, ъо. 1. йо на початку складу або слова та після голосівки; 2. ъо	15
У. 1. на початку слова; 2. в наростку -ува-; 3. в окремих словах. 4. в чужих словах після „л“	15—16
Ю. 1. в наростку -юва-; 2. після подвоєних шипучих; 3. в чужих словах	16—17
Правопис зложених слів, сполучка: 1. о; 2. е; 3. є; 4. и	17—18

Б. Шелестівки

Подвоєння шелестівок. 1. перед колишніми -ія, -ію, -іє, -ії; 2. *нн* з наростковим *н*; 3. у згублених формах прикметників; 4. в окремих прикметниках; 5. при збігові однакових шелестівок; 6. в чужих словах

18—20

Зміни шелестівок при збігові їх 1. перед -ч-; 2. перед „ц“; 3. у 2-му ступні прикметників; 4. -ство, -ський, -цтво, -цький, зський; 5. прийменники (приростки); 6. закінчення дієслів із -ся; 7. сполучення -чн

20—23

Випад шелестівок. 1. випад „д“, „т“; 2. випад „к“, 3. випад „л“; 4. випад „г“; 5. випад „в“

23

Б. — де „б“ не пишеться: 1. після губних і шипучих; 2. *ар*, *-ир*; 3. між пом'якшенням шелестівок; 4. після „н“ перед шипучими; 5. в окремих словах. Де треба „б“ писати: а) -ський, -цький, -зський, -сько; б) в закінченнях „ц“; в) в родов. відм. множ. жін.; г) в закінченнях дієслів; г) в чужих словах

24—26

Апостроф (протинка (')). 1. після губних; 2. після „р“; 3. після приростків; 4. після „х“, „н“; 5. в чужих словах

26—27

Губні: б, п, в, ф, м. 1. отвердіння, „б“ перед „у“, „і“, „о“ в середині слів, *в* — *у*; 2. чуже „н“; 3. в дифтонгах

27—28

Зубні: д, т, с, з, дз, ц, н. 1. „т“ — „д“. 2. „т“, „д“; 3. етим. „т“, „с“; 4. „ц“. 5. „дз“; 6. „т“ із *θ*, *th*

28—29

Шипучі: ж, ч, ш, щ, дж і піднебінне й. 1. отвердіння; 2. *ж*, *ч*, *ш* із *з*, *т*, *с*; 3. *жс*, *ч* із *з*, *к*. 4. в окремих словах; 5. *ц*, *дж*; 6. *й*; 7. „й“ не пишеться

29—31

Задньопіднебінні: к, х, г, г (гортан). 1. в діємненниках; 2. *к* в подин. сл.; 3. *г* в окремих слов. 4. *с*; 5. в чужих словах

31—32

Л. Р. л у чужих словах

32—33

Перенесення слова

33

Письмо сукупно, нарізно та з розділкою (-). 1. зложені слова; 2. прийменники; 3. -ся, -му, -меш..., -сь; 4. *не*; 5. *же* (*жс*), *би* (*бс*), *й*; 6. *де-*, *-будь*, *небудь* і інші частинки

34—36

Морфологічні замітки

37

Іменник: Род. Однина: Називний відмінок. Родовий відмінок. Давальн. відм. Знахідний відм. Клич-

ний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Множина: Називн. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличний відм. Орудний відм. Місцевий відм. Двійня. Зразки відміни йменників	37—53
Прикметник: Однина: Називн. відм. Родов. відм. Давальн. відм. Знахідн. відм. Кличн. відм. Орудн. відм. Місцевий відм. Множина. Зразки відміни прикметника	53—59
Займенник: Особовий і зворотний займенник. Присвійний займенник. Указовий займенник. Пи- тайний займенник. Невизначений займенник . . .	60—63
Числівник. Головні числівники. Зложені числів- ники. Порядкові числівники	63—66
Дієслово. Дійсний спосіб а) тепер. майбутн., б) минул., в) давноминул. ч. Наказовий (вольовий) спосіб. Можливий спосіб. Докопаність — недоко- паність. Дієменник. Дієприкметники діяльного стану. Дієприкметник страждального стану. Дієприслівники. Віддієслівні йменники. Зразки відміни дієслова . . .	66—80
Наростки	81
Іменникові наростки	82—93
Прикметникові наростки	93—99
Дієслівні наростки	100—103
Складня	104
Загальні уваги. Найголовніші вказівки до синтакси української мови	104—110
Присудок — підмет. 1. Безпідметові речення. 2. Псевдозайменнк. 3. Зложений присудок. 4. Узго- дження	110—114
Предмет (додаток іменниковий). 1. Предмет при дієслові з „не.“ 2. Знахідний відмінок однини ймен- ників — назв неживих речей. 3. Знахідний відм. множ. речівників — назв живих істот	114—115
Означення (прикметниковий додаток). 1. Вживання прикметників присвійних. 2. 2-й ступінь при- кметників	115
3. Зложене речення	115—119
Додаток (для перекладачів на українську мову) . . .	119—122
Де чого шукати	123—141
Записуйте нові слова	142—147
Зміст	148—150

„КОСМОС“

Україно-Америк. Вид. Т-во

Вийшло з друку:

1. **Ю. Стеклов.** Карл Маркс, його життя й діяльність. 1922, 16°, 112 стор.
2. **А. Богданов.** Червона зоря (Утопія).
Друге, переглянуте видання. Переклад
Ост. Нитки, ілюстрації Ів. Бабія.
1922 16°, 160 стор.
3. **Проф. О. Снявський.** Порадник української мови. 1922, 16°, I – IX + 150 стор.

Друкується:

4. **Горев.** Матеріалізм – філософія пролетаріята.
5. **К. Маркс.** Заробітна плата, ціна і зиск.

Готовиться до друку:

6. **К. Маркс.** До критики політичної економії.
7. **Н. Бухарин.** Теорія історичного матеріалізму.
8. **П. Касяненко.** Алгебра для шкіл нормальних.
9. **А. Богданов.** Інженір Менні.
10. **Дж. Лондон.** Залізна п'ята.

3300,00

